

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Mgr. Emilie Valachová

Obraz ženy v československé kulturní diplomacii

The Reflection of Women in the Cultural Diplomacy of Czechoslovakia

Poděkování

Na prvním místě bych chtěla poděkovat panu Mgr. Mikuláši Peštovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce a za jeho trpělivost a vstřícnost, se kterými k průběhu psaní práce přistupoval. Dále děkuji všem archivářům a archivářkám, kteří mi poskytli přístup k archivním fondům a pomohli mi s hledáním pramenů vhodných pro téma mé práce, i když jsem některé z nich nakonec nevyužila.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 13. srpna 2024

Mgr. Emilie Valachová

Abstrakt

Diplomová práce se věnuje obrazu ženy v československé kulturní diplomacii vůči Africe v průběhu 60. let 20. století. Ptá se, zda existovala linie zahraniční politiky zaměřená na využití idey ženy jako nástroje kulturní diplomacie pro přenos určitých myšlenek. Dále je prozkoumán samotný obraz ženy tak, jak se s ním mohli setkat adresáti kulturní diplomacie, a proces vytváření tohoto obrazu, tedy kdo rozhodoval o jednotlivých aktivitách kulturní diplomacie, kdo se podílel na jejich vykonávání a jaké prostředky k tomu využívali. Práce dochází k závěru, že ačkoliv s výjimkou programů Výboru československých žen nebyl sepsán dokument, který by stanovoval agendu pro využití myšlenky ženy v zahraničí, konkrétní činnost tvůrců kulturní diplomacie naznačuje vědomé a nezanedbatelné zapojení nejen ženy jako objektu, ale i žen jako autorů kulturní diplomacie.

Klíčová slova

kulturní diplomacie, gender, žena, socialismus, Afrika, Československo, globální Jih

Abstract

The thesis is concerned with the reflection of women in Czechoslovak cultural diplomacy towards Africa in the course of the 1960s. It examines whether a line of foreign policy existed aimed at using the idea of women as a tool of cultural diplomacy to transmit certain messages. It then explores the image of women itself as it might have been encountered by the recipients of cultural diplomacy, and the process of creating this image, i.e. who decided on particular activities of cultural diplomacy, who was involved in carrying them out and what means were used to do so. The thesis concludes that although, with the exception of the programmes of the Czechoslovak Women's Committee, no document was written that set an agenda for the use of the idea of women abroad, the actual activities of the architects of cultural diplomacy suggest a conscious and significant involvement not only of women as objects but also of women as authors of cultural diplomacy.

Key words

cultural diplomacy, gender, woman, socialism, Africa, Czechoslovakia, Global South

Obsah

1. Úvod	7
2. Kulturní diplomacie	18
2.1. <i>Zahraniční politika a kulturní diplomacie</i>	18
2.2. <i>Zahraniční politika ČSSR vůči africkým státům v 60. letech 20. století</i>	22
2.3. <i>Kulturní diplomacie ČSSR vůči africkým státům v 60. letech 20. století</i>	29
3. Gender	33
4. Obraz ženy v československé kulturní diplomacii	38
4.1. <i>Aktéři kulturní diplomacie</i>	38
4.1.1. Stranické a státní orgány	39
4.1.2. Nevládní instituce	42
4.1.3. Organizace Národní fronty	47
4.1.4. Závěr	51
4.2. <i>Náplň kulturní diplomacie</i>	54
4.2.1. Politika ženy v kulturní diplomacii.....	54
4.2.2. Rovnoprávnost	58
4.2.3. Žena zaměstnankyně	59
4.2.4. Žena matka.....	62
4.2.5. Vzdělání	65
4.2.6. Manželství.....	68
4.2.7. Sport a umění	69
4.2.8. Politická angažovanost	70
4.2.9. Mezinárodní den žen.....	73
4.2.10. Závěr	74
4.3. <i>Cíle kulturní diplomacie</i>	78
4.3.1. Propagace.....	78
4.3.2. Osvěta	79
4.3.3. Kritika	81
4.3.4. Působení na politický vývoj.....	81
4.3.5. Závěr	82
5. Závěr	84
6. Seznam pramenů a literatury	88
6.1. <i>Primární prameny</i>	88
6.2. <i>Literatura</i>	90

1. Úvod

V 60. letech 20. století se řada nově vzniklých afrických států stala středem pozornosti Evropy i Severní Ameriky. Ani v případě zemí, které nebyly koloniálními mocnostmi, se ale nejednalo o první kontakty, neboť už v předchozích obdobích Afriku navštěvovali cestovatelé, misionáři nebo obchodníci z celého světa. Teprve proces dekolonizace umožnil širšímu okruhu zemí, včetně Československa, usilovat o hlubší ekonomické, politické i kulturní proniknutí na africký kontinent. Socialistické Československo navazovalo na poměrně rozsáhlé styky navázané za první republiky, ale už za Rakouska-Uherska získávala zejména česká společnost zkušenosti s Afrikou například díky Emilu Holubovi, Vilému Němcovi a dalším cestovatelům, jejichž příběhy z cest zde dosáhly velké popularity. Prohlédnout si artefakty afrických kultur, které si tyto cestovatelé přivezli, a pomyslně se osobně seznámit se vzdálenými společnostmi bylo navíc možné na výstavách organizovaných především Vojtou Náprstkem. Smysl putování těchto mužů však netkvěl jen v touze po vlastním poznání či v osvětě domácího publika. Hlavně v meziválečném období byli rovněž vedeni snahou o šíření povědomí o Československu mezi obyvateli afrických zemí, aby přispěli k rozvoji československého exportu.¹

Zájem československého obyvatelstva o africký kontinent pokračoval i po druhé světové válce, jak dokazuje popularita pořadů Zikmunda a Hanzelky. Československá vláda však začala využívat možností naskýtajících se v Africe až později, v souvislosti se začínajícím procesem dekolonizace. Z různých důvodů usilovala o navázání politických a hospodářských styků s elitami postkoloniálních zemí, ale nezapomínala ani na širokou společnost a výhody, které mohlo Československu přinést příznivé mínění běžného obyvatelstva. Proto byla část zahraniční politiky věnovaná kulturní diplomacii, jejímž úkolem bylo navázat v partnerských státech bližší vztahy se širokou veřejností podobně, jako tomu kdysi činili zmínění cestovatelé. Kulturní diplomacie proto měla své adresáty informovat o československé kultuře, o způsobu života československé společnosti a také o jejích hodnotách.

Jednu z takových hodnot a zároveň rys československé společnosti představoval přístup k genderu. V Československu ve zkoumaném období nebyl tento termín používán, namísto něj se jednalo o „ženskou otázku.“ Lépe řečeno, v 60. letech byla podle

¹ Rosamund JOHNSTON, *Red Tape: Radio and Politics in Czechoslovakia, 1945-1969*, Stanford 2024, s. 88.

nejvyšších politických kruhů tato otázka již vyřešena, když byla zaručena rovnost pohlaví v ústavě československého státu a socialismus narovnal vztahy mezi třídami i v rodině.² Takové tvrzení bylo stále daleko od pravdy a někteří odborníci i laičtí pozorovatelé na tento nedostatek upozorňovali. Postoj politiků a společnosti k oběma pohlavím přesto vypovídal mnoho o jejich hodnotách a názorech a sám o sobě jeden soubor hodnot tvořil. Mimoto „*představy lidí o genderu utvářely nejen způsob, jakým přemýšleli o mužích a ženách, ale také způsob, jakým přemýšleli o společnosti obecně.*“³

Setkání kulturní diplomacie a historického zkoumání genderu se odehrává na několika úrovních. První, již zmíněná výše, se týká přístupu k genderu jako společenské normě. Autoři zahraniční politiky či aktéři kulturní diplomacie mohou prosazovat určitý způsob uvažování o genderu v rámci propagace své země či z morálního přesvědčení o správnosti svého názoru. Na další rovině se jedná o více či méně mimovolné promítání těchto hodnot do obecného jednání, tedy i do celkového obsahu kulturní diplomacie. Rovněž sami aktéři kulturní diplomacie hrají významnou roli, protože genderové uspořádání společnosti se projevuje například ve složení diplomatického aparátu, obsazování vysokých politických pozic a zahraničních postů nebo ve vedení kulturních institucí. V neposlední řadě způsob, jakým je gender prezentován v kulturní diplomacii, vypovídá mnoho o dané společnosti samotné.

Sledování těchto bodů kontaktu mezi kulturní diplomacií a genderem bude tvořit jádro této práce. Zájem o gender, kulturní diplomacii a jejich propojení vychází ze dvou popudů. Gender v socialistickém Československu již byl prozkoumán z různých úhlů pohledu. Řada publikací se věnuje jednotlivým oblastem analýzy, jako je zaměstnání, vzdělání nebo právní systém, v jejichž rámci sleduje změny v postavení žen z kvalitativního i kvantitativního hlediska. K nim patří například příspěvky Květy Jechové přinášející spíše výřez napříč těmito aspekty⁴ nebo Barbary Havelkové, která zkoumala právní zakotvení genderového uspořádání.⁵ Další badatelky a badatelé již namísto ženy pracují s kategorií genderu a více si všímají proměnlivosti samotného

² Sharon L. WOLCHIK, *Elite Strategy Toward Women in Czechoslovakia: Liberation or Mobilization?*, *Studies in Comparative Communism* 14, 1981, č. 2-3, s. 133.

³ Merry E. WIESNER-HANKS, *Gendered World History*, in: David Christian (ed.), *The Cambridge World History*, Cambridge 2015, s. 236.

⁴ Květa JECHOVÁ, *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému*, in: Oldřich Tůma – Tomáš Vilímeček (eds.), *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, Praha 2008.; TÁŽ, *Postavení žen v Československu v období normalizace*, in: Oldřich Tůma – Tomáš Vilímeček (eds.), Praha 2012.

⁵ Barbara HAVELKOVÁ, *Gender equality in law: uncovering the legacies of Czech State socialism*, Oxford 2017.

konceptu i vztahů mezi gendery. Kolektivní dílo *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989* tímto způsobem analyzuje různé projevy genderového uspořádání v socialistickém Československu jako sociální i symbolické kategorie.⁶ Ivan Vodochodský gender naopak využívá ke zkoumání mužství⁷ a Kateřina Lišková pro výzkum sexu.⁸ Odklání se tak od de facto materiálních projevů genderového řádu, jež se projevují například genderovou skladbou pracujících nebo historickým vývojem ženského hnutí, a naopak věnují pozornost více identitárním záležitostem nebo zdánlivě subjektivnějším projevům genderu. Všemi těmito přístupy se však prolíná otázka mocenských vztahů, které do značné míry určují, co je v daný okamžik vlastně náplní genderu. Obzvláště období formování socialistického Československa nabízelo prostor pro vytváření nových představ o ženství i mužství, nejen kvůli nutnosti položit základy socialismu jako novému politickému i společenskému systému, ale také v důsledku proměn genderového řádu po druhé světové válce. Toho si všímá i Denisa Nečasová, která zařadila ženu do své publikace zkoumající právě tvorbu „*nového socialistického člověka*.“⁹

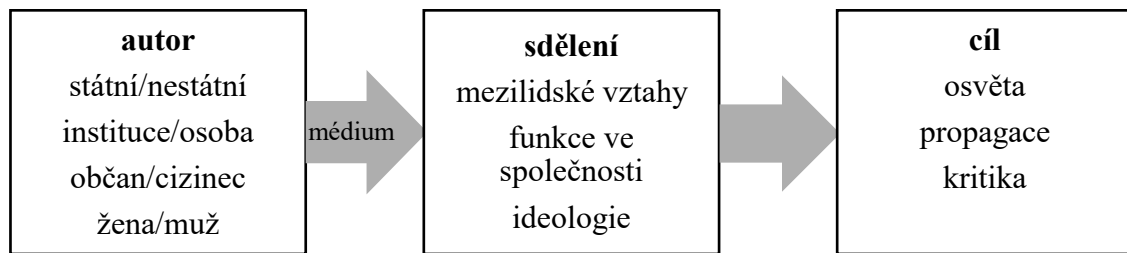
Zahraniční vztahy k analyzovaným stránkám genderu běžně nepatří. Přestože můžeme předpokládat, že pro celkovou zahraniční politiku Československa nepředstavoval při její tvorbě gender nebo ženy klíčové faktory, právě kulturní diplomacie umožňovala podobně jako formování nového socialistického člověka nejen podílet se na genderovém uspořádání vlastní existencí aktérů kulturní diplomacie, ale také manipulovat s představou o genderu a přenášet ji mimo hranice vlastní společnosti. Gender tak přestal být pouze jedním aspektem československé společnosti nebo nástrojem pro ovlivňování podoby vlastní společnosti, ale stal se prostředkem pro komunikaci s cizími společnostmi, jež mohly zastávat jiná genderové uspořádání. Zároveň tím byla československá společnost alespoň skrze své tvůrce zahraniční politiky a diplomaty nucena reflektovat vlastní genderové uspořádání. Rozsah pozornosti věnované ženám v kulturní diplomacii může rovněž podhalit skutečnou hodnotu, kterou stát této otázce připisoval.

⁶ Hana HAVELKOVÁ – Libora OATES-INDRUCHOVÁ (eds.), *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*, Praha 2015.

⁷ Ivan VODOCHODSKÝ, *"Superženy" a "velké děti": konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*, Praha 2007.

⁸ LIŠKOVÁ, *Sex under socialism: From emancipation of women to normalized families in Czechoslovakia*, *Sexualities* 19, 2016, č. 1-2.

⁹ NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*, Brno 2018.

Tabulka 1: Výzkumné otázky

Druhým popudem pro výběr tohoto tématu se stala snaha objasnit fungování kulturní diplomacie a způsoby přenosu myšlenek mezi společnostmi. Sledování transferu jedné myšlenky nám umožní podívat se na různé kanály a aktéry tohoto procesu, možnosti jejich působení i míry závislosti na oficiální státní linii, pokud taková existovala. Díky tomu je možné prozkoumat kulturní diplomacii komplexněji a na příkladu obrazu ženy poznat její procesy.

Pro naplnění těchto motivací se práce snaží zrekonstruovat obraz ženy v kulturní diplomacii. Předně se bude zajímat o to, jestli takový obraz skutečně existoval. Řídila se kulturní diplomacie předem stanovenými pravidly nebo vznikala organicky podle představ aktérů kulturní diplomacie? Kdo jsou tyto aktéři? Do jaké míry mohli autoři zahraniční politiky ovlivňovat náplň kulturní diplomacie v tomto ohledu? Liší se vědomě tvořená sdělení primárně zaměřená na ženy od sekundárních, v nichž je obraz ženy obsažen implicitně (např. rozdíl mezi publikacemi o ženách a publikacemi na jiná témata, která se však žen týkala)? Kromě otázek ohledně obsahu a aktérů kulturní diplomacie bude pozornost věnována také prostředkům, které byly používány k předávání sdělení, tedy nástrojům kulturní diplomacie. Opomenuty nebudou ani úkoly, jichž měly jednotlivé prostředky dosáhnout. Výzkumné cíle shrnuje Tabulka č. 1, jež znázorňuje jednotlivé kategorie otázek rozšířené o doplňující podotázky a zachycuje, jak spolu tyto otázky souvisí.

Práce je vymezena kontinentem Afriky v 60. letech 20. století. Teritoriální ohraničení vychází z rozsáhlého zaměření některých kulturních aktivit a zároveň příliš omezeného zacílení jiných. Propagace Československa prostřednictvím zahraničního vysílání rozhlasu i distribuce časopisů byla myšlena de facto pro celou oblast Afriky, a proto se jejich obsah věnoval zemím z různých regionů. Naopak zacílené kulturní události, jako např. vysílání odborníků nebo uměleckých souborů a výstav, směřovaly do vybraných zemí v závislosti na úrovni politických vztahů. Přestože se Afrika nacházela

v popředí pozornosti československé zahraniční politiky, množství kulturních akcí pořádaných přímo na místě nebylo tak vysoké a prameny k nim nejsou dochované nebo přístupné v dostatečném množství, aby z nich bylo možné utvořit uspokojivě plastický obraz ženy v kulturní diplomacii. Celkově se tedy bude práce věnovat Africe, ale v případě některých zdrojů či aktérů kulturní diplomacie bude více orientovaná na konkrétní oblasti či země podle dostupnosti pramenů. Zde je nutné podotknout, že autorka si uvědomuje již zdokumentované rozdílné přístupy k zemím severní Afriky a zemím subsaharské Afriky, zemím postkoloniálním a zemím s vládnoucí bílou menšinou či zemím prozápadním, prosocialistickým a spíše neutrálním. Není však důvod předpokládat, že by se obraz ženy pro různé kategorie zemí zásadně lišil. Rozdílná mohla být spíše intenzita projekce tohoto obrazu a kulturně diplomatických styků obecně.

Období 60. let 20. století ve vztazích Československa s nově nezávislými zeměmi je charakterizováno poměrně bouřlivým mezinárodním a domácím politickým vývojem, ale i proměnami československé zahraniční politiky od spíše idealistické až po pragmatickou. V průběhu 60. let vznikaly v Africe nové státy a Československo se s nimi snažilo navazovat kontakty. Zároveň Československo samotné se potýkalo nejprve s hospodářskou krizí, která ovlivnila i jeho možnosti působit v zahraničí, a poté s politickou a společenskou krizí okolo roku 1968, jež byla doprovázena posouzením a následným přehodnocením dosavadní zahraniční politiky a výměnami ve vedení řady státních organizací i dalších osob činných v zahraničí. Sedmá dekáda proto nabízí různé sestavy politických, hospodářských a společensko-kulturních okolností, v nichž kulturní diplomacie dostávala prostor pro projekci obrazu ženy.

Primární zdroje pro zkoumání popsaného tématu se skládají ze dvou souborů. První třídu pramenů tvoří dokumenty státních institucí a jiných orgánů podílejících se na kulturní diplomacii. Jedná se o materiály oficiální provenience, které určují nebo objasňují, jaké diplomatické nástroje byly používány, jaký byl jejich obsah, co bylo jejich cílem nebo komu byly adresované. Jelikož do kulturní diplomacie bylo zapojeno mnoho různých institucí, pro tuto práci byly vybrány pouze ty nejvýznamnější. První zdroj představuje fond Ministerstva školství a kultury dochovaný v Národním archivu, jehož zpracovaná část obsahuje zápisy ze zasedání kolegia ministra až do roku 1966. V nich je možné seznámit se především s koncepcemi zahraničních styků ministerstva a jemu podřízených organizací. V Národním archivu se také nachází fondy Ústředního výboru Československého i Českého svazu žen. Fond ČSSŽ disponuje archiváliemi Výboru československých žen z plenárních zasedání a různých tematických okruhů z 60. let, které

zahrnují zmínky o zahraničních delegacích a obecné zásady Výboru československých žen obsahující rovněž pokyny pro působení na mezinárodní úrovni. V případě Českého svazu žen je možné dostat se k dokumentům pocházejícím až ze 70. a 80. let, proto budou pouze doplňovat ostatní zdroje.

Jako další zdroj informací posloužil archiv Ministerstva zahraničních věcí. Zde jsou uloženy zprávy ze zastupitelských úřadů i záznamy o jednáních se zástupci cizích států. Archiválie jsou rozděleny podle jednotlivých zemí, a proto byly zvoleny pouze ty, se kterými Československo udržovalo intenzivnější kontakty. K nim patřily Guinea, Mali, Nigérie a Sjednocená arabská republika (Egypt) jako země spadající do kategorie zemí přednostního zájmu podle koncepce zahraničních styků z roku 1961.¹⁰ Především ve vztazích s Guineou a Mali však v průběhu 60. let došlo k ochlazení vztahů, z toho důvodu byly vybrané země doplněny o Maroko. Přestože patřilo až do kategorie zemí oboustranně výhodné hospodářské spolupráce, Československo s ním kontakty v těchto letech prohlubovalo.¹¹

Druhá třída pramenů zahrnuje přímo produkty kulturní diplomacie. Jejich těžiště se nachází u periodického tisku vydávaného v zahraničí. Jedná se o časopisy *Czechoslovak Life*, *Solidarity* a *Czechoslovak Woman*, u nichž se dochovala většina čísel publikovaných v 60. letech, a tak nabízí kompletní zdroj pro celé zkoumané období. Naopak další produkt kulturní diplomacie, pořady zahraničního oddělení Československého rozhlasu *Radio Prague*, přežily do dnešní doby pouze v textové podobě a pouze pro pár měsíců z celé dekády. Poslední soubor pramenů měly tvořit fondy Filmexportu a Ústředí ředitelství Československého státního filmu umístěných v Národním filmovém archivu, avšak obsažené dokumenty neposkytují žádné informace, z nichž by bylo možné vyvozovat závěry o genderu.

Neméně důležitá je pro analýzu a interpretaci pramenů také sekundární literatura. Zájem badatelů o vztahy Československa s různými africkými zeměmi trvá již delší dobu. Kromě publikovaných odborných knih a článků se jedná o četné závěrečné práce dokazující hojnost témat, která lze na základě dostupných pramenů zkoumat. V následujících odstavcích proto bude stručně představen dosavadní stav bádání, jež má tato práce dále rozvinout.

¹⁰ Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*, Praha 2007, s. 14.

¹¹ Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, Praha 2006, s. 56.

Základ tvoří texty věnující se oficiálnímu politicko-hospodářskému vývoji československých zahraničních vztahů. Sledují, jak českoslovenští představitelé navazovali diplomatické vztahy a dojednávají různé bilaterální dohody. Zároveň popisují hospodářské kontakty, často výrazně propojené s politickým vývojem v Československu i v partnerské zemi. Autoři tak líčí obsah i rozsah obchodní výměny. V souvislosti s africkými zeměmi však nezapomínají na rozvojové aktivity Československa, tedy různou materiální a finanční pomoc a přenos know-how. Stěžejní zpracování těchto témat nabídl Petr Zídek ve své monografii *Československo a francouzská Afrika v letech 1948-1968* a spolu s Karlem Sieberem v knize *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*.¹² V nich poskytují přehled vztahů Československa s jednotlivými zeměmi v daných regionech a rozbor koncepce a aktérů československé zahraniční politiky. Přestože zkoumané prameny neanalyzují hlouběji a nepřekračují hranici výčtu a popisu předložených údajů, jedná se o výchozí práce pro jakýkoliv výzkum působení Československa v Africe.

V Zídkových a Sieberových stopách do značné míry pokračuje Philip E. Muehlenbeck v knize *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*.¹³ Rovněž sleduje především politicko-hospodářské vztahy Československa s jednotlivými africkými zeměmi, k nimž zvláště přidává kapitoly o vývozu zbraní a spolupráci v letectví. Z faktografického hlediska oproti Zídkovi a Sieberovi nové informace nenabízí a naopak z jejich prací řadu údajů přebírá. Přináší aspoň novou interpretaci, neboť odmítá představu o úplném podřízení zahraniční politiky členů Varšavské smlouvy Sovětskému svazu a poukazuje na jistou nezávislost československé zahraniční politiky v méně významných oblastech nebo v oblastech, kde se Sovětský svaz sám neangažoval.

Na záležitost autonomie československé zahraniční politiky naráží i publikace *A history of Czechoslovak involvement in Africa: studies from the colonial through the Soviet eras*.¹⁴ Kolektivní dílo autorů ze Západočeské univerzity v Plzni se skládá z několika studií, věnovaných vztahům s Jižní Afrikou, Etiopií, Kongu a souhrnně kontinentu Afriky. Hodnocení kontaktů v jednotlivých kapitolách se však v některých místech rozchází, a kniha jako celek tak zanechává ve čtenáři spíše rozporuplný dojem. Linda Piknerová ve své kapitole o vztazích s Jižní Afrikou tvrdí, že Sovětský svaz si

¹² Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, Praha 2006.; Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*, Praha 2007.

¹³ Philip E. MUEHLENBECK, *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*, Basingstoke 2016.

¹⁴ Jan DVORÁČEK – Linda PIKNEROVÁ – Jan ZÁHOŘÍK, *A History of Czechoslovak Involvement in Africa: Studies from the Colonial through the Soviet Eras*, Lewiston 2014.

uvědomoval význam Afriky a Československo se v tomto ohledu zcela řídilo potřebami Sovětského svazu. Zároveň hodnotí vztahy Československa s africkými zeměmi zcela negativně, neboť výměnou za vše, co do nich Československo investovalo, „nezískalo na oplátku nic víc, než uznání a navázání kontaktů.“¹⁵ Naopak Jan Dvořáček o pár desítek stran později její tvrzení de facto vyvrací, když píše, že Československo překračovalo meze pouhého následování Sovětského svazu.¹⁶ Z hlediska obsahu s výjimkou Dvořáčkovy kapitoly o pronikání Československa a Sovětského svazu do Afriky na počátku 60. let však kniha nepředkládá informace podstatné pro tuto práci, a proto není nutné více analyzovat přínosy a nedostatky tohoto díla.

Zajímavé příspěvky k zahraničním vztahům i kulturní diplomacii nabízí práce věnující se konkrétním tématům. Nový pohled přináší monografie *Příběh zapomenuté univerzity. Universita 17. listopadu (1961 – 1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti* Marty Edith Holečkové.¹⁷ Jak napovídá název, kniha dopodrobna popisuje vývoj Univerzity 17. listopadu určené především pro zahraniční studenty i jejich zkušenosti z Československa. Zdůrazňuje tak jinou úroveň mezinárodních vztahů, než jen politicko-hospodářskou, a v části o studentech se soustředí na jejich osobní zážitky, které mohly značně ovlivnit pověst Československa v zahraničí.

Zmíněny musí být také texty Barbory Buzássyové zaměřené na experty vysílané Československem v rámci rozvojové pomoci. Hlavní přínos jejích prací představuje zohlednění více úhlů pohledu. Kromě prozkoumání fenoménu působení těchto odborníků v Africe z politického hlediska zasadila Barbora Buzássyová jejich fungování do kontextu globální rozvojové pomoci¹⁸ i do rámce vnitrostátních vztahů mezi odborníky jako segmentem společnosti a státními institucemi.¹⁹

¹⁵ J. DVOŘÁČEK – L. PIKNEROVÁ – J. ZÁHOŘÍK, *A History of Czechoslovak Involvement in Africa: Studies from the Colonial through the Soviet Eras*, s. 26.

¹⁶ „Pokud se podíváme na roli, jakou Československo hrálo v komunistické strategii infiltrace do Afriky, zjistíme, že nebylo pouhým satelitem, jenž byl v oblasti zahraniční politiky nucen přísně dodržovat pokyny Moskvy, jak je často vykreslováno.“ Tamtéž, s. 93.

¹⁷ Marta Edith HOLEČKOVÁ, *Příběh zapomenuté univerzity: Universita 17. listopadu (1961-1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*, Praha 2019.

¹⁸ Barbora BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistické pomoci k pragmatické spolupráci: priority československého „expertního poradenstva“ v oblasti vědy a vzdělávání pre krajiny Afriky v priebehu 60. a 70. rokov*, Historický časopis 69, 2021, č. 1, s. 119-145. TÁŽ, *Socialist Internationalism in Practice: Shifting Patterns of the Czechoslovak Educational Aid Programmes to Sub-Saharan Africa, 1961-1989*, dizertační práce, Bratislava 2021.

¹⁹ Barbora BUZÁSSYOVÁ, *Building and Testing Trust Within a Socialist Dictatorship: The Case of Czechoslovak Experts in Africa Pre- and Post-1968*, Forum Historiae. Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy 15, 2021, č. 2, s. 69-85.

Přímo kulturní diplomacií se ve své diplomové práci zabýval Jan Machala, který se oproti této práci zkoumající přenos jedné myšlenky různými kanály kulturní diplomacie soustředil na vybraný nástroj kulturní diplomacie, a to na československou účast na zahraničních výstavách. Na obsahu těchto výstav zkoumal fungování kulturní diplomacie i obraz, jež o sobě Československo mezi návštěvníky chtělo vyvolat, a studoval také okolnosti vzniku jednotlivých výstav.²⁰

Působení Československa v Africe zapadá do rámce rozvojové pomoci a studené války. Je proto na místě připomenout si posun od politicko-diplomatického přístupu a zkoumání studené války zaměřeného především na Sovětský svaz a USA směrem k zohledňování dalších úrovní mezinárodních vztahů i zapojení jiných aktérů než pouze velmocí. Již samotné uvědomění, že studená válka se neomezovala pouze na kontakty mezi kapitalistickými a socialistickými státy, ale ovlivňovala dění po celém světě včetně Afriky, ke kterému přispěl např. Odd Arne Westad ve své knize *The Global Cold War Third World Interventions and the Making of Our Times*, značně zvětšilo obzor bádání druhé poloviny 20. století.²¹

Další krok udělaly globální a následně transnacionální historie, jež namísto horizontálně geografického rozšíření zkoumaných témat přistoupily na sledování jiných jednotek analýzy než pouze národních států. Do popředí se dostaly globální procesy a myšlenkové toky mezi jednotlivými společnostmi a komunitami. Při transnacionálním a globálním zkoumání socialistického bloku na povrch vyplouvají četné kontakty mezi institucemi, jinými skupinami a jednotlivci se zahraničím i mimo samotný socialistický blok, čímž je narušována představa o neproniknutelnosti železné opony a izolaci socialistických společností od zbytku světa. Výše již bylo zmíněno zapojení Československa do výměny studentů a odborníků, ale významnou součástí těchto vztahů tvořili migranti i bohatá kulturní výměna a vztahy udržované na úrovni společenských organizací, jako byly odbory, svazy mládeže nebo různé profesní organizace. Podobný vývoj nastal i v ostatních státech socialistického bloku, které tak nabídly okolnímu světu alternativu k modernitě předkládané západním světem. Například publikace *Socialism Goes Global. The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation* proto nepopisuje vztahy mezi jednotlivými státy, ale postupuje po tematických okruzích, na

²⁰ Jan MACHALA, *Kulturní zahraniční politika Československa v raném období normalizace*, diplomová práce, Praha 2021.

²¹ Arne Odd WESTAD, *The Global Cold War Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge 2007.

nichž sleduje transfer těchto idejí skrze železnou oponu. Kromě konceptů přenášených ze socialistického bloku ven si navíc všímá i momentů, kdy tyto vztahy přinášely podněty pro zamyšlení i dovnitř společností socialistického bloku, a staly se tak součástí diskurzu na domácí scéně.²²

Ani genderová analýza socialistického Československa nezaostává v rozvoji, prozatím se však omezuje na domácí poměry, jak již bylo popsáno výše. Detailně zdokumentované je právní pojetí genderových rozdílů, jejich projevy v politické sféře, hospodářství a na trhu práce i v každodenním životě a domácnosti. Publikace podkládají svá tvrzení četnými statistikami nejen pomocí objektivnějších indikátorů jako jsou úroveň vzdělání, zaměstnanost nebo podíl na vedoucích pozicích v podnicích a ve státních orgánech, ale využívají i průzkumů veřejného mínění a odrazu aktuální situace v periodických i neperiodických publikacích, které poskytují náhled do osobnějšího prožívání genderu společností. Pozornost této práce je však upřena vně hranic Československa. Přestože domácí situace tvoří základ pro tvorbu obrazu ženy projektovaného do zahraničí, nebude zde vzhledem k probádanosti i obsáhlosti této otázky rozebírána. V teoreticko-metodologické části bude nicméně objasněno chápání ženy a genderu ve významu aplikovaném v této práci.

Primární i sekundární zdroje se potýkají také s existencí více termínů označujících různé světové regiony. Tato práce je vymezena kontinentem Afriky, avšak z hlediska jiných výzkumů i československých koncepcí zahraniční politiky se můžeme častěji setkat s kategoriemi zahrnujícími rozsáhlejší území. Běžně můžeme narazit na pojmy jako *globální Jih a Sever*, *rozvojové a rozvinuté země* nebo *první, druhý a třetí svět*. Jejich obsah i používání se v průběhu času proměňovalo, některé z nich jsou dnes již považované za přežité a u všech můžeme najít více či méně diskutabilní implikace. Československá zahraniční politika v 60. letech 20. století pracovala s termíny *rozvojové* nebo *rozvíjející se země*, kam spadaly africké, latinskoamerické a většina asijských států, a kladla je do kontrastu s rozvinutými kapitalistickými nebo socialistickými zeměmi. Vzhledem k ohraničení výzkumu kontinentem Afriky se bude tato práce převážně týkat Afriky nebo konkrétních afrických zemí. V případě nutnosti poukázat na širší souvislosti, bude aplikován termín *rozvojové země* na základě jeho dobového uplatnění.

Před uzavřením úvodní kapitoly bude ještě představena struktura práce. První část, teoreticko-metodologická, popíše koncepty používané ve výzkumu a kontextuální rámec

²² James MARK – Paul BETTS (eds.), *Socialism Goes Global. The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*, Oxford 2022.

pro analýzu pramenů. První kapitola se bude zabývat konceptem kulturní diplomacie. Seznámí čtenáře se souvislostmi mezi zahraniční politikou a diplomacií a shrne koncepci a základní vývoj československé zahraniční politiky jako rámce pro kulturně diplomatické aktivity. Druhá kapitola se obrátí k druhému analyzovanému konceptu, genderu, a vysvětlí, v jakém smyslu je pojem gender v této práci používán. Ve druhé, praktické, části bude následovat samotná analýza pramenů. Třetí kapitola zodpoví první skupinu otázek týkajících se autorů kulturní diplomacie a tvůrců obrazu ženy, které doplní komentáři o souvisejících diplomatických nástrojích. Čtvrtá kapitola se podívá na obraz ženy a objasní obsah předávaného sdělení. Nakonec přijde na řadu účel, kterého měl předávaný obraz ženy dosáhnout ve vztahu k adresovaným zemím a společností.

2. Kulturní diplomacie

Mezinárodní vztahy států se skládají z řady navzájem se doplňujících komponentů. Zahraniční politikou je často myšlena oficiální linie státu z hlediska jeho působení na mezinárodním poli, avšak neméně důležité jsou diplomacie a kontakty vedené na jiných úrovních než mezivládních. Styky se zahraničím udržuje kromě vlády také podniková sféra, nevládní společnosti nebo kulturní instituce, ale i rodiny a jednotlivci. Přestože různé formy mezinárodních vztahů bývají posuzovány odděleně, především vládní a nevládní, mezinárodní styky jednotlivých zemí jsou většinou výsledkem kombinace těchto možností. Kulturní diplomacie nabízí příklad, kde se propojení různých úrovní projevuje zřetelně. V této kapitole bude vysvětlen koncept kulturní diplomacie a důvod, proč musíme rozlišovat mezi zahraniční politikou a diplomacií. Následně bude představen vývoj československé zahraniční politiky a kulturní diplomacie vůči Africe v 60. letech, na který v později naváže analýza obrazu ženy v kulturní diplomacii.

2.1. Zahraniční politika a kulturní diplomacie

S pojmem zahraniční politika je možné se běžně setkat v médiích nebo ve vyjádřeních politiků i odborníků. Jednotlivá použití však nemusí vždy odkazovat na totožný význam tohoto sousloví, protože zahraniční politikou bývají označovány různé formy mezinárodních vztahů nebo jednání státu vůči svému okolí. Christopher Hill tím označuje „*souhrn oficiálních vnějších vztahů řízených nezávislým aktérem (obvykle, ale ne výhradně státem) v mezinárodních vztazích.*“²³ Zahraniční politika v tomto pojetí zahrnuje nejen rozhodovací procesy a výsledná rozhodnutí, ale i veškeré aktivity z nich vycházející, které jsou vykonávány různými státními orgány, nikoliv pouze ministerstvem zahraničních věcí. Jiní autoři naopak rozlišují mezi rozhodnutími na vyšších úrovních státu a aktivitami, neboli nástroji zahraniční politiky. Například příručka diplomacie vydaná v Sovětském svazu v roce 1973 důsledně odděluje od zahraniční politiky diplomacii. Zahraniční politiku definuje jako „*celkovou linii, kterou stát uplatňuje v mezinárodních záležitostech.*“²⁴ Diplomacie je pak pouze jejím nástrojem naplňujícím tuto linii. „*Právě zahraniční politika určuje cíle a úkoly diplomacie, která je souhrnem praktických opatření, forem, prostředků a metod používaných v zahraniční*

²³ Christopher HILL, *Foreign Policy in the Twenty-First Century*, London 2016, s. 4.

²⁴ V. N. BELECKIJ et al., *Diplomacie socialismu*, Praha 1975, s. 6.

politice.²⁵ Zahraniční politika může být zkoumána především na různých ministerských či vládních plánech a prohlášeních, zatímco diplomacii najdeme v konkrétních akcích diplomatů a jiných představitelů státu. Tato práce se snaží zjistit, jestli existovala taková celková linie i pro ženy a gender, a jak se projevovala prostřednictvím diplomacie. Proto bude zahraniční politika používána v druhém představeném přístupu, jenž rozlišuje mezi zahraniční politikou a diplomacií.

Zahraniční politika ve všech pojetích následuje různé cíle. Kromě typických politických vztahů mezi státy se jedná například o hospodářské zájmy, vojenské cíle a kulturní aktivity. Každý z těchto úkolů zahraniční politiky pak vyžaduje své vlastní nástroje, aktéry a objekty. Jedním z takových nástrojů je kulturní diplomacie jako „*výměna myšlenek, informací, umění a dalších aspektů kultury mezi národy a jejich lidem s cílem pěstovat vzájemné porozumění*“.²⁶ Na rozdíl od jiných typů diplomacie se zaměřuje především na běžnou společnost namísto politických a hospodářských elit. Svému publiku se snaží předat základy národní kultury, neboť vlastní „*obraz národa je nejlépe ztělesněn jeho kulturními projevy*“.²⁷

Státy k tomu vede více důvodů. Kulturní diplomacie je často považovaná za doplněk politické a ekonomické zahraniční politiky, protože pozitivní názor partnerské společnosti posiluje přátelské diplomatické vztahy a zlepšuje šance na zvýšení obchodní výměny. Svě zemi však může přinést mnohem více, protože kulturní produkce reflektuje hodnoty společnosti, její smýšlení o světě a o sobě samé, které pak kulturní diplomacie předává adresované společnosti. Ta díky tomu může lépe porozumět myšlení obyvatel prezentované země i jednání jejich elit. Kulturní diplomacie buduje vzájemnou důvěru mezi státy a jejich společnostmi, předchází nedorozuměním a vytváří základ pro vztahy překonávající výměny ve vedení státu i politické rozdíly.²⁸ Kultura v neposlední řadě umožňuje šířit ty hodnoty, jež si tvůrci zahraniční politiky přejí prosazovat na mezinárodní úrovni.

Kulturní diplomacie se orientuje na běžnou společnost, různé společenské organizace i jednotlivce. Kvůli povaze svých úkolů a obecnstva musí být založena na

²⁵ V. N. BELECKIJ et al., *Diplomacie socialismu*, s. 6.

²⁶ Milton C. CUMMINGS, *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*, Washington 2009, s. 1.

²⁷ Toine MINNAERT, *Footprint or fingerprint: international cultural policy as identity policy*, *International Journal of Cultural Policy* 20, 2014, č. 1, s. 106.

²⁸ ADVISORY COMMITTEE ON CULTURAL DIPLOMACY, *Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy*, U.S. Department of State, 2005, s. 1, <https://2009-2017.state.gov/pdcommission/reports/174096.htm> (29.3.2024).

široké škále aktérů. Například dnešní kulturní diplomacie vychází z činnosti Českých center zřízených ve vybraných zemích, která organizují výstavy a přednášky, ze spolupráce Ministerstva zahraničních věcí se sportovními organizacemi, vztahů s krajany nebo ze spolupráce v oblasti vědy, výzkumu a vzdělávání.²⁹ Tento výčet naznačuje, že velký podíl na kulturní diplomacii mají nestátní organizace pobídnuté, financované nebo jinak podporované oficiálními aktéry zahraniční politiky, především Ministerstvem zahraničních věcí.

V kulturní diplomacii nejsou zahrnuty všechny kulturní projevy společnosti jednoho státu v jiném, ale rozdíly mezi diplomatickým a nediplomatickým kulturním působením nebývají jasně vymezené. Například uvádění českých filmů na zahraničních festivalech může být výsledkem snah českých distribučních společností bez přičinění zástupců státu. Jindy mohou významným dílem přispět oficiální zástupci státu v zahraničí, mezi které mj. patří zaměstnanci národních center v zahraničí nebo kulturní atašé na velvyslanectvích. V případě socialistického Československa se však jednalo o přímočařejší proces, jelikož jeho státní orgány kontrolovaly většinu zahraničních kontaktů organizací i jednotlivců nebo se přinejmenším snažily ovlivňovat celkové vyznění jejich styků.³⁰

Posuzování náplně kulturní diplomacie nutně vede k otázce, jak se hodnotí její úspěch. Měřit, zda jsou kulturní aktivity efektivní v ovlivňování smýšlení adresované společnosti, je velmi komplikované. Odborníci proto nabízejí několik způsobů, které zvyšují naději na pozitivní výsledek. Upozorňují především na nezbytnost držet na zřeteli lokální podmínky a potřeby. Pokud má kulturní diplomacie zaujmout, musí předkládat takové produkty, které reagují na témata relevantní pro partnerskou společnost nebo se kterými se může ztotožnit. Kulturní diplomacie by proto měla brát v potaz aktuální společenská témata, místní kulturní scénu, ale i historické či náboženské okolnosti.³¹

Kromě pojmu kulturní diplomacie je možné se setkat i s dalšími termíny, jež odkazují na stejné zahraniční aktivity států, ale podtrhují jiné aspekty nebo vznikly v jiném období. Dnes se s důrazem na využívání populární kultury k propagaci států uplatňuje zejména termín *nation branding*. Brian Hurn a Barry Tomalin rozlišují mezi oběma pojmy především na základě používaných nástrojů. Zatímco kulturní diplomacie

²⁹ Michal KOŘAN et al., *Česká zahraniční politika v roce 2016: analýza ÚMV*, Praha 2017.

³⁰ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 21.

³¹ Kevin V. MULCAHY, *Introduction*, *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 29, 1999, č. 1, s. 5.

zahrnuje prezentaci „*kultury, tradic, životního stylu*“ tak, aby „*přitáhly pozornost ostatních národů a regionálních skupin*,“³² nation branding zapojuje kromě prostředků kulturní diplomacie i další diplomatické nebo ekonomické instrumenty ke zlepšení vlastního obrazu v zahraničí.³³ Jan Melissen navíc dodává, že nation branding je ve svém úsilí mnohem ambicióznější. Aktéři kulturní diplomacie si jsou vědomi omezených možností ovlivnit výsledek svého snažení, jak naznačil předchozí odstavec o měření úspěšnosti kulturní diplomacie, a spíše se zaměřují na dlouhodobější působení. Na rozdíl od nation branding je hlavním cílem kulturní diplomacie nastolení přátelských mezinárodních vztahů, a důraz je proto kladen na diskuzi mezi tvůrci a adresáty a vzájemné působení obou společností. Úkolem nation branding je ve srovnání s kulturní diplomacií pouze projekce určitého obrazu nebo identity.³⁴ Dříve bylo používání kultury v mezinárodních vztazích označováno také jako propaganda, ale autoři se dnes shodují, že kvůli historickému kontextu nacismu i studené války je tento termín příliš negativně zabarvený. Zároveň by zjednodušoval komplexní povahu dnešní diplomacie, protože na místo komunikace s příjemci se je jen snaží přesvědčit o správnosti předkládaného názoru.³⁵

V této kapitole byla popsána zahraniční politika a diplomacie na obecné rovině, ale každá země si je přetváří podle svých představ a potřeb. Jejich formování neprobíhá v izolaci, ale závisí také na mezinárodním kontextu. V období 60. let 20. století se jednalo zejména o kontext dekolonizace a studené války. V těchto podmínkách vznikala také československá zahraniční politika, na jejímž základě byla vystavěna kulturní diplomacie a v ní promítaný obraz ženy. Následující podkapitoly proto představí vývoj československé zahraniční politiky a kulturní diplomacie vůči Africe v 60. letech 20. století.

³² Brian J. HURN – Barry TOMALIN, *Cultural Diplomacy and Nation Branding*, in: Cross-Cultural Communication, London 2013, s. 224-225.

³³ Tamtéž, s. 233.

³⁴ Jan MELISSEN, *The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice*, in: Jan Melissen (ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York 2005, s. 19-21.

³⁵ Tamtéž, s. 18.

2.2. Zahraniční politika ČSSR vůči africkým státům v 60. letech 20. století

Československo nepatřilo k zemím, které zásadním způsobem ovlivňovaly mezinárodní vztahy. V zahraničí přesto aktivně působilo a jeho činnost na mezinárodní úrovni stojí za pozornost. Kde se Československu nedostávalo na politické a vojenské síle, využívalo svého hospodářského potenciálu a spojeneckých sítí k navazování styků s ostatními státy a možnosti k uplatnění našlo také mezi postkoloniálními africkými státy, které hledaly nové kontakty po odpoutání se od svých bývalých koloniálních mocností. Pro vytvoření a prohloubení přátelských vztahů s nimi angažovalo Československo rovněž kulturní diplomacii jako jeden z nástrojů své zahraniční politiky. Kvůli pochopení československých kulturních aktivit ale musíme znát i jejich politický rámeček, jenž například stanovil země přednostního zájmu. Tato podkapitola proto popíše základní charakteristiky československé zahraniční politiky a nabídne stručný přehled jejího vývoje týkajícího se afrických zemí v průběhu 60. let 20. století.

Ve druhé polovině 20. století byla československá zahraniční politika převážně určena jeho socialistickým zřízením. Zmiňován je proklamovaný ideál internacionalismu socialistických zemí, který je připomínán i v dobových publikacích. Beleckij a Myška v příručce z roku 1975 jej charakterizují jako takové vztahy, ve kterých „*se národní a mezinárodní zájmy socialistických států, skutečná rovnoprávnost, vzájemné respektování nezávislosti a svrchovanosti a nevměšování do vnitřních záležitostí organicky pojí s nezištnou soudružskou vzájemnou pomocí, s třídní solidaritou a společným bojem za společné cíle a ideály*“ a dodávají, že „*socialismus je svou podstatou mezinárodní*.“³⁶ Po nástupu Chruščova a konferenci v Bandungu navíc začal Sovětský svaz hledat ospravedlnění pro podporu i nekomunistických států, aby ideologické důvody neomezovaly možnosti působení v postkoloniálních státech.³⁷

Přestože zmíněná podoba internacionalismu nebyla vždy náležitě dodržovaná, položila základ pro vedení zahraniční politiky. Řada tvůrců zahraniční politiky vůči Africe byla vedena také vírou v mravní opodstatnění svého jednání, které se ostatně v 60. letech ještě drželi politici a odborníci z východního i západního bloku v rámci rozvojové pomoci.³⁸ Celkově „*mezinárodní solidarita poskytla prostor, na němž bylo možné poukázat na morální spravedlnost pokrokových sil, a sloužila jako nástroj mobilizace*

³⁶ V. N. BELECKIJ et al., *Diplomacie socialismu*, s. 35.

³⁷ Sara LORENZINI, *Global Development: A Cold War History*, Princeton 2019, s. 1.

³⁸ Tamtéž, s. 3.

veřejnosti k tomu, co bylo považováno za socialistické hodnoty.“³⁹ Internacionalismus se tak stal rovněž významným nástrojem propagace, kterým se Československo snažilo na svou stranu získat nejen politické elity partnerského státu, ale i širokou veřejnost na mezinárodní i domácí úrovni.

Další důležitý faktor v československé zahraniční politice představovalo napojení na Sovětský svaz. Ačkoliv se názory na míru závislosti Československa na pokyny z Moskvy zcela neshodují, poslední výzkumy poukazují na určitou autonomii československé vlády při jednání v Africe. V méně významných otázkách měla Moskva ponechat československé straně větší volnost s důvěrou, že bude jednat v zájmu Sovětského svazu a jeho politických plánů i socialistických ideálů.⁴⁰ Československá zahraniční politika tuto důvěru neporušovala, a při sledování vlastních cílů dodržovala nastavené zásady. Pro Sovětský svaz Československo plnilo roli zprostředkovatele, neboť mohlo využít styků navázaných již mezi válkami, lepšího povědomí o situaci v Africe či svých exportních kapacit. Tuto funkci však mělo Československo vykonávat jen do té doby, než se Sovětský svaz pod vedením Brežněva začal více angažovat sám.⁴¹

Posledním atributem zahraniční politiky vycházejícím z příslušnosti k socialistickému táboru je samotný průběh studené války. Československé orgány se v Africe setkávaly s působením západoevropských zemí a Spojených států, které usilovaly o udržení či posílení vlastního vlivu, a africké země se tak mohly spíše přiklonit k jednomu z bloků nebo lavírovat mezi nimi. Tento aspekt mezinárodních vztahů však nesmí být příliš přeceňován, neboť studená válka pro mladé africké státy nepředstavovala určující faktor rozhodování. Naopak „*hlavním imperativem zahraniční politiky a mezinárodní angažovanosti těchto států bylo především splnit úkoly budování moderního státu, zabezpečit ekonomický rozvoj a vytvořit smysluplnou africkou jednotu, která by pomohla zbavit celý kontinent cizí nadvlády.*“⁴² V tomto ohledu Československo a ostatní evropské socialistické země nabízely alternativu k západnímu modelu modernity a vhodnou inspiraci díky tomu, že zdánlivě překonaly své postavení závislé periferie a

³⁹ Barbora BUZÁSSYOVÁ, "Side by Side with Fighting Nations": Making the New Culture of Pro-African Solidarity in the Campaigns of the Czechoslovak Committee for Solidarity with African and Asian Peoples, *International Review of Social History* 69, 2024, č. S32, s. 3.

⁴⁰ Philip E. MUEHLENBECK, *Czechoslovakia in Africa, 1056-1968*, Basingstoke 2016, s. 4-5.

⁴¹ Jakub VÍT, *V roli exportéra „věci komunismu“*, *Soudobé dějiny* 10, 2003, č. 1-2, s. 56-57.

⁴² Tamtéž, s. 56.

zařadily se mezi země jádra, a zároveň mohly posloužit k balancování západních neokoloniálních tendencí.⁴³

Výše popsané systémové okolnosti a mezinárodní kontext byly doplněny vlastními československými důvody pro působení na africkém kontinentu. Významnou roli hrály hospodářské potřeby Československa, které shánělo odbytiště pro svůj export bez potřeby platit volně směnitelnou měnou.⁴⁴ Obchodní výměna se stala hlavním prostředkem pro vedení zahraniční politiky v Africe, a proto měla „*upravovat a zlepšovat i vztahy politické a kulturní.*“⁴⁵ Rozvoj hospodářských vztahů vycházel z výhodné situace, v níž se Československo z hlediska styků s řadou afrických států nacházelo. Kromě toho, že disponovalo rozvinutým průmyslem schopným vyvážet své výrobky do zahraničí, a přinejmenším v poválečném období a prvních letech dekolonizačního procesu byl v tomto ohledu československý průmysl schopný konkurovat západním ekonomikám, mohl československý stát navazovat na meziválečné obchodní i politické kontakty.⁴⁶

Tyto motivace se v průběhu času proměňovaly a vlivem domácího i mezinárodního politického a hospodářského vývoje získávaly nebo ztrácely na intenzitě. Zatímco mezi světovými válkami se československé diplomacii podařilo vybudovat diplomatickou síť téměř od základů, její rozvoj byl přerušena druhou světovou válkou a ani po konci války se českoslovenští představitelé do obnovování zahraničních vztahů příliš nepouštěli.⁴⁷ Po převzetí moci KSČ se Afrika vyskytovala mimo hlavní oblast zájmu nových elit. Přestože strana podporovala osvobozené hnutí, přímo na místě se angažovala jen omezeně. Přispělo k tomu snížení počtu konzulátů a neutěšená situace diplomatického sboru, který byl ještě na konci roku 1953 ve zprávě pro politbyro ÚV KSČ hodnocen kriticky.⁴⁸ Motivace prozatím nepřicházela ani ze strany Sovětského svazu, neboť teprve Chruščov začal klást větší důraz na působení socialistických zemí v dekolonizujících se regionech.⁴⁹

⁴³ Eric BURTON – James MARK – Steffi MARUNG, *Development*, in: James Mark – Paul Betts (eds.), *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*, Oxford 2022, s. 88-89.

⁴⁴ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 164.

⁴⁵ Jaroslav ŠEDIVÝ – Květa KOŘALKOVÁ, *Zahraniční politika ČSR v letech 1945-1960*, Praha 1960, s. 116.

⁴⁶ Viz např. J. VÍT, *V roli exportéra „věci komunismu“*; Jaroslav OLŠA, Jr., *Českoslovenští diplomaté v černé Africe, 1918-1955*, *Mezinárodní vztahy* 40, 2005, č. 2, s. 90-105.

⁴⁷ J. OLŠA, Jr., *Českoslovenští diplomaté v černé Africe, 1918-1955*, s. 99.

⁴⁸ J. VÍT, *V roli exportéra „věci komunismu“*, s. 34.

⁴⁹ Magdalena LEICHTOVÁ – Linda PIKNEROVÁ, *Rozvojová spolupráce východního bloku v době studené války*, Praha 2013, s. 25.

Tato situace měla trvat až do druhé třetiny 50. let, kdy se začal rozbíhat proces dekolonizace v Africe a československá zahraniční politika na to zareagovala. Na přelomu 50. a 60. let se českoslovenští diplomaté aktivně zapojovali do dění na africkém kontinentu a snažili se nejen šířit socialismus, ale i posilovat vliv Československa v oblasti.⁵⁰ V této době vznikaly instituce zaměřující se přímo na Afriku, jako například 10. teritoriální odbor na Ministerstvu zahraničních věcí, který se věnoval subsaharské Africe, a byly sepisovány koncepce zahraniční politiky, jimiž se měly tyto instituce řídit. I přes dřívější nedostatky se československá diplomacie poměrně rychle zorientovala a využila výhod Československa pro své prosazení. Mezi ně kromě již existujících kontaktů z období mezi válkami patřilo povědomí o místní situaci, průmysl nabízející nově vznikajícím státům potřebnou obchodní výměnu a členství v socialistickém bloku, jenž byl předkládán jako alternativa k imperialistickému Západu.⁵¹ Československo navíc podle Zídka na přelomu 50. a 60. let „trpělo iluzí, že některé z těchto zemí (Guinea, Mali) se skutečně snaží budovat komunismus sovětského typu,“⁵² a proto bylo ochotné přistoupit na méně výhodné podmínky vzájemných hospodářských i kulturních vztahů.

Po roce 1962 a především v druhé polovině 60. let však došlo k postupnému přehodnocování poměrně benevolentního přístupu k africkým zemím a pod vlivem tamních událostí i zhoršující se hospodářské situace v Československu se politici a diplomaté začali dívat na styky s Afrikou pragmatičtěji. V literatuře jsou jako důvody uváděny zejména hospodářská krize v Československu, nevýhodná bilance zahraničního obchodu nebo neúspěch a neefektivnost rozvojových projektů v afrických zemích.⁵³ Nejednalo se však o ojedinělý vývoj, neboť podobné přehodnocení přístupu nastalo i v ostatních východoevropských zemích v důsledku širšího zklamání z dosavadního průběhu rozvojové spolupráce.⁵⁴ V Československu se to projevilo například zintenzivněním čistě komerčních styků a poklesem počtu odborníků vysílaných na základě bilaterálních dohod.⁵⁵ K eskalaci tohoto vývoje došlo okolo roku 1968, kdy po svržení Kwame Nkrumaha v Ghaně, Modibo Keity v Mali a vojenských převratech v Nigérii „přišla československá africká koncepce o své pilíře a ocitla se v troskách.“⁵⁶

⁵⁰ P. ZÍDEK – K. SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*.

⁵¹ J. VÍT, *V roli exportéra „věci komunismu“*, s. 56.

⁵² P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 164.

⁵³ Viz J. VÍT, *V roli exportéra "věci komunismu"*, s. 50-55.; B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 103-110.; P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 164-165.

⁵⁴ E. BURTON – J. MARK – S. MARUNG, *Development*, in: J. Mark – P. Betts (eds.), *Socialism Goes Global*, s. 98.

⁵⁵ B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 105-107.

⁵⁶ J. VÍT, *V roli exportéra "věci komunismu"*, s. 57.

Poslední kapkou se stalo násilné ukončení Pražského jara, které nejenže ochromilo diplomatickou síť, ale setkala se i s vlašným přijetím ze strany některých afrických vlád.⁵⁷

Normalizace následně přinesla snižování počtu zastupitelských úřadů, výměnu kádrů v zahraničí a prověrky vyslaných odborníků, z nichž řada využila svých kontaktů i znalostí ze zahraničí a emigrovala. Ještě v roce 1968 byl sepsán dokument vyhodnocující dosavadní politiku vůči africkým zemím, ve kterém byla vyzdvihnuta ekonomická stránka vztahů. Přestože byl předchozí přístup kritizován jako příliš pragmatický, ani v 70. letech však už nedošlo k výraznějšímu upozadění hospodářských hledisek.⁵⁸ Československé zapojení také nebylo podporováno Sovětským svazem do takové míry jako dříve, protože Sověti upřednostnili vlastní aktivity.⁵⁹

V průběhu těchto let československé orgány nejednaly svévolně, ale řídily se koncepcemi zahraniční politiky stanovujícími tematické i teritoriální priority. První dokumenty vznikaly již od druhé poloviny 50. let, ale větší rozmach přišel až v roce 1959, kdy politbyro ÚV KSČ vydalo několik koncepčních dokumentů věnujících se dosavadnímu stavu zahraniční politiky vůči Africe a možnostem jejího politického, hospodářského i kulturního rozvoje.⁶⁰ Detailněji byla zahraniční politika vůči Africe rozpracována ještě roku 1961. Nezávislé africké státy byly rozděleny podle jejich politického a hospodářského směřování do tří kategorií, na jejichž základě byly následně budovány vztahy. V první kategorii se ocitly země přednostního zájmu, které se přikláněly k socialismu. Druhou kategorií představovaly státy, s nimiž bylo možné očekávat vzájemně výhodnou spolupráci. V jejich případě Československo prioritizovalo hospodářskou výměnu, přestože konkrétní státy nemusely politicky a ideologicky odpovídat československým představám. Jednalo se především o země severní Afriky. Na posledním místě stály země závislé na imperialismu, v důsledku čehož nebyly kontakty s nimi nikterak žádoucí.⁶¹ V následujícím období byl plán průběžně přehodnocován, ale až dokument z roku 1968 popsany v předchozím odstavci nabídl hlubší revizi zahraniční politiky.

Kontakty s africkými zeměmi se nicméně měly odehrávat na několika vzájemně propojených úrovních. Na politicko-diplomatické rovině, typicky spojované se zahraniční politikou, se jednalo kupříkladu o oficiální uznávání zemí a jejich vlád po

⁵⁷ P. ZÍDEK – K. SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*, s. 9.

⁵⁸ B. BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistické pomoci k pragmatické spolupráci*, s. 132-136.

⁵⁹ J. VÍT, *V roli exportéra "věci komunismu"*, s. 57.

⁶⁰ Tamtéž, s. 41-43.

⁶¹ P. ZÍDEK – K. SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*, s. 13.

dosažení nezávislosti na bývalých koloniálních mocnostech. Například Ghanu a Guineu uznalo Československo jen pár dní po vyhlášení nezávislosti a podpořilo jejich vstup do OSN.⁶² Zástupci Československa spolupracovali i s hnutími za nezávislost ještě v průběhu jejich boje. Často se ale jednalo o členy různých masových organizací, jako např. odborů nebo Československého svazu mládeže, protože se tím československá vláda mohla vyhnout nařčení z pomoci nelegálním organizacím.⁶³ Další výrazný projev politických vztahů představovalo otevírání zastupitelských úřadů na kontinentu. Do začátku roku 1968 se podařilo otevřít velvyslanectví ve dvaceti zemích, jejichž přítomnost je vždy důležitá jako výchozí bod nejen pro politické, ale i hospodářské a kulturní vztahy.⁶⁴

Hospodářské vztahy byly nepochybně jednou z hlavních priorit československých elit ve všech obdobích. Export tvořil podstatnou složku hospodářství a naplňoval i československou potřebu po volně směnitelné měně. Jak bylo zmíněno výše, obchodní výměna rovněž představovala jeden z nejdůležitějších nástrojů zahraniční politiky zaměřené na politické vztahy. Proto Československo spolu s dalšími státy socialistického bloku například poskytovalo vybraným africkým zemím poměrně vysoké dlouhodobé úvěry s nízkými úroky.⁶⁵ Oboustranně prospěšné styky však byly velmi vítány a od druhé poloviny 60. let vysloveně upřednostňovány, jak udává hodnocení zahraniční politiky z roku 1968.⁶⁶ V rámci těchto obchodních výměn Československo exportovalo především průmyslové výrobky, ale i produkty spotřebního průmyslu. Od druhé strany za ně dostávalo suroviny či volně směnitelnou měnu.

Do hospodářské politiky můžeme rovněž zařadit různé úvěry, které Československo rozvojovým zemím poskytovalo. V některých případech se jednalo o přímou materiální pomoc, tedy zaslání darů. Hospodářské vztahy proto tvořily významnou součást rozvojové pomoci. Barbora Buzássyová přímo rozlišuje dva typy rozvojové pomoci. První představují úvěry a finanční dary tvořící ekonomickou pomoc. Druhým typem pomoci je pak technická rozvojová pomoc, která zahrnuje „*přenos technického a vědeckého know-how s hlavním cílem povzbudit hospodářský rozmach.*“⁶⁷

⁶² J. VÍT, *V roli exportéra "věci komunismu"*, s. 37-39.

⁶³ B. BUZÁSSYOVÁ, *"Side by Side with Fighting Nations"*, s. 5.

⁶⁴ Jindřich DEJMEK, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002, s. 359-361.

⁶⁵ Jan DVOŘÁČEK, *Československo-etiopské vztahy, 1945-1974*, dizertační práce, Pardubice 2018, s. 213.

⁶⁶ B. BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistické pomoci k pragmatické spolupráci*, s. 137-138.

⁶⁷ B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 34.

Tím se dostáváme ke kulturním vztahům, jejichž důležitou součástí v souvislosti s africkými státy byla pomoc s reorganizací a rozvojem školství a vzděláváním odborníků potřebných ve vyvíjejícím se hospodářství. Představy o kulturních stycích byly spolu s plánem technické pomoci rovněž rozepsány v koncepci zahraniční politiky z roku 1961.⁶⁸ Ministerstvo školství a kultury ve své Koncepci rozvoje styků s Afrikou ze stejného roku uvedlo jako cíle „*likvidovat neblahé důsledky kolonialismu na vzdělání afrického lidu, budovat a rozvíjet africké školství všech stupňů, odstraňovat technickou zaostalost, pomáhat při zakládání a rozvíjení vědy a podporovat rozkvět uměleckých oborů*“ a zdůraznilo význam „*kulturně propagační činnosti*.“⁶⁹ Kulturní zahraniční politika se tedy více zaměřovala na širší společnost, přesahující okruhy politických a hospodářských elit. Věnovala se de facto duševnímu rozvoji obyvatel, jejichž rostoucí úroveň vzdělání měla přispět k hospodářskému růstu, a propagace československých a socialistických hodnot v rámci kulturně propagační činnosti k získání širokých vrstev na svou stranu.

Posledním projevem zahraniční politiky, který bývá vyzdvihovaný ve spojitosti s aktivitou Československa v Africe, je vývoz zbraní a vojenská výchova jak na místě, tak ve výcvikových střediscích v Československu. Vzhledem ke specifickým diplomatickým nástrojům i cílům je potřeba odlišit tento typ mezinárodních styků od běžné politické či hospodářské zahraniční agendy. Na přelomu 50. a 60. let se Československo stalo nepřehlédnutelným účastníkem obchodu s vojenským materiálem s cílem získat politický vliv, ale i s vidinou finančního výtěžku.⁷⁰ S tím souviselo i působení československé rozvědky, která se podílela na transferu vojenského materiálu do Afriky a zprostředkovávala především kontakt s národně osvobozenými hnutími.⁷¹ Na rozdíl od výše zmíněných dimenzí zahraniční politiky však vývoz zbraní i výchova vojáků hrály z hlediska žen zanedbatelnou roli, neboť se jednalo o sféru přenechávanou mužům.

⁶⁸ B. BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistickej pomoci k pragmatickej spolupráci*, s. 128.

⁶⁹ Národní archiv ČR, Ministerstvo školství a kultury (dále NA ČR, MŠK), ka. 37, Koncepce školských a kulturních styků mezi Československou socialistickou republikou a Afrikou (23. 2. 1961), s. 8.

⁷⁰ Daniela RICHTEROVA – Mikuláš PEŠTA – Natalia TELEPNEVA, *Banking on Military Assistance: Czechoslovakia's Struggle for Influence and Profit in the Third World 1955–1968**, *The International History Review* 43, 2020, č. 1, s. 91.

⁷¹ Petr KAŇÁK – Jan KOURA, *In the Shadow of the KGB: Legacy of Czechoslovak Intelligence (1948–1989)*, *Intelligence and Counterintelligence* 37, 2024, č. 2, s. 463.

2.3. Kulturní diplomacie ČSSR vůči africkým státům v 60. letech 20. století

V úvodu kapitoly již byl vysvětlen rozdíl mezi zahraniční politikou a diplomacií i kulturní diplomacií a předchozí podkapitola nabídla přehled československé zahraniční politiky vůči Africe v 60. letech. Nyní proto přichází na řadu československá kulturní diplomacie. Přestože základním cílem kulturní diplomacie je „využití kreativního vyjádření a výměny myšlenek, informací a lidí ke zlepšení vzájemného porozumění“,⁷² tyto procesy mají ve výsledku posílit politické a ekonomické vztahy. Plány MŠK v koncepci vztahů s Afrikou, zmíněné výše, jsou dokladem takto komplexního chápání kulturní diplomacie. Nejenže si uvědomovali význam kulturně propagační činnosti ve prospěch Československa, ale důraz na školství a vědu, které můžeme zařadit k rozvojové pomoci, odkazuje i na vnímání potřeb přijímacího státu a na pochopení, že vzdělanější a ekonomicky vzkvétající partner přináší benefity do vzájemných vztahů.

Na rozdíl od ekonomické diplomacie, jejíž úspěchy můžeme sledovat například na objemu vzájemného obchodu, kulturní diplomacie nedisponuje podobnými měřítky. Zkoumáním jejího působení však můžeme nejen objasnit fungování diplomatických procesů, ale i představy československých vládních a občanských zástupců o druhém státu či jeho obyvatelích a představy o vlastní československé společnosti, se kterou diplomaté seznamovali okolní svět. Tato práce se bude věnovat jedné konkrétní ideji, a to chápání ženy, přičemž bude zkoumáno, kdo a jak ovlivňoval její formování, jaký byl její obsah a jakými způsoby byl tento obsah předáván. Tato podkapitola proto představí rámec kulturní diplomacie jako celku, z něhož bude v následujících kapitolách možné vyextrahovat specifika přenosu ideje ženy.

Československé kulturní kontakty s Afrikou byly udržované na mnoha úrovních. Vzhledem k autoritářské povaze vlády můžeme předpokládat poměrně vysokou míru kontroly nad jednotlivými kanály. Nejenže vedení KSČ schvalovalo koncepcie zahraniční politiky a ovládalo různé státní i stranické a nestátní orgány zapojené do kulturní politiky, jeho vliv zasahoval i do takových detailů, jako bylo například povolování služebních cest do zahraničí. Petr Zídek dokonce považuje téměř celý soubor zahraniční politiky a diplomacie za zcela závislý na aparátu komunistické strany, neboť „*státní orgány byly tomuto aparátu zcela podřízeny*“⁷³ a dodává, že mu „*byly podřízeny nejen státní instituce,*

⁷² Cynthia P. SCHNEIDER, *Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It*, The Brown Journal of World Affairs 13, 2006, č. 1, s. 191.

⁷³ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 21.

ale také média, redukována na nástroj propagandy, a všechny formálně nevládní instituce.“⁷⁴ Neznamená to ale, že by kulturní diplomacie byla zcela závislá na příkazech shora a že by konkrétní aktéři kulturní diplomacie nenásledovali rovněž vlastní agendu. Státní orgány dokonce výslovně narážely na limity své moci, když českoslovenští experti působící v odlehlých oblastech unikali kontrole a neplnili uložené ideologické úkoly.⁷⁵ Snaha ze strany státu o dohled nad všemi zástupci Československa v zahraničí, ať už oficiálními nebo civilními, však existovala, a v ideálním případě měla být kulturní diplomacie, ač často uskutečňována nestátními aktéry, zcela řízena z jednoho centra.

Na nejvyšší úrovni byla kulturní diplomacie sledována v kulturních dohodách uzavíraných mezi vládami. Jejich obsah v zásadě popisuje jednotlivé nástroje kulturní diplomacie. Například v Dohodě o kulturní spolupráci s Republikou Mali uzavřené v roce 1960 se obě země zavázaly k podpoře kulturních styků mezi oběma zeměmi, k „*uvádění hudebních a filmových děl, pořádání přednášek, uměleckých a vědeckých výstav a vydávání překladů významných děl vědecké a umělecké literatury druhé země.*“⁷⁶ Zároveň se dohodly na spolupráci mezi „*vědeckými, kulturními, školskými a zdravotnickými, jakož i společenskými organizacemi a institucemi.*“⁷⁷ Součástí kulturních styků tak měla být výměna odborníků a studentů, setkávání umělců a sportovců i „*šíření znalostí o druhé zemi na svých školách a osvětových zařízeních.*“⁷⁸ Podepsání kulturní dohody ale nebylo podmínkou a kulturní výměna probíhala i bez nich. V 60. letech nicméně Československo často souhlasilo s plněním všech přání druhé strany, což zvyšovalo finanční náklady na vedení kulturních styků.⁷⁹

Konkrétní akce byly organizovány různými státními institucemi a podniky oprávněnými jednat se zahraničím, jako byly vysoké školy, Polytechna, nakladatelství Orbit, Filmexport nebo Pragokonzert zajišťující výjezdy československých umělců. Vysoké školy, Polytechna a další podobné podniky měly na starosti školskou a vědeckou výměnu, která představovala významnou součást československé kulturní diplomacie. Řada afrických zemí vítala pomoc s budováním vlastního vzdělávacího systému a poskytováním odborníků pro výuku na tamních školách, protože se jim nedostávalo vlastních expertů. Barbora Buzássyová identifikovala čtyři hlavní oblasti pomoci ve

⁷⁴ Tamtéž, s. 21.

⁷⁵ B. BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistické pomoci k pragmatické spolupráci*, s. 130-131.

⁷⁶ Vyhláška č. 84/1964 Sb. ministra zahraničních věcí ze dne 18. 3. 1964, k Dohodě o kulturní spolupráci mezi Československou socialistickou republikou a Republikou Mali, s. 2.

⁷⁷ Tamtéž, s. 3.

⁷⁸ Tamtéž, s. 8.

⁷⁹ B. BUZÁSSYOVÁ, *Od internacionalistické pomoci k pragmatické spolupráci*, s. 131.

školení, a to pomoc s budováním či reorganizací vzdělávacího systému, poskytování stipendií a stáží na československé školy a do československých podniků, vysílání československých odborníků, aby vyučovali na tamních školách, a v neposlední řadě univerzitní družbu, tedy navazování kontaktů přímo mezi univerzitami.⁸⁰ Přímou v Československu byla zřízena Univerzita 17. listopadu, která byla určena především pro zahraniční studenty, a tak i vyučované obory byly přizpůsobené jejich potřebám.⁸¹

Umělecká výměna byla realizována překladem a vývozem československé literatury, filmů a umění. V některých zemích byly za účelem šíření povědomí o československé produkci pořádány Týdny československého filmu a československé umění bylo prezentováno na výstavách. S umělci z Československa se mohlo místní obyvatelstvo setkat i osobně, neboť několik zejména folklorních souborů bylo vysláno na turné po vybraných afrických zemích. Vystavovány byly také fotografie, většinou související s československou lidovou tvorbou, spartakiádou nebo úspěchy československého školství, které měly ukázat výdobytky socialistického života. O nich se obyvatelé dozvídali i z tisku a vysílání rozhlasu. V některých zemích Afriky totiž vycházely v anglických a francouzských verzích časopisy *Czechoslovak Life*, *Solidarity* a řada dalších, v nichž byly sledovány vztahy Československa se zahraničím, ukazovány krásy Československa a představován každodenní život v socialismu. Radio Prague, oddělení zahraničního vysílání Československého rozhlasu, dokonce několik let vysílalo pořady ve svahilštině.⁸²

Ve vybraných zemích byla kvůli koordinovanější a rozsáhlejší propagaci československé kultury založena kulturní střediska, vyčleněná z kompetencí zastupitelských úřadů. Na africkém kontinentu takové středisko vzniklo pouze v Káhiře, avšak podle analýzy československého zastupitelského úřadu se mohl jeho vliv projevit i v dalších arabských zemích, protože bylo situováno v Káhiře jako hlavním městě Sjediněné arabské republiky, a tedy v jednom z významných politických a kulturních center arabských zemí.⁸³

Mezinárodní styky udržovaly dále i složky Národní fronty. Aktivní byly v tomto ohledu odbory, které organizovaly semináře pro zástupce odborů z rozvojových zemí, ale

⁸⁰ B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 34.

⁸¹ Marta Edith HOLEČKOVÁ, *Příběh zapomenuté univerzity: Univerzita 17. listopadu (1961-1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*, Praha 2019.

⁸² Milouš ŠULC, *Radio Praha očima statistika*, Praha 1979, s. 50.

⁸³ NA ČR, MŠK, ka. 14, Návrh na zřízení kulturně informačního střediska v Káhiře (30. 5. 1958), s. 1.

na výměně zkušeností se podílely i Výbor československých žen, Československý svaz mládeže nebo zemědělská a bytová družstva.

3. Gender

Gender dnes patří mezi standardní analytické kategorie historického zkoumání. V průběhu dlouholetého vývoje došlo k několika proměnám chápání pojmu a od něho se odvíjejících teoretických přístupů, metodologií a výzkumných otázek. Gender tak představuje významný nástroj rovněž při zkoumání socialismu. Od kritiky sovětských tezí o emancipaci žen v socialismu a poukazování na zdánlivé opuštění tohoto projektu jen pár let po vzniku Sovětského svazu, přes uznání nelineárního vývoje socialistického chápání genderu i nelineárního tvoření genderu se výzkum tohoto konceptu dostal až do bodu, kdy gender samotný je kritizován kvůli přílišnému lpění na dichotomii muž/maskulinní a žena/femininní, zatímco skutečné společenské vztahy zahrnují množství nebinárních forem, které doposud v úvahách o genderu v socialismu chyběly.⁸⁴ Přemýšlení o genderu v souvislosti se socialismem bylo navíc dlouho ovlivněno paradigmaty studené války, jež vedly k normativnímu hodnocení v domněle objektivních analýzách a k přehlížení styků mezi oběma bloky například v rámci mezinárodních organizací žen.⁸⁵ Tato práce z větší části nepřekračuje tradiční modely uvažování o genderu, přestože si uvědomuje jejich nedostatky. Pro zkoumání způsobů, které kulturní diplomacie využívala k určitému zpodobnění ženy pro navázání vztahů se zeměmi Afriky a propagaci Československa, tyto modely postačí. Konstrukce genderu v kulturní diplomacii totiž nevybočovala z běžných vzorců, jež zde budou prozkoumány. V této kapitole proto bude představeno pojetí genderu aplikovaného v následujících kapitolách a některé aspekty zkoumání genderu v socialistických státech a společnostech relevantní pro závěry práce.

Historie genderu, která se vyvíjí od 80. let 20. století, navazuje na historické zkoumání ženy jako sociální skupiny. Žena se stala jedním z témat historické analýzy především v souvislosti s druhou vlnou feminismu s cílem odhalit přítomnost ženy v historických procesech, zkoumat odlišnosti jejich zkušeností oproti mužským a popsat způsoby, jimiž byla utlačována patriarchálně organizovanou společností.⁸⁶ Tento přístup založený spíše na sběru dosud neprobádaných informací o ženách postupně přestal dostačovat požadavkům historického zkoumání, protože uvažování o ženě jako sociální

⁸⁴ Anna KRYLOVA, *Legacies of the Cold War and the future of gender in feminist histories of socialism*, in: Katalin Fábián – Janet Elise Johnson – Mara Lazda (eds.), *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*, London 2022, s. 41-51.

⁸⁵ Francisca DE HAAN, *Continuing Cold War Paradigms in Western Historiography of Transnational Women's Organisations*, *Women's History Review* 19, 2010, č. 4, s. 547-573.

⁸⁶ Kathleen CANNING, *Gender history in practice: historical perspectives on bodies, class & citizenship*, Ithaca 2006, s. 5-6.

skupině vedlo k přílišné homogenizaci kategorie ženy i ženské zkušenosti.⁸⁷ V reakci na tuto kritiku začal být používán pojem genderu, jehož výsadou je nedeterminovanost. Gender je v tomto smyslu „sociálně konstruovanou řadou různých druhů chování, které člověka kódují jako muže či ženu, v různých časech a na různých místech se však od sebe liší takovým způsobem, jenž odhaluje jejich kulturně konstruovanou povahu.“⁸⁸ Přestože je tato definice sama o sobě poměrně obsáhlá, je potřeba ji okomentovat a doplnit o další aspekty. Především se jedná o fakt, že pokračuje v dichotomickém vidění genderu, ačkoliv jedním z cílů teorie genderu a feminismu bylo od počátku překonání této binárnosti. Binární pojetí genderu je kritizováno kvůli přehlížení neheterosexuálních i nebinárních heterosexuálních vztahů.⁸⁹ Gender také není podmíněn pouze místem a časem, ale projevují se v něm také jiná hlediska identity, jako jsou třída, národnost nebo věk, takže by jeho pozorování mělo být založeno na intersekcionalním přístupu.⁹⁰

Navzdory nedostatkům této definice je možné ji použít jako analytickou kategorii určenou ke studiu kulturních a sociálních systémů tak, jak k ní přistupují autoři a autorky kolektivní publikace *Vyvláštěný hlas*.⁹¹ V úvodní kapitole této knihy editorky Hana Havelková a Libora Oates-Indruchová bez hlubšího kritického zhodnocení aplikují rámec vytvořený v roce 1986 Joan Wallach Scott, která rozlišuje mezi dvěma hledisky genderu. Zprvce se jedná o „konstitutivní prvek sociálních vztahů založený na vnímaných rozdílech mezi pohlavími“ a zadruhé je gender „primárním způsobem označování vztahů moci.“⁹² Hana Havelková a Libora Oates-Indruchová následují příkladu J. W. Scott z toho důvodu, že se ptá, jaké jsou příčiny rozdílů mezi pohlavími a „zaměřuje se tedy na sociální a kulturní praktiky, jež vytvářejí, udržují, ale i historicky proměňují řád pohlaví.“⁹³ Následují tedy poststrukturalistickou snahu o dekonstrukci a denaturalizaci existujících konceptů prostřednictvím sledování jejich kořenů, čímž odhalují, že se jedná o výtvořiny lidské společnosti.

⁸⁷ Denisa NEČASOVÁ, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, Dějiny – teorie – kritika, 2008, č. 1, s. 84.

⁸⁸ Laura Lee DOWNSOVÁ, *Od dějin žen k dějinám genderovým*, in: Stefan Berger, Heiko Feldner, Kevin Passmore (eds.), *Jak se píšou dějiny*, Brno 2016, s. 349.

⁸⁹ Anna KRYLOVA, *Gender Binary and the Limits of Poststructuralist Method*, *Gender & History* 28, 2016, č. 2, s. 307.

⁹⁰ Francisca DE HAAN, *Writing Inter/Transnational History: The Case of Women's Movements and Feminisms*, in: Barbara Haider-Wilson, William D. Godsey, Wolfgang Mueller (eds.), *Internationale Geschichte in Theorie und Praxis = International History in Theory and Practice*, Wien 2017, s. 501-536.

⁹¹ H. HAVELKOVÁ – L. OATES-INDRUCHOVÁ, *Vyvláštěný hlas*.

⁹² Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1067.

⁹³ H. HAVELKOVÁ – L. OATES-INDRUCHOVÁ, *Vyvláštěný hlas*, s. 14.

Gender jako kategorie historické analýzy je aplikována na různá témata nebo sféry lidské historie. Jednu z takových oblastí představují mezinárodní vztahy či lépe mezinárodní scéna zahrnující mezistátní, nadstátní i transnacionální kontakty. Rovněž kulturní diplomacie jako nástroj zahraniční politiky se věnuje způsobům, jakými aktéři kulturní diplomacie pracovali s genderem, ať už se jednalo o prezentaci určité představy o genderovém uspořádání a jeho vlivu na fungování společnosti, nebo o oslovování specifiky žen nebo mužů.⁹⁴

Vzhledem k cílům kulturní diplomacie, tedy představení kulturních produktů své společnosti nebo vysvětlování svého společenského systému, který vedl k jejich vytvoření a který zároveň následuje různé hodnoty a normy rovněž předávané adresované společnosti, je možné zkoumat gender v kulturní diplomacii na různých úrovních. V předchozím odstavci už bylo zmíněno, že lze sledovat, jakou zprávu ohledně genderu aktéři kulturní diplomacie předávali nebo jak se měnila náplň kulturní diplomacie podle adresované části společnosti. Kromě toho však samotné genderové uspořádání určuje podobu kulturní diplomacie například tím, kdo se na tvorbě kulturní diplomacie podílel.

Výsledná podoba kulturní diplomacie je tedy určena vzájemným působením více vektorů. Na jednu stranu je určité znázornění genderového uspořádání součástí genderového řádu, který skutečně existuje v prezentované společnosti. Na druhou stranu je s tímto znázorněním manipulováno tak, aby se adresovaná společnost seznámila pouze s těmi aspekty, jež jí aktéři kulturní diplomacie chtějí předvést, přičemž se jejich záměry liší v závislosti na konkrétním obecnstvu i na konkrétních tvůrcích kulturní diplomacie. Tato hlediska vedou k otázkám, jestli a jak se skutečný a prezentovaný genderový řád od sebe různí. Na to navazuje problém reflexe vlastního genderového řádu autory kulturní diplomacie. Nezanedbatelná je také skutečnost, že existující i demonstrováný genderový řád většinou netvoří zcela koherentní a logický konstrukt, takže všichni účastníci kulturní diplomacie se musí vypořádat s různými protichůdnými tendencemi, které na sebe navzájem působí a přispívají k proměnlivosti genderu i z něj plynoucích mocenských vztahů.

Popsané možnosti analýzy s ohledem na různorodost nástrojů kulturní diplomacie i množství různých forem genderu naznačují, jakými směry se může ubírat metodologické uchopení genderu. V této práci bude gender sledován zejména ve dvou projevech, a to

⁹⁴ Viz např. Giles SCOTT-SMITH – Hans KRABBENDAM (eds.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*, London 2003.; Rana MITTER – Patrick MAJOR (eds.), *Across the Blocs: Exploring Comparative Cold War Cultural and Social History*, London 2004.

v diskurzu a v institucionalizaci a ztělesnění genderových rolí. Začneme-li u institucionalizace a ztělesnění, jedná se o bezprostřední manifestaci existujícího genderového řádu v kulturní diplomacii. Můžeme zkoumat třeba zastoupení žen ve státních orgánech rozhodujících o kulturní diplomacii nebo zapojení žen do samotné produkce kulturní diplomacie. Dále se genderové uspořádání promítalo do struktury zúčastněných institucí i do úvah jejich příslušníků. Určité genderové uspořádání se projevovalo také v obsazování delegací vysílaných do zahraničí či při setkávání československých občanů s cizími společnostmi. Gender se tak projevil v institucionálních procesech, ale i v běžném chování jednotlivců, kteří různé genderové role sami naplňovali.

Diskurzivní znázornění genderu můžeme naopak pozorovat v produktech kulturní diplomacie, jejichž zpodobnění genderu pozbylo bezprostřednosti a naopak mohlo být manipulované podle přání autorů. Gender se stal sdělením a obsahem kulturní diplomacie a můžeme jej studovat například na attributech připisovaných ženám a mužům nebo na popisech ženských a mužských rolí ve společnosti.

Závěry této práce by měly nabídnout i menší příspěvek k výzkumu genderu a žen na mezinárodní úrovni v souvislosti se socialistickým blokem, který poukazuje především na význam Mezinárodní demokratické federace žen jako hlavního média pro navazování kontaktů s mimoevropskými ženskými hnutími. Protože MDFŽ nabízela téměř jedinou možnost zahraniční aktivity členkám ženských organizací v socialistické Evropě, věnovaly jí socialistické ženské organizace značnou pozornost. MDFŽ byla dlouho badateli přehlížena, neboť byla považovaná za pouhý nástroj Sovětského svazu, avšak výzkum především Franciscy de Haan a Yulie Gradskové poukazuje na rozsah činnosti této organizace po celém světě a na široké zastoupení žen z mnoha zemí, s důrazem na členství žen z postkoloniálních zemí.⁹⁵

V posledních letech se zkoumání transnacionálních kontaktů ženských hnutí ze socialistických zemí nebo socialistických ženských hnutí začalo věnovat i dalším tématům. Část publikací se zabývá personálními kontakty mezi západní a východní Evropou především v nadnárodních organizacích, jako byla MDFŽ, ale i soupeření a přenosu myšlenek mezi oběma bloky. Teresa Kulawik například píše, že „[n]a scéně

⁹⁵ F. DE HAAN, *Continuing Cold War Paradigms in Western Historiography of Transnational Women's Organisations.*; Yulia GRADSKOVA, *Women's International Democratic Federation, the 'Third World' and the Global Cold War from the late-1950s to the mid-1960s*, *Women's History Review* 29, 2020, č. 2, s. 270-288.

oficiální mezinárodní politiky v OSN byly otázky rovnosti pohlaví ústředním bodem boje mezi soupeřícími koncepcemi norem lidských práv mezi bloky v 60. a 70. letech 20. století,⁹⁶ zatímco „[v] 70. letech, kdy (západo)evropská feministická studia formulovala své analytické koncepty analogicky k marxisticko-materialistické tradici, byl rozdíl mezi Západem a Východem značně neurčitý.“⁹⁷ Další texty sledují vliv socialistického bloku na ženská hnutí globálního Jihu, kterého dosáhly zejména díky MDFŽ, neboť tato organizace vytvořila platformu pro jednodušší navazování a udržování mezinárodních kontaktů.⁹⁸

Primárním cílem této práce není sledovat transnacionální kontakty československých žen. Protože se podílely na tvorbě kulturní diplomacie a byly přítomné v zahraničí nebo se setkávaly s návštěvnicemi Československa, stručně jsou tyto mezinárodní styky také zahrnuty. Práce nicméně zkoumá reflexi československého přístupu k genderu v kulturní diplomacii, která z principu pobízela své autory k tomu, aby nejprve gender a obraz ženy pro sebe definovali, než jej mohli předat dále. Zpracování genderu však zůstane limitovanější a nezahrne nebinární nebo intersekcionalní hlediska, neboť pro zohlednění i těchto aspektů není v této práci dostatek prostoru.

⁹⁶ Zhanna KRAVCHENKO – Teresa KULAWIK (eds.), *Borderlands in European gender studies: beyond the East-West frontier*, London, New York 2020, s. 5.

⁹⁷ Tamtéž, s. 6.

⁹⁸ *International Review of Social History* 67, 2022, č. S30 Women's Rights and Global Socialism.

4. Obraz ženy v československé kulturní diplomacii

Kulturní diplomacie může významně přispívat k šíření konceptů, idejí a norem v mezinárodním prostředí. Na rozdíl od jiných více organických způsobů transferu přímo mezi společnostmi nebo naopak spíše nuceně na úrovni vládní výměny se kulturní diplomacie nachází na mezistupni. Prostřednictvím kulturní diplomacie se vlády snaží působit na společnosti cizích zemí a nabízí jim příznivý obraz vlastní země. Tento obraz se skládá z řady komponentů. Kromě prezentování národní kultury, tradic, historie nebo geografie představují důležitou součást právě ideje a normy. Vláda šíří takové hodnoty, o kterých se domnívá, že by je měli zastávat i ostatní. Zároveň může vyzdvihovat ty, u nichž předpokládá, že je adresovaná společnost bude vnímat pozitivně. Takové faktory mohly hrát svou roli i v rozhodovacích procesech tvůrců československé zahraniční politiky v 60. letech vůči Africe. Jednou z hodnot, na níž se to mohlo projevit, byl přístup k ženě. Pomocí znalostí shrnutých v předchozích kapitolách a analýzy pramenů kulturní diplomacie se v této kapitole podíváme, jak kulturní diplomacie používala představu ženy ve svých aktivitách.

Struktura kapitoly vychází z výzkumných otázek představených v úvodu. Nejprve se budeme zajímat o aktéry kulturní diplomacie, kteří mohli ovlivňovat představu ženy. Poté se přesuneme přímo ke zprávě. Zjistíme, jestli opravdu existovala vědomá a koordinovaná snaha předat konkrétní obraz ženy, a prozkoumáme, jaká byla jeho náplň. Nakonec budou stručně posouzeny možné cíle různých projevů projekce ženy v kulturní diplomacii.

4.1. Aktéři kulturní diplomacie

Státní a stranické orgány podílející se na tvorbě zahraniční politiky socialistického Československa už byly detailně popsány Petrem Zídkem.⁹⁹ Komunistická strana Československa určovala zahraniční politiku prostřednictvím generálního tajemníka, předsednictva Ústředního výboru, sekretariátu a mezinárodního oddělení. Státní instituce byly zastoupeny především Ministerstvem zahraničních věcí, Ministerstvem zahraničního obchodu, Ministerstvem národní obrany a Sborem národní bezpečnosti. Dále je doplňovaly různé akademické instituce, ale i masové organizace Národní fronty nebo například České aerolinie. Všechny tyto instituce měly do různé míry podíl na kulturní zahraniční politice, a tudíž i na tvorbě kulturní diplomacie. Kulturní diplomacii

⁹⁹ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*.

ale tvořily i další orgány, které běžně s mezinárodními vztahy nespojujeme. K nim patřilo Ministerstvo školství a kultury, národní podniky jako Pragokonzert, Filmexport nebo Polytechna a v neposlední řadě masová média. Následující odstavce představí a porovnájí ty nejpodstatnější aktéry kulturní diplomacie z hlediska jejich účasti na projekci obrazu ženy do afrických států.

4.1.1. Stranické a státní orgány

Zahraniční politika socialistického státu, jakým bylo Československo, se vyznačovalo de facto dvoukolejnou strukturou, neboť byla určovaná jak orgány KSČ, tak státními institucemi, současně ale i ty byly pod kontrolou strany. Jak generální tajemník, tak předsednictvo ústředního výboru KSČ však měli rozhodovat spíše o závažných otázkách zahraniční politiky a více se spoléhat na dokumenty, které jim připravili odborníci na jednotlivých ministerstvech.¹⁰⁰ Na zahraniční politice se podíleli také přijímáním delegací a vlastními výjezdy do zahraničí nebo obsazováním významných politických postů. Přestože Antonín Novotný, jenž byl generálním tajemníkem po většinu 60. let, a členové politbyra vydávali výsledná rozhodnutí a určovali obecnou linii zahraniční politiky, konkrétní náplň kulturní diplomacie, a tedy i obraz ženy, byla zřejmě formována na nižších úrovních. Jak však varuje Petr Zídek, „[j]akým způsobem on [Antonín Novotný] sám ovlivňoval československou politiku vůči Africe, není na základě přístupných dokumentů možno zjistit.“¹⁰¹

Větší příležitost usměrňovat kulturní diplomacii měly sekretariát a mezinárodní oddělení KSČ. Sekretariát se staral o jmenování nižšího diplomatického personálu a schvaloval služební výjezdy do zahraničí, takže už jen povolováním složení zástupců Československa v zahraničí ovlivňoval, kdo tvořil kulturní diplomacii. Podobně mezinárodní oddělení působilo na diplomacii zprostředkovaně tím, že zajišťovalo kádrovou kontrolu na ministerstvu zahraničních věcí.¹⁰² Ani jedna z těchto institucí se však neúčastnila přímo tvorby kulturní diplomacie, ani ji sama neprováděla. Proto se přesuneme k orgánům, které se nacházely kulturní diplomacii blíž.

Na prvním místě stojí Ministerstvo zahraničních věcí (dále MZV), jež kromě udržování vztahů s cizími státy mělo na starosti rovněž koordinaci zahraničních aktivit ostatních ministerstev tak, aby Československo v zahraničí působilo koherentně a

¹⁰⁰ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 23.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 22.

¹⁰² Tamtéž, s. 23.

činnosti jednotlivých institucí si navzájem neprotiřečily. Úzce proto spolupracovalo s Ministerstvem školství a kultury nejen na tvorbě koncepce kulturní zahraniční politiky vůči Africe, ale také na vykonávání kulturní diplomacie. Z dochovaných pramenů není možné rekonstruovat rozhodovací procesy ministerstva do té míry, že by bylo možné určit, jak probíhalo jednání o zahraniční politice nebo sepisování koncepcí a kdo je měl na starosti, ať už z hlediska funkcí či konkrétních osob. K dispozici však máme produkty těchto jednání, a to především kulturní dohody a četné kulturní delegace, jak československé do Afriky, tak z Afriky do Československa, které jsou analyzovány v následující podkapitole.

Dalšího důležitého hráče kulturní diplomacie představovalo Ministerstvo školství a kultury (dále MŠK). Jeho význam pro kulturní diplomacii je poměrně evidentní, avšak podobně jako u MZV nedovoluje povaha pramenů zjistit, kdo přesně rozhodoval o náplni kulturních dohod a zahraničních styků. Podklady připravované pro jednání kolegia MŠK nicméně potvrzují, že na ministerstvu existovalo oddělení zaměřené na kontakty se zahraničím, které bylo v průběhu 60. let vedené především dr. Luděkem Holubcem a poté dr. Janem Rabasem.¹⁰³ Navíc v tomto směru zaměstnanci ministerstva úzce spolupracovali s příslušnými odbory na MZV.¹⁰⁴

Výše zmíněné stranické i státní orgány ovlivňovaly kulturní diplomacii v rámci státního systému. Kromě konkrétních osob na pozicích s možností ovlivňovat kulturní diplomacii na ni působily také organizační struktury, vnitřní předpisy jednotlivých institucí nebo pracovní kultura. Dochované prameny nestačí pro analýzu struktury a praxe mezinárodních vztahů. Z hlediska tématu práce však můžeme zmínit alespoň jeden aspekt procesu tvorby zahraniční politiky v československých státních institucích, a to genderové složení zaměstnanců. Obecně bylo zastoupení žen ve vyšších funkcích spíše symbolické a uplatnění nacházely více na administrativních pozicích. Tato skutečnost vycházela z historických a systémových faktorů, které favorizovaly povyšování mužů.¹⁰⁵ Potvrzuje to i diskuze o vzdělávání odborníků v oblasti mezinárodních vztahů. Řada československých občanů studovala na Institutu mezinárodních vztahů v Moskvě. Mezi

¹⁰³ Viz např. NA ČR, MŠK, ka. 49, Zpráva o kulturních a školských stycích se zahraničím v oblasti působnosti ministerstva školství a kultury za rok 1962 (21. 3. 1963).; NA ČR, MŠK, ka. 56, Návrh stanoviska MŠK k jednání zahraničního výboru Národního shromáždění o otázkách cestovního ruchu a kulturních styků se zahraničím (10. 6. 1965).

¹⁰⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), TO-T 1960-1964, SAR, ka. 2, SAR – koncepce školských a kulturních styků.

¹⁰⁵ K. JECHOVÁ, *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému.*

studenty bylo pouze 10 % žen a výsledkem jejich vzdělání se ani neměla stát diplomatická služba. Naopak bylo s absolventkami „počítáno hlavně mimo diplomatické služby, neboť kromě potřeb MZO a MZV jsou v menším počtu v institutu vychovávání i pracovníci pro stranické orgány, masové organizace, novinářství apod.“¹⁰⁶ Přestože si aktéři kulturní diplomacie zjevně uvědomovali možnosti působení na ženy v cizích společnostech nebo i na celé společnosti prostřednictvím určitého vyobrazení ženy, nedostatečné zastoupení žen v rozhodovacích pozicích mohlo oslabit důraz na takový nástroj kulturní diplomacie nebo ovlivnit témata, která byla v jeho rámci diskutována. Ženy jako Gertruda Sekaninová-Čakrtová aktivní v zahraniční politice v 50. letech, nebo dr. Eva Carmineová, jež vedla odbor kulturní výměny mezi Československem a zeměmi Asie a Afriky na MŠK v 60. letech,¹⁰⁷ jsou pak spíše výjimkami potvrzujícími pravidlo.

Specifickou kapitolu státních orgánů představují československé zastupitelské úřady fungující v řadě afrických zemí. Jejich činnost již zahrnovala konkrétní projevy kulturní diplomacie. Na některých velvyslanectvích existovala funkce kulturních atašé, jejichž úkolem bylo zajišťovat kulturní výměnu. Velvyslanectví za tímto účelem pořádala různé akce, jako například výstavy, filmové projekce nebo přednášky. Některé ambasády disponovaly vlastními výstavními prostory nebo přinejmenším nástěnkami, které si mohli prohlédnout návštěvníci velvyslanectví. Rovněž na filmové projekce byli zváni příslušníci jiných zemí, avšak podle záznamů se často jednalo o zaměstnance ostatních ambasád nebo vybrané místní osobnosti, ne o širokou veřejnost.¹⁰⁸ Velvyslanectví se nadto podílela na aktivitách ostatních aktérů kulturní diplomacie, např. uměleckých souborů nebo vysílaných odborníků, zajišťovala jim diplomatickou podporu a dozorovala jejich činnost.

Přestože u zastupitelských úřadů známe jména nejvýše postavených diplomatů na každém úřadě a často i dalších zaměstnanců, z dostupných pramenů nedokážeme rozeznat motivy jejich rozhodnutí. S jistotou můžeme poukázat pouze na to, že až do sametové revoluce nikdy nebyla žena jmenována velvyslankyní.¹⁰⁹ Téměř s jistotou víme, že i většina vyšších diplomatických funkcí byla obsazována muži. Přestože ženy byly na velvyslanectvích zaměstnávány, pravděpodobně se jednalo o nižší diplomatické či pouze

¹⁰⁶ NA ČR, MŠK, ka. 48, Návrh na komplexní řešení výchovy odborníků z oblasti mezinárodních vztahů včetně problematiky rozvojových zemí (19. 12. 1962), s. 3.

¹⁰⁷ GALERIE ARCIMBOLDO, *Mistrovská díla čínského malířství = Chinese Master Paintings = 中国书画名家作品*: Praha 26.11.2013 Kaiserštejnský palác, Praha 2013, s. 13.

¹⁰⁸ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 1, 11. 10. 1960, Zpráva o využití filmů.

¹⁰⁹ J. DEJMEK, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*.

administrativní pozice. Přesto jim nemůžeme upírat vliv na produkty kulturní diplomacie, protože mohly například připravovat právě nástěnky v budovách velvyslanectví. Nepřítomnost žen v rozhodujících funkcích na zastupitelských úřadech se i tak mohla odrážet v náplni kulturní diplomacie. Vzhledem k tomu, že nemáme srovnání s opačnou situací, kde by ženy na velvyslanectvích měly větší přístup k významnějším rozhodnutím, nemůžeme z toho vyvozovat hlubší závěry. Výzkumy vztahu mezi zastoupením žen v parlamentech a projednávanými tématy však naznačují, že mezi nimi existuje přímá souvislost a ženy přináší nejen do parlamentů nová témata.¹¹⁰ Není tedy důvod předpokládat, že by situace v československých institucích byla jiná.

V neposlední řadě nesmíme zapomínat ani na manželky diplomatů. Ačkoliv nezastávaly žádnou formální funkci, jejich role byla nezanedbatelná společensky. Spolu se svými manžely se účastnily společenských událostí a v některých případech byly dokonce pověřeny oficiálním zastupováním Československa. Dokladem toho je přítomnost manželek tří diplomatů v Guineji na sjezdu guinejských žen, neboť delegace Československého svazu žen by na něj nestihla dorazit včas.¹¹¹ Podobná situace nastala i v roce 1965 v Mali na semináři afrických žen v Bamaku¹¹² nebo v roce 1962 u příležitosti mezinárodní konference o rodině v Maroku, kde vyslané manželky prezentovaly referát připravený ve spolupráci se zastupitelským úřadem, přestože neměly příslušnou odbornost.¹¹³

4.1.2. Nevládní instituce

Další institucionální skupinu aktérů tvoří akademické instituce, především Československá akademie věd, Univerzita 17. listopadu a další československé univerzity nebo muzea. Kromě výzkumu témat souvisejících s Afrikou byli jejich zaměstnanci v bližším spojení s Afrikou díky služebním cestám do afrických zemí v pozici poradců nebo lektorů na tamních školách, jež byly dohodnuty v rámci uzavřených bilaterálních i multilaterálních dohod. Pro akademické instituce byl rovněž specifický jejich dlouhodobý kontakt se zahraničními návštěvníky Československa. Na rozdíl od ostatních autorů tedy mohly dotčené instituce tvořit kulturní diplomacii přímo v Československu namísto na území přijímacího státu. Jejich význam pro kulturní diplomacii však nespočíval v hlavní

¹¹⁰ Viz např. Claire DEVLIN – Robert ELGIE, *The Effect of Increased Women's Representation in Parliament: The Case of Rwanda*, Parliamentary Affairs 61, 2008, č. 2, s. 237-254.

¹¹¹ AMZV, TO-O 1965-1969, Guinea, ka. 1, Sjezd guinejských žen – účast čs. delegace.

¹¹² AMZV, TO-O 1965-1968, Mali, ka. 1, Seminář afrických žen v Bamaku (14. 9. 1965).

¹¹³ AMZV, TO-O 1960-1964, Maroko, ka. 1, Mezinárodní konference o rodině v Maroku (17. 8. 1962).

náplni zaměstnanců univerzit, tedy výuce studentů či spolupráci s odborníky přijatými na různé stáže. Naopak se tyto instituce staly součástí systémového, institucionálního a společenského prostředí, které působilo na přijíždějící cizince jako celek. V jeho rámci se tito návštěvníci setkávali s československou kulturou a myšlením ve svém běžném životě, v interakcích se svými učiteli, kolegy i cizími lidmi v jejich okolí nebo při návštěvách společenských událostí a kulturních akcí. Když se následně vrátili do svých domovin, měli šířit nejen povědomí o vymoženostech československého socialismu a hospodářství, ale také náležitě kulturně-ideologické hodnoty.¹¹⁴

Do některých afrických zemí odjížděli poskytnout svou expertízu také odborníci techničtějšího zaměření. Organizačně byly jejich mise zajišťovány především Polytechnou. Jednalo se například o lékaře a zdravotní personál nebo experty na výstavbu různých továren a dalších zařízení, jejichž působení bylo již zdokumentováno v jiných publikacích.¹¹⁵ Pro kulturní diplomacii nabízeli další cestu jak bezprostředně šířit hodnoty socialistického Československa pomocí osobních kontaktů těchto odborníků s místní společností. Význam tohoto způsobu se však zdá být spíše omezený, protože nedocházelo k výraznějšímu navazování styků s lokálním obyvatelstvem, a československé komunity tak zůstávaly uzavřené do sebe.¹¹⁶

Československý stát k propagaci do zahraničí využíval i svého monopolu nad informačními službami jako je tisk a rozhlas. V Československém rozhlasu bylo za tímto účelem vytvořeno oddělení zahraničního vysílání nazvané Radio Prague, které rovněž vysílalo do Afriky a od poloviny 50. let byla část pořadů vyráběná ve svahilštině.¹¹⁷ Co se týče tisku, bylo rozhodnuto o vydávání několika časopisů určených pro zahraničí, z nichž řada byla zasílána také do afrických zemí. Kromě hlavního časopisu Czechoslovak Life, cíleného na široké čtenářstvo po celém světě, se jednalo o časopis Solidarity, který byl určený přímo pro Afriku. Dále byly vyváženy tematicky specializované časopisy, zaměřené například na film, sport, mládež nebo právě na ženy. Většina z nich nebyla vydávána centrálně, ale na starosti je měly různé společenské organizace, jako byl Československý svaz mládeže a v případě časopisu Czechoslovak Woman Výbor československých žen. Všechny však vycházely ve více jazykových mutacích a

¹¹⁴ Marta Edith HOLEČKOVÁ, *Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974)*, Soudobé dějiny 20, 2013, č. 1-2, s. 159.

¹¹⁵ Viz např. P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968.*; P. ZÍDEK – K. SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989.*

¹¹⁶ Mikuláš PEŠTA, *Czechoslovakia, Eastern Bloc and Expert Missions to Africa. An Introduction to the Special Issue*, Prague Papers on the History of International Relations, 2021, č. 1-2, s. 17.

¹¹⁷ M. ŠULC, *Radio Praha očima statistika*, s. 50.

distribučovány byly podle hlavního jazyka používaného v dané zemi. Zatímco vysílání Radio Prague mohl každý posluchač teoreticky naladit kdekoliv, časopisy se do Afriky dostávaly především prostřednictvím zastupitelských úřadů, které je dále rozesílaly místnímu tisku, společenským organizacím nebo je samy šířily mezi obyvatelstvem. Cizinci se zájmem o Československo také mohli požádat o zaslání přímo na vlastní adresu.¹¹⁸

Přestože z hlediska obsahu se mezi rádiem a časopisy najde mnoho rozdílů, především kvůli obrazovým možnostem časopisů, zkoumání vedení těchto redakcí a autorů článků odhaluje výrazné podobnosti. Zatímco vedení se skládalo spíše z mužů, za rádiovými pořady a časopiseckými články stály v mnoha případech ženy. Prokazatelné je to zejména u časopisů *Czechoslovak Life* a *Solidarity*, neboť jsou k dispozici všechna čísla vydaná v 60. letech. Nejenže jsou ženy často podepsané pod články, ale podílely se rovněž na ilustracích nebo dodávaly časopisům fotografie. Přestože editoři a zprostředkovaně vyšší orgány jistě ovlivňovali zpracovávaná témata, zapojení žen do těchto časopisů a rozhlasu mohlo přinášet nové náměty. Kontrola jednotlivých čísel a pořadů nebyla všudypřítomná a spíše byla odkázána na autocenzuru. Koncepce propagace ČSSR v Maroku uvádí, že „*redakce samy vylučují vše, co by mohlo vyvolat protest vlád příslušných zemí*“¹¹⁹ a navrhuje sledování obsahu jednotlivých čísel časopisů přímo velvyslanectvím v Rabatu, takže se pravděpodobně jednalo o nové opatření. Přesto zaměření článků napsaných novinářkami ukazuje, že jim buď byla uložena, nebo si samy zvolily témata související především se společenskými, uměleckými nebo sociálními otázkami. Naopak články věnující se technickým záležitostem, hospodářství či v menší míře československému politickému vývoji byly ve většině napsané novináři muži.

Pozoruhodné je kromě genderového rozložení redakcí také zázemí a původ jednotlivých novinářek. Ačkoliv u většiny z nich neznáme nic jiného než jméno, už to nám prozrazuje, že některé z nich pravděpodobně neměly pouze československé pozadí. Více informací je dostupných k Lieko Zachovalové píšící pro *Czechoslovak Life*. U ní víme, že se jednalo o finskou novinářku a hlasatelku, která se do Československa přestěhovala po komunistickém převratu v roce 1948.¹²⁰ Naopak Doralice Winterová se

¹¹⁸ AMZV, TO-T 1965-1969, SAR, ka. 2, Zpráva o kulturních, školských a vědeckých stycích a propagaci ČSSR v zahraničí za rok 1965 (12. 1. 1966).; AMZV, TO-T 1960-1964, Guinea, ka. 2, Distribuce propagačních materiálů v Guinejské republice (15. 3. 1962).

¹¹⁹ AMZV, TO-T 1965-1969, Maroko, ka. 1, Koncepce propagace ČSSR v Maroku (17. 11. 1965), s. 5.

¹²⁰ Jaana HEVONOJA, *Ylen legendaarinen radioääni Lieko Zachovalová on kuollut*, *Yle*, 4. 6. 2017, <https://yle.fi/a/3-9649062> (17. 6. 2024).

do Československa dostala díky svému manželovi, jehož potkala za druhé světové války v Anglii.¹²¹ Téměř jako jediná ze všech novinářek publikujících v *Czechoslovak Life* i *Solidarity* se často věnovala také mezinárodnímu politickému dění, když v příloze k časopisu *Solidarity* dokumentovala dekolonizační úsilí v Africe. U novinářek pocházejících ze zahraničí sice nezjistíme, do jaké míry odlišné zkušenosti ovlivňovaly jejich tvorbu, avšak mohly přinášet aspoň jiný úhel pohledu na československé otázky. Nesmíme však význam všech novinářek pro oba časopisy přeceňovat, neboť přestože v některých letech zastávaly pozice editorek, vždy tvořily pouze menšinu v redakci.

Obsah článků obou časopisů nerefletoval pouze složení redakcí, ale také politický a společenský vývoj v Československu. Zejména na časopisu *Czechoslovak Life* je znatelné, že se přístup k ženám v průběhu tohoto desetiletí proměňoval podle celkového postoje československé společnosti k ženám. Zatímco na začátku 60. let bylo možné dočíst se o přínosu pracujících žen k československému hospodářství víceméně pozitivně a v tom smyslu, že nástup žen do zaměstnání je samozřejmou součástí vývoje, od roku 1967 se začaly objevovat zprávy o názorech, že zaměstnávání žen je přeceňované až ekonomicky nevýhodné. V roce 1962 je tedy v článku o poštovních doručovatelích zcela bez výčitek jako jeden z důvodů pro rostoucí namáhavost roznášení pošty uveden vstup žen do zaměstnání, takže nemůžou doma převzít poštu a poštovní doručovatel nebo doručovatelka musí přijít znovu.¹²² Naopak jen o několik let později, v rámci informování o debatě na téma zaměstnávání žen, jež proběhla mezi sociology, ekonomy a dalšími odborníky, zazněly i názory, že „ze společenského hlediska není nutné, aby všechny ženy pracovaly“¹²³ a tehdejší ministr financí zpochybnil negativní dopady mateřství na úroveň kvalifikovanosti žen. Díky volnější atmosféře umožňující diskuzi však mohli ostatní účastníci debaty (zejména expertky) těmto pohledům oponovat a veřejně upozorňovat na diskriminaci žen v zaměstnání.¹²⁴ Časopis *Czechoslovak Life* celkově přistupoval k podobným odmítavým názorům na zaměstnávání žen spíše kriticky.

Nejvýznamnější domácí událostí, která se projevila v kulturní diplomacii, se tedy stalo Pražské jaro díky svobodnější diskuzi a omezení cenzury. Éra Pražského jara pravděpodobně obdobně ovlivnila také produkty ostatních autorů kulturní diplomacie, avšak vzhledem k neúplnosti pramenů není možné tento vývoj sledovat. Pražské jaro se

¹²¹ Arno BĚLOHLÁVEK, *Women in the war*, *Solidarity*, 1967, č. 3, s. 10.

¹²² Michele VALLE, *The Postman will ring only once*, *Czechoslovak Life*, 1962, č. 3, s. 24.

¹²³ *3 questions for women*, *Czechoslovak Life*, 1968, č. 3, s. 8.

¹²⁴ Tamtéž, s. 8-9, 37.

dotklo kulturní diplomacie rovněž kvůli způsobu jeho ukončení a následnému období normalizace. Změny v politice KSČ se projeví snížením intenzity československého působení v zahraničí, výměnou osob ve vedoucích pozicích řady organizací nebo výměnou diplomatů a expertů vysílaných do zahraničí.¹²⁵

Přímo v Africe se také nacházel menší počet československých novinářů vysílaných například Československým rozhlasem nebo Československou tiskovou agenturou. V 60. letech se mezi nimi prosadila Věra Heroldová-Šťovíčková, jež se stala zpravodajkou Československého rozhlasu pro Afriku. Tím se zařadila mezi československé občany, kteří se svou přítomností v zahraničí podíleli na šíření československé kultury. Její vlastní líčení průběhu svého jmenování do tohoto postu nabízí další příklad systémových a společenských limitů pro působení žen v zahraničí a v důsledku limitů pro participaci na kulturní diplomacii. Už jen pracovní podmínky v zahraniční redakci měly přispívat k menšímu zastoupení žen mezi zaměstnanci, protože „*pracovní doba platila jen tehdy, když se nic nedělo.*“¹²⁶ Věra Heroldová-Šťovíčková rovněž uznala, že se v redakci udržela, protože se přizpůsobila mužskému prostředí. K jejímu jmenování zpravodajkou v Africe pak mělo dojít jen díky absenci lepšího mužského kandidáta. V její neprospěch měla hovořit skutečnost, že byla mladou ženou „*a ještě k tomu bez mužského doprovodu.*“¹²⁷ Naopak měla dostatečnou znalost jazyků i místních reálií a na rozdíl od svých mužských kolegů byla ochotna do Afriky odjet. Podle Věry Heroldové-Šťovíčkové „*ne že by znalostmi a jazyky vybavení muži nebyli, ale bylo jich málo a ti, co byli, ti viděli svou budoucnost v podstatně vyšších sférách a nehodlali dělat kariéru ani v Africe, a tím méně v rozhlase.*“¹²⁸ Do Afriky se proto dostala v důsledku vlastností tohoto zaměstnání, které bylo ze své podstaty bez prestiže a bez možnosti dalšího kariérního postupu, a proto bylo nezajímavé pro většinu kandidátů. Váhání osob rozhodujících o obsazení tohoto postu však nevycházelo z konkrétních strategií nebo pravidel ohledně zaměstnávání žen a vysílání žen do zahraničí. Pravděpodobněji se jednalo o projev obecnějšího společenského náhledu na jmenování žen na podobné pozice nebo osobní obavy nadřízených z vyslání Věry Heroldové-Šťovíčkové jako mladé ženy do neznámého a patrně nebezpečného prostředí.

¹²⁵ Viz např. B. BUZÁSSYOVÁ, *Building and Testing Trust Within a Socialist Dictatorship.*; TÁŽ, *Socialist Internationalism in Practice.*

¹²⁶ Věra HEROLDOVÁ-ŠŤOVÍČKOVÁ, *Po světě s mikrofonem*, Praha 2009, s. 47.

¹²⁷ Tamtéž, s. 50.

¹²⁸ Tamtéž, s. 50.

Další nástroje pro propagaci Československa nabízelo umění. Československá muzea a zastupitelské úřady pořádaly výstavy obrazů, fotografií, ale i třeba výrobků lidových řemesel. Dále do zahraničí cestovaly zájezdy československých umělců a celých uměleckých souborů, přičemž největší zájem byl o ty folklorní. V menší míře byly překládány některé knihy československých autorů. Větší důraz byl kladen spíše na export filmů, které nejsou tak závislé na překladu a pochopení textu. Jak už bylo zmíněno výše, filmová představení byla pořádána na velvyslanectvích, avšak některé filmy byly distribuovány také komerčně a účastnily se různých filmových festivalů. V takovém případě výběr filmů většinou nezávisel pouze na rozhodnutích Filmexportu jako organizaci zajišťující vývoz československých filmů, ale i na výběru přijímacích států. Fondy MZV dokazují, že filmy musely projít cenzurou jak československou, tak druhého státu, takže výsledná selekce reflektovala názory a potřeby obou stran.¹²⁹

4.1.3. Organizace Národní fronty

V neposlední řadě československá diplomacie využívala masových organizací spadajících pod Národní frontu. Organizace jako Ústřední rada odborů, Československý svaz mládeže nebo Československý svaz tělesné výchovy měly udržovat kontakt se svými ekvivalenty v druhých zemích, zasílat jim propagační materiály a vyměňovat si delegace. Do Československa se tímto způsobem dostávaly například děti na letní tábory a sportovní akce a do afrických zemí odjížděly českoslovenští sportovci. Pro obraz ženy v kulturní diplomacii však hlavní prostředek představoval Výbor československých žen (dále VČŽ), který byl v roce 1967 přetvořený v Československý svaz žen. Přestože se těžiště jeho činnosti nacházelo v Československu, aktivní byl i za hranicemi, a to především v Mezinárodní demokratické federaci žen (dále MDFŽ). V rámci kongresů a jiných schůzí federace se členky VČŽ setkávaly s delegátkami z celého světa, několikrát samy taková zasedání pořádaly přímo v Československu a často se stávalo, že se v Praze delegátky z jiných zemí zastavily po cestě na kongresy MDFŽ. Postavení VČŽ ve federaci navíc bylo posíleno díky jmenování Anežky Hodinové-Spurné, Heleny Leflerové a později i Gusty Fučíkové do postu místopředsedkyň MDFŽ.

Větší příležitost šířit své hodnoty mezi obyvatelstvem afrických zemí měly členky VČŽ při delegacích afrických ženských spolků do Československa nebo návštěvách členek VČŽ v afrických zemích. Do Afriky jezdily především na pozvání na výroční

¹²⁹ AMZV, TO-O 1960-1964, Maroko, ka. 1, Uspořádání „Týdne čs. filmu“ v Maroku (17. 3. 1961).

schůze ženských spolků spolu s delegacemi z dalších zemí. Účastnily se společných setkání, společenských událostí a několikrát byly přijaty politickou reprezentací dané země. Například v roce 1966 se delegace československých žen setkala v Guineji s prezidentem Sekou Tourém a předsedou tamního národního shromáždění. Tato návštěva byla zřejmě poměrně úspěšná, protože byla dobře přijata i místním tiskem a rozhlasem, přestože se mohlo jednat jen o součást guinejské protiamerické kampaně, jak naznačuje zpráva zasláná ze zastupitelského úřadu.¹³⁰

Ne vždy se ale československým delegacím podařilo přilákat takovou pozornost nebo se dostat do kontaktu s širší veřejností. Obzvlášť při pozvání na schůze ženských spolků se staly jen jednou z mnoha zahraničních delegací a musely se řídit hromadně organizovaným programem. Takové události však nabízely příležitosti pro výměnu zkušeností mezi jednotlivými ženskými spolky, které mohly nově nabyté informace zohlednit ve vlastní činnosti. Podobné možnosti se naskývaly na mezinárodních konferencích několikrát zorganizovaných v afrických městech. Dosah těchto kontaktů však oslabovala neschopnost vyslat způsobilé členky VČŽ. Představitelky VČŽ upozorňovaly, že jen několik členek bylo stabilně připravených na odjezdy do zahraničí. Mohlo se stát, že pokud se termín akcí dozvěděly příliš pozdě, členky s potřebnými dokumenty a očkovaními již byly zaneprázdněné jinde nebo by si nestihly zajistit cestu.¹³¹ Několikrát proto byly zastoupeny manželkami diplomatů z nejbližších zastupitelských úřadů, jak již bylo popsáno výše. Fondy MZV ani VČŽ však nenaznačují, že by členky VČŽ vyjížděly nebo byly zvány do afrických zemí přímo s edukativními cíli. Většina návštěv měla za úkol udržení vzájemných vztahů a symbolické vyjádření solidarity namířené do mezinárodního prostoru.

Delegace afrických ženských spolků do Československa měly splnit jiné účely. Na rozdíl od československých návštěv v Africe, delegátky z Afriky do Československa opravdu přijely získat nové znalosti o možnostech emancipace žen. Jejich pobyt zde díky tomu nabízel významný prostor pro představení takového obrazu ženy, jaký si osoby rozhodující o podobě programu přály. Záleželo nejen na volbě doprovodu delegátek po Československu, ale také na zařízeních, která si prohlédly, na navštívených městech a kulturních událostech a na lidech, především ženách, se nimiž se setkaly na besedách. Na základě těchto aspektů měly delegátky získat komplexní představu o postavení ženy v socialistické společnosti a všech možnostech, jež jí nabízel stát, z hlediska uplatnění,

¹³⁰ AMZV, TO-T 1965-1969, Guinea, ka. 1, Zpráva o pobytu čs. delegace žen v Guineji (10. 12. 1966).

¹³¹ AMZV, TO-O 1965-1968, Mali, ka. 1, Oslavy Dne africké ženy (4. 8. 1967).

vzdělání nebo sociální péče. Delegátky se poté měly vrátit do své domoviny s vidinou toho, čeho by mohly dosáhnout ve své společnosti. Nadto je měl inspirovat postup emancipace žen v Československu. Podobně jako v jiných ohledech, Československo spolu s dalšími zeměmi z obou bloků sdílelo představu o lineárním postupu vývoje a paternalistickou myšlenku o vlastním civilizačním poslání, z nichž vyplývalo, že se Československo považovalo za umístěné o stupeň výše z hlediska tohoto vývoje.¹³² Tento pohled nebyl nijak skrývaný a *Zpráva o pobytu marockých žen v ČSSR* z roku 1965 přímo prohlašuje, „že postavení žen na Slovensku se v minulosti poněkud podobalo postavení žen v Maroku.“¹³³

Z pramenů bohužel není možné zjistit, kdo inicioval pozvání pro všechny delegace. Pouze u některých víme, že se nejednalo o aktivitu VČŽ. Například v roce 1960 přiletěly do Československa dvě ženy z Guineji v důsledku nedorozumění ohledně pozvání a VČŽ byl na poslední chvíli pověřen organizací jejich programu.¹³⁴ Výše zmíněná návštěva marockých žen v ČSSR byla pro změnu akcí Ústřední rady odborů, třebaže jim se samotným průběhem pomáhal i VČŽ.¹³⁵ Nedostatek iniciativy VČŽ vůči jeho protějškům v Africe byl kritizovaný i ze strany MZV a zastupitelských úřadů. Koncepce propagační činnosti v Guineji z roku 1961 poukazuje, že „ČSTV – a Výbor čs. žen neučinili pro propagaci ČSSR v Guineji téměř nic.“¹³⁶ Podobně negativně byla hodnocena aktivita VČŽ na výstavě ženských ručních prací v Nigerii v roce 1964. Ačkoliv na ni byly dodány ukázky krajků, výšivek a dalších výrobků, zaměstnanci velvyslanectví nebyli spokojeni a ve svém sdělení uvedli, že litují, „že jak Výbor čs. žen, tak ÚRD neprojevíly o obeslání výstavy větší zájem, neboť při větším počtu exponátů mohla být naše účast ještě úspěšnější.“¹³⁷ Omezenější aktivitu naznačuje také srovnání s Výborem sovětských žen, jehož členky měly ve spolupráci s malijským ženským hnutím dojednávat stipendia na sovětské vysoké školy pro studentky z Mali.¹³⁸

¹³² James MARK, *Race*, in: J. Mark – P. Betts (eds.), *Socialism Goes Global*, s. 229.

¹³³ AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, *Zpráva o pobytu marockých žen v ČSSR* ve dnech 10.-23. 9. 1965, s. 2.

¹³⁴ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 2, *Delegace guinejských žen v ČSSR*.

¹³⁵ AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, *Zpráva o pobytu marockých žen v ČSSR* ve dnech 10. 23. 9. 1965.

¹³⁶ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 2, *Koncepce propagační činnosti ČSSR v Guinejské republice* (14. 6. 1961), s. 2.

¹³⁷ AMZV, TO-O 1960-1964, Nigérie, ka. 1, *Nigérie – Čs. účast na výstavě ručních prací* (12. 12. 1964), s. 2.

¹³⁸ Alena ALAMGIR, *Mobility. Education and Labour*, in: J. Mark – P. Betts (eds.), *Socialism Goes Global*, s. 302.

Otázkou však je, do jaké míry měl VČŽ kapacitu angažovat se v Africe víc. Časopis *Czechoslovak Woman* zmiňuje návštěvu funkcionářek z jednotlivých afrických zemí v Československu téměř každý rok. Fondy VČŽ a Českého svazu žen dále dokumentují činnost svých členek v rámci MDFŽ a kontakty se spolky i z ostatních kontinentů. Nejrozsáhlejší styky však udržovaly se svými partnerskými spolky v ostatních evropských, především socialistických, zemích. Omezení působnosti a členství VČŽ Komunistickou stranou v 50. letech pravděpodobně také oslabilo možnosti Výboru působit na mezinárodní úrovni. Kvůli fragmentárnosti pramenů ve fondech Výboru československých žen a Českého svazu žen nemůžeme určit, jestli obě organizace naplňovaly svůj potenciál, ale neměly bychom je ani podceňovat. Dobrá pověst, které se VČŽ těšil v zahraničí díky zapojení československých zástupkyň na vysokých pozicích v MDFŽ, i materiální pomoc zasílaná africkým ženským spolkům dokazují, že zájem členek VČŽ o osudy afrických žen existoval.¹³⁹ Kromě toho do zahraničí Výbor posílal propagační materiály, k nimž patřil časopis *Czechoslovak Woman*.

Časopis *Czechoslovak Woman* vycházel mezi lety 1954 a 1971 nejprve dvakrát ročně a od roku 1958 byla jeho periodičita zvýšena na čtyřikrát ročně. Kromě angličtiny byl vydáván i v němčině, ruštině, španělštině a francouzštině, přičemž do Afriky byl zasílán v angličtině a ve francouzštině. Distribuován byl zřejmě zejména prostřednictvím zastupitelských úřadů, kam bylo dodáno několik výtisků, jež byly následně předávány místním ženským spolkům nebo jiným velvyslanectvím v zemi. Jednotky byly také ponechány přímo na československém velvyslanectví.¹⁴⁰ Skutečný dosah časopisu neznáme, ale údaje uvedené v dokumentech ze zastupitelských úřadů se pohybují mezi pěti a dvaceti pěti výtisky pro každý úřad. Nemáme ani dostatek informací o vedení časopisu a autorkách a ojediněle autorech článků, aby z nich bylo možné vyvozovat konkrétní závěry. V průběhu 60. let se v pozici šéfredaktorky vystřídal Zdeňka Zimová, Eva Maříková a Božena Holečková. Jednalo se pravděpodobně o členky VČŽ, jejichž povolání se nějakým způsobem týkalo psaní. Božena Holečková a Zdeňka Zimová jsou uvedeny jako autorky dvou kapitol v *Encyklopedii moderní ženy* věnovaným veřejné činnosti žen a mezinárodnímu ženskému hnutí¹⁴¹ a Božena Holečková dále vydala

¹³⁹ Viz např. Národní archiv ČR, Československý svaz žen – ústřední výbor, (dále NA ČR, ČSSŽ-ÚV), ka. 694, Zpráva paní Aoua Keity při příležitosti oslav „Dne afrických žen“ pořádaných ženami Súdánského svazu R.D.A.

¹⁴⁰ AMZV, TO-T 1960-1964, Guinea, ka. 2, Distribuce propagačních materiálů v Guinejské republice.

¹⁴¹ *Encyklopedie moderní ženy*, Praha 1964.

například knihu o novinářce Jožce Jabůrkové.¹⁴² Témata, kterým se obě ženy věnovaly, spíše naznačují, že jejich názory odpovídaly době a nesnažily se nijak vybočovat z hlavního ideologického proudu.

Pozoruhodné je také srovnání autorství článků v časopise *Czechoslovak Woman* s časopisy *Solidarity* a *Czechoslovak Life*. S pár výjimkami totiž žádná z autorek nepublikovala ve více jak jednom z těchto časopisů, takže autorství se téměř nepřekrývalo. Jména autorek píšících pro *Czechoslovak Woman* navíc svědčí o jejich československém původu. Bude tedy zajímavé podívat se na to, jestli se obsah těchto časopisů z hlediska obrazu ženy v něčem lišil. Jednalo by se však pouze o jedno z možných vysvětlení rozdílů mezi nimi, neboť taková analýza poukazuje pouze na korelaci, nikoliv na kauzalitu.

4.1.4. Závěr

Nabídnutý výčet aktérů kulturní diplomacie není kompletní. Pouze ve zmínce se objevily organizace Pragokonzert, Filmexport, Československý svaz mládeže nebo Československý svaz tělesné výchovy a zcela opomenut byl například Československý egyptologický ústav podílející se na archeologickém průzkumu v Egyptě. Jejich význam pro ovlivňování kulturní zahraniční politiky a diplomacie z hlediska ženy však nebyl tak hluboký, a proto zde tyto instituce nebyly zkoumány podrobněji. Srovnání posouzených aktérů však poukazuje na několik tendencí odpovídajících na výzkumné otázky.

Ačkoliv jsou představení aktéři rozdělení na státní (ministerstva), stranické (generální tajemník, VČŽ jako organizace Národní fronty) a nestátní (akademické instituce, média, atd.), ve skutečnosti byly všechny pod různou mírou kontroly strany. Tato skutečnost se nezakládá pouze na autoritářské povaze Československa, ale i fungování diplomacie jako takové. V zájmu každého státu je mít dohled nad tím, jak je prezentovaný v zahraničí. Obzvláště v průběhu studené války představovala kulturní diplomacie jeden z důležitých nástrojů posilování vlastních spojenectví a očerňování svých nepřátel. Hlavní přínos však kulturní diplomacie nabízela ve styku se zeměmi mimo NATO a Varšavskou smlouvu, kde se oba bloky navzájem obviňovaly z propagandy a odpovídaly na ni vlastní kontrapropagandou. US Information Agency zodpovědná za propagaci amerických hodnot v zahraničí údajně všechny kulturní aktivity

¹⁴² Božena HOLEČKOVÁ, *Komunistická novinářka Jožka Jabůrková*, Praha 1978.

posuzovala „z hlediska jejich potenciálního přínosu v konfliktu ve studené válce.“¹⁴³ Po konci studené války pak americké administrativy výrazně omezily podporu kulturních programů v zahraničí.¹⁴⁴ Kulturní diplomacie Československa se z hlediska zajištění činnosti odlišovala především větší centralizovaností i nevládních a nestranických institucí, což celý diplomatický proces usnadňovalo. Kontakty s africkými zeměmi navíc ovlivňoval také fakt, že kulturní aktivity často vycházely z mezistátních dohod a kontrolu nad nimi si chtěly udržet i partnerské vlády. Míra dohledu nad jednotlivými aktivitami tak záležela na jejich významu pro Československo a na zapojených institucích, ale lišila se rovněž v závislosti na potřebě diplomatické podpory nebo jakékoliv asistence ze strany československých zastupitelských úřadů.

Uspořádání této podkapitoly podle institucí také vypovídá o vztahu mezi institucemi a jednotlivci v kulturní diplomacii. Podoba pramenů naznačuje, že diplomacie byla více závislá na institucionálním zakotvení než působení konkrétních osob. Poměrně stabilní složení diplomatického aparátu, redakcí médií i vedení ostatních organizací v průběhu 60. let až do roku 1968 však smazává hranice mezi vlivem osobností a institucí, neboť tyto osobnosti se samy staly danými institucemi. Které osoby dostaly takovou možnost, bylo stanoveno kromě jejich vlastních povah a schopností také systémovými omezeními, jako byla příslušnost ke straně nebo zaměstnávání žen. Přesto měly někteří jednotlivci více příležitostí určovat konkrétní obraz ženy v kulturní diplomacii. Jedná se o redaktory a redaktorky v Radio Prague a zmíněných časopisech a o členky VČŽ. Novináři a novinářky se díky dosahu médií do širší společnosti a hlubšímu vztahu vybudovanému se svými čtenáři a posluchači stali významnými reprezentanty Československa mezi lidmi, kteří Československo osobně nikdy nenavštívili. Dokládají to například kluby posluchačů Radio Prague vznikající hojně v Ghaně, Nigérii či v dnešní Konžské demokratické republice.¹⁴⁵ V rámci VČŽ si pak respekt vydobily především jeho předsedkyně Helena Leflerová nebo Anežka Hodinová-Spurná díky své činnosti v MDFŽ. Když se v roce 1967 nemohla delegace Svazu československých žen zúčastnit oslav dne africké ženy v Bamaku, obrátila se dokonce Aoua Kéita, čelní představitelka ženského hnutí v Mali, na československé velvyslanectví, aby vyjádřila zklamání z absence československých žen na oslavách, a jmenovitě zmínila Helenu Leflerovou.¹⁴⁶

¹⁴³ Mary Niles MAACK, *Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War*, *Libraries & Culture* 36, 2001, č. 1, s. 82.

¹⁴⁴ C. P. SCHNEIDER, *Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It*, s. 193.

¹⁴⁵ M. ŠULC, *Radio Praha očima statistika*, s. 211.

¹⁴⁶ AMZV, TO-O 1965-1968, Mali, ka. 1, Oslavy Dne africké ženy (4. 8. 1967).

Oproti těmto charakteristikám je následující zjištění více překvapivé. Ve státních i stranických institucích, na zastupitelských úřadech, ve VČŽ i v akademických institucích byly posty s přístupem k zahraniční politice a diplomacii obsazovány osobami s československým původem, a je málo pravděpodobné, že by do vlivnějších pozic byli dosazováni lidé s původem jiným. Redakce časopisů *Czechoslovak Life* a *Solidarity* se však tomuto popisu vyhýbají. K jejich zaměstnancům patřilo i několik žen, které se do Československa přestěhovaly, ať už z přesvědčení či za rodinou. Přestože se patrně staly československými občankami, jejich cizí původ mohl působit na jejich názory a perspektivy, například kvůli kontaktům s rodinou v zahraničí nebo vzdělání získanému v jiném prostředí. Není jasné, jak moc se tato skutečnost promítala do jejich produkce, ale zajímavá je i z hlediska vnitřních procesů v obou redakcích. Dotčené novinářky měly výhodu znalosti cizích jazyků, která jistě přispěla k jejich přijetí do zaměstnání v časopisech posílaných do zahraničí. Podobný vývoj bychom proto mohli očekávat i v případě novinářů mužů, avšak opak se zdá pravdou. Mezi jmény autorů se nenachází téměř žádné, které by nebylo československého původu. Bohužel nevíme, z jakých důvodů šéfredaktoři nebo vydavatelství zaměstnali právě tyto novináře a novinářky. Jejich rozhodnutí přesto vedla k tomu, že významnou část propagace Československa v zahraničí formovaly ženy se zkušenostmi nabytými v jiném než československém prostředí.

4.2. Náplň kulturní diplomacie

Soubor aktérů představený v předchozí kapitole měl v ideálním případě přednést svému publiku koherentní zprávu, ať už se týkala jakéhokoliv tématu propagujícího Československo. Politická reprezentace se v první řadě soustředila na obraz Československa jako spořádané socialistické země s rozvinutým hospodářstvím. Za tímto účelem například experti vysílání na mise do Afriky procházeli politicko-ideologickou přípravou, aby tyto ideály naplňovali. Bylo jim především vštěpováno, že mají „*propagovat socialismus spíše prací a pílí než přímou agitací.*“¹⁴⁷ Podobné instrukce mohly být vydávány i pro ostatní aktéry kulturní diplomacie a v souvislosti s různými tématy. Proto vyvstává otázka, jestli takové pokyny existovaly rovněž v případě ženy jako subjektu i objektu kulturní diplomacie. Tato kapitola se bude zabývat otázkou, zda byla vytvořena ucelená politika ohledně ženy, a následně bude zkoumat, jak byla žena v kulturní diplomacii reflektována. Kapitola bude postupovat po jednotlivých tematických okruzích, které byly identifikovány v pramenech.

4.2.1. Politika ženy v kulturní diplomacii

Otázka, jestli existovala konkrétní strategie pro obraz ženy v kulturní diplomacii, je na první pohled zodpovězena velmi rychle. V programech a zásadách VČŽ nikde není přesně stanoveno, jak se mají chovat jeho členky v kontaktu se zahraničím. Ani fondy MZV, MŠK nebo předsednictva ÚV KSČ nenaznačují, že by byla vydána koncepce stanovující společný postup ohledně obrazu ženy. Absence dokumentu, který by takové instrukce obsahoval, však neznamená, že by si autoři zahraniční politiky Československa neuvědomovali, jaké možnosti jim nabízelo zapojení žen do diplomatického procesu nebo přenos určité představy ženy.

Jedním z důkazů je začlenění VČŽ mezi masové organizace, jež se měly podílet na stycích se zahraničím. Spolu s VČŽ měli například členové Revolučního odborového hnutí, Československého svazu mládeže nebo Československého svazu tělesné výchovy udržovat kontakt se svými partnery v zahraničí. Důraz kladený na jednotlivé organizace se lišil podle poměrů v adresovaných zemích. Záleželo zejména na existenci vhodného partnera v daném státě či na poptávce ze strany politické reprezentace nebo masových organizací tohoto státu. Například při vyhodnocení vztahů s Nigérií doporučili zaměstnanci MZV „*prohloubení spolupráce po linii ROH s pokrokovým odborovým*

¹⁴⁷ Jakub MAZANEC, *Margins of Everyday Life of Czechoslovak Experts in Africa*, Prague Papers on the History of International Relations, 2021, č. 1-2, s. 71.

hnutím a po linii ÚV ČSM s „Nigerijským kongresem mládeže“,¹⁴⁸ avšak VČŽ nezmínili. Naopak když byl v Maroku ustaven Svaz marockých žen, československé velvyslanectví oznámilo, že bude situaci a především politické směřování Svazu sledovat a v případě pozitivního vývoje navrhne propojení marockého Svazu s československým Výborem.¹⁴⁹ MZV i jednotlivá velvyslanectví chápala hodnotu Výboru československých žen na mezinárodní úrovni a snažila se využít příležitostí, jež nabízely jeho kontakty, znalosti i pověst vydobytá jeho členkami v zahraničí. Obzvlášť od roku 1962 se mělo MZV věnovat působení Výboru zvýšenou pozornost. Kromě některých zastupitelských úřadů s Výborem spolupracovala Propagační komise MZV, s níž byly „konzultovány hlavní problémy při přijímání a vysílání ženských delegací.“¹⁵⁰ Avšak shrnutí zahraničních styků Výboru potvrzují, že kontakty byly udržovány zejména s ostatními evropskými ženskými organizacemi. Delegace československých žen do Afriky nebo žen z afrických zemí do Československa se uskutečnily spíše jen v jednotkách případů.

Dokument shrnující mezinárodní styky VČŽ za rok 1963 uvádí, že „[h]lavním obsahem mezinárodních styků Výboru čs. žen byla podpora boje za mír, za všeobecné a úplné odzbrojení a za vyřešení německé otázky.“¹⁵¹ Činnost VČŽ se měla dále realizovat především prostřednictvím Mezinárodní demokratické federace žen. Členky VČŽ se sice účastnily konferencí s více sociálními tématy, jako je například výchova dětí, zásadní přínos měl přesto spočívat v prosazování politických témat, o která se KSČ zajímala. Snaha diskutovat o řešení tzv. německé otázky, všeobecném odzbrojení a zákazu atomových zbraní na platformě MDFŽ však zřejmě narážela na určité limity, protože v roce 1961 si italské delegátky stěžovaly, že se jedná o témata, „na kterých nemůžeme sjednotit ženy,“ a naopak požadovaly, aby se federace zabývala „otázkami rovnoprávnosti žen a otázkami vzdělání a výchovy dětí, sociálními problémy týkajícími se žen a dětí všeobecně.“¹⁵² VČŽ tedy pro politické elity nabízela další nástroj pro následování hlavní

¹⁴⁸ AMZV, TO-T 1965-1969, Nigérie, ka. 1, Situace ve Federativní republice Nigérii a naše vztahy (4. 10. 1965), s. 9.

¹⁴⁹ AMZV, TO-O 1960-1964, Maroko, ka. 1, Svaz marockých žen – informace (23. 5. 1962).

¹⁵⁰ Národní archiv ČR, KSČ – ústřední výbor 1945-1989, Praha – sekretariát 1954-1962, sv. 240, a. j. 406, b. 14, f. 19, Mezinárodní demokratická federace žen a podíl Výboru československých žen na její činnosti.

¹⁵¹ Národní archiv ČR, KSČ – ústřední výbor 1945-1989, Praha – sekretariát 1962-1966, sv. 4, a. j. 7, b. 24, f. 4, Mezinárodní styky Výboru československých žen v roce 1963.

¹⁵² Národní archiv ČR, KSČ – ústřední výbor 1945-1989, Praha – politické byro 1954-1962 (dále NA ČR, KSČ-ÚV – politické byro 1954-1962), sv. 325, a. j. 413, k informaci, f. 13, Zpráva ze zasedání rady Mezinárodní demokratické federace žen 4.-9. října 1961 v Budapešti.

zahraničnĕpolitickĕ linie, protoĝe tĕm mohly bĕt prostřednictvĕm lobbingu ostatnĕch ělenskĕch organizacĕ MDFŹ ovlivnĕny jejich vlĕdy.¹⁵³

Vĕznam zapojenĕ žen vnĕmali analytici MZV i v rĕmci vysĕlanĕch delegacĕ, ale pĕrĕmĕ zĕsahy do sloĝenĕ delegacĕ byly spĕше vĕjimeěnĕ. Ćlenstvĕ žen v delegacĕch vĕce zĕviselo na jejich tematickĕm zamĕření nebo diplomatickĕ úrovni neĝ na pĕrĕmĕm pokynu z vedoucĕch mĕst. Podoba delegacĕ napĕrĕklad technickĕch odbornĕkĕ, obchodnĕkĕ nebo ROH byla vĕsledkem genderovĕho zastoupenĕ v rĕmci samotnĕch odvĕtvĕ, ze kterĕch byli delegĕtĕ vybĕrĕnĕ. Pokud byl poěet žen v technickĕch oborech ve srovnĕnĕnĕ s muĝi menšĕ, muselo se to nutnĕ odrĕzet takĕ v jejich zahrnutĕ do delegacĕ. Podobnĕ vlĕdnĕ a parlamentnĕ delegace mohly s vĕjimkou manĝelek delegĕtĕ tĕĝko obsahovat vĕtšĕ množství žen, protoĝe i ve vlĕdĕ a v parlamentu byly ženy podreprezentovanĕ. Reflexi zastoupenĕ žen v delegacĕch ale prokazujĕ informace o jednĕnĕch ohlednĕ vysĕlanĕ delegace Ćkoslovenskĕho svazu mlĕdeĝe do Guineje. Ćkoslovenskĕ velvyslanectvĕ poukĕzalo na fakt, ŝe nedĕvnĕ nĕvstĕvy ěnksĕ mlĕdeĝe se ŕĕastnila i jedna žena, posoudilo mĕstnĕ situaci a nakonec doporuĕilo, aby rovnĕĝ Ćkoslovenskĕ svaz zařadil do svĕ delegace jednu ženu.¹⁵⁴

Dalšĕm elementem kulturnĕ diplomacie, jenĝ podobnĕ jako sloĝenĕ delegacĕ odrĕzel zapojenĕ žen do pracovnĕho a veřejnĕho ŝivota v Ćkoslovensku, byla pĕrĕtomnost ěkoslovenskĕch obĕanek v africkĕch zemĕch. Mĕstnĕ obyvatelstvo se s nimi mohlo setkat v tĕch pozicĕch, kde byly vĕraznĕji zastoupeny i v Ćkoslovensku, napĕrĕklad mezi doktory a zdravotnickĕm personĕlem nebo na niĝších administrativnĕch postech na zastupitelskĕch ŕřadech. Kromĕ toho ženy pĕrijĕždĕly do Afriky v oficiĕlnĕm postavenĕ manĝelek ělenĕ delegacĕ, diplomatĕ a vyslanĕch expertĕ. Otĕzka zamĕstnanosti žen nebyla prostřednictvĕm jejich pĕrĕtomnosti pĕrĕmo na mĕstĕ nijak idealizovanĕ, ale s vĕjimkou delegacĕ VĆŹ ani zdĕrazňovanĕ nebo explicitnĕ prezentovanĕ. Pĕrĕ plĕnovĕnĕ misĕ nebyly stanovovĕny kvĕty, které by zajistily rovnĕ zastoupenĕ obou pohlavĕ, a prameny nenaznaĕujĕ, ŝe by bylo zapojenĕ žen vĕslovnĕ omezovĕno na obecnĕjšĕ rovinĕ.

K intervencĕm nicmĕnĕ dochĕzelo na niĝších ŕřovnĕch. V roce 1967 MZV doporuĕilo nevysĕlat do Guineje samotnĕ ženy „vzhledem k tĕĝkĕm ŝivotnĕm a

¹⁵³ NA ĆR, KSC-ŪV – politickĕ byro 1954-1962, sv. 325, a. j. 413, k informaci, Pĕrĕbĕĝnĕ zprĕva o rozporech, které se projevil y pĕrĕ zasedĕnĕ rady Mezinĕrodnĕ demokracickĕ federace žen, které se konalo od 4. do 9. řĕjna 1961 v Budapešti.

¹⁵⁴ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 1, Delegace ŪV ĆSM do Guinejskĕ republiky.

*klimatickým podmínkám,*¹⁵⁵ zatímco do Ghany měli odjíždět doktoři výhradně se svými manželkami, neboť si to přála tamní administrativa.¹⁵⁶ Rovněž při cestách vojenských expertů do SAR byly preferovány celé rodiny i s dětmi. Důvodem byla nejen snaha omezit styk s místním obyvatelstvem, ale také úsilí prezentovat „*ideál moderní socialistické rodiny*.“¹⁵⁷ Manželkám expertů však bylo zároveň vštěpováno, aby následovaly místní zvyklosti, jako například zaměstnávání služebnictva v domácnosti. Tento ideál rodiny tedy byl omezen hranicemi, jejichž překročení by mohlo negativně ovlivnit obraz a autoritu Československa.¹⁵⁸ Tato opatření nezakládají širší politiku, ale potvrzují, že význam žen byl zohledňován v konkrétních zahraničněpolitických aktivitách.

Poslední důkaz o úvahách o roli žen v kulturní diplomacii představuje obsah rozhlasových pořadů a článků v časopisech. Obě média pravidelně zařazovala do svého programu rubriky cílené na ženy nebo texty a pořady věnované tématům spojovaným spíše se ženami. Například časopis *Czechoslovak Life* ve svých číslech zveřejňoval sloupek zaměřený na české a slovenské recepty a prostor dával také trendům v československé ženské módě. Rádio Praha pro změnu přinejmenším v prvních poválečných letech zařadilo do svého vysílání rubriku s názvem „*ženská hlídka*.“¹⁵⁹

Kromě těchto produktů kulturní diplomacie, které se otevřeně obracely na ženskou část adresované společnosti, byl vědomě předkládán určitý obraz ženy určený celé společnosti nebo možná naopak přímo mužům. Obálky časopisu *Solidarity*, distribuovaného v Africe, obsahovaly s výjimkou názvu, roku vydání a čísla pouze fotografie nebo jiné ilustrace. V naprosté většině se jednalo o fotografie žen, často atraktivních československých celebrit nebo mladých žen v plavkách. Některá čísla zachycovala také dívky z různých afrických zemí, které byly vyfotografovány v Československu v průběhu jejich studií na místních univerzitách. Přestože fotografie obvykle souvisely s některým článkem v daném čísle, netýkaly se hlavního tématu čísla. Pravděpodobně měly přednostně přilákat pozornost potenciálních čtenářů. Na podobnou strategii upozorňuje Petr Zídek také v případě reklam zahraničních obchodů ve stejném časopise.¹⁶⁰

¹⁵⁵ AMZV, TO-T 1965-1969, Guinea, ka. 1, Vývoj technické pomoci ČSSR-GR prostřednictvím čs. expertů v roce 1966 (1. 2. 1967), s. 6.

¹⁵⁶ J. MAZANEC, *Margins of Everyday Life of Czechoslovak Experts in Africa*, s. 69.

¹⁵⁷ Mikuláš PEŠTA, *The Expert Community: Expert Knowledge and Socialist Virtues- Czechoslovak Military Specialists in the Global South*, in: Kristin Roth-Ey (ed.), *Socialist Internationalism and the Gritty Politics of the Particular. Second-Third World Spaces in the Cold War*, London 2023, s. 151.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 151.

¹⁵⁹ Miroslav KRUPÍČKA, *Radio Praha: 65 let*, Praha 2001, s. 22.

¹⁶⁰ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 66.

Předchozí odstavce ukázaly, že absence vypracované politiky pro ženu v kulturní diplomacii neznamená opominutí možností, které ženy jako tvůrci, adresáti i objekty kulturní diplomacii poskytovaly. Ženy jako tvůrci byly prozkoumány v předchozí kapitole a ženy jako adresáti v této práci nebudou analyzovány vzhledem k nedostatku pramenů k percepci československé kulturní diplomacie. Proto se nyní můžeme přesunout k ženám jako objektu kulturní diplomacie a objasnit, jaký obraz žen vzešel z komplexního a paralelního působení různých záměrných i bezděčných faktorů.

4.2.2. Rovnoprávnost

Základ celkového obrazu ženy tvoří zákonný rámec postavení ženy a vztahů mezi občany Československa. Podle ústavy z roku 1960 měli muži a ženy v Československu zajištěno „*stejné postavení v rodině, v práci i ve veřejné činnosti*“¹⁶¹ a tato rovnoprávnost měla být podepřena opatřeními ve prospěch žen zejména v průběhu těhotenství a mateřství.¹⁶² Rovnoprávnost nebo rovnost, které československým ženám zaručoval socialismus, se staly opakovaným motivem kulturní diplomacie. Obzvláště v první polovině 60. let byla zdůrazňovaná podmíněnost rovnosti socialismem, jenž byl líčen tak, že „*vytváří všechny nepostradatelné podmínky pro zhmotnění požadavků ženského hnutí*“¹⁶³ nebo že „*nabízí ženám rovnost příležitostí s muži*.“¹⁶⁴ Tyto výroky pravděpodobně nevznikly pouze jako velebení socialismu, ale také na základě marxistické teorie o vzniku genderové nerovnosti jako důsledku třídní nerovnosti.¹⁶⁵

Rovnost ženám nebyla socialismem jednoduše přiznána, neboť si ji ženy musely samy vybojovat. Musely se osvědčit a prokázat, že dokážou „*následovat krok s muži a zároveň být dobrými manželkami a matkami*“, a současně „*získaly uznání a respekt, protože se připojily k těm, kteří tvoří nové hodnoty společnosti*.“¹⁶⁶ Až na výjimky nebyly tyto deklarace doprovázeny opačným tvrzením o nerovném postavení žen v kapitalistických státech. Přestože jiné cesty k dosažení rovnosti tak nebyly vyloučeny, socialismus byl předkládán jako vhodné řešení a poukazování na rovnost pohlaví představovalo nástroj pro budování dobré pověsti socialismu.

¹⁶¹ Ústavní zákon 100/1960Sb. ze dne 11. července 1960, Ústava Československé socialistické republiky, hlava II, čl. 20, § 3.

¹⁶² Tamtéž, čl. 27.

¹⁶³ Věra PETROVÁ, *Women's Committees*, Czechoslovak Woman, 1964, č. 2, s. 1-2.

¹⁶⁴ *The Gentle Sex*, Solidarity, 1964, č. 3, s. 5.

¹⁶⁵ Elena GAPOVA, *The Russian Revolution and Women's Liberation*, in: K. Fábíán – J. E. Johnson – M. Lazda (eds.), *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*, s. 116.

¹⁶⁶ *The Gentle Sex*, Solidarity, 1964, č. 3, s. 4.

Rovná práva však byla mnohdy značně idealizovaná. V průběhu 60. let začaly časopisy postupně upozorňovat na rozpory mezi skutečnou a proklamovanou situací. Například zpráva o zvolení nového vedení Československého svazu žen veřejně přiznala, že socialismus automaticky nevede ke zrovnoprávnění žen.¹⁶⁷ Články potvrzují zdroj tohoto vývoje v proměnách nálad v československé společnosti samotné. V roce 1968 vyšlo v časopise *Czechoslovak Life* pojednání o rozdílech v postavení žen a mužů podložené statistickými údaji, které poukázalo, že „*sociologové, novináři, ekonomové, psychologové a další odborníci zabývající se společenskými jevy již několik let poukazují na to, že právní záruky, sociální zázemí a ekonomické příležitosti, jež socialismus ženám poskytl, stále nepřinesly skutečnou emancipaci.*“¹⁶⁸ Uzákoněná rovnost mužů a žen nicméně měla podat jednoznačný důkaz pokrokovosti socialistického Československa a prezentovaná zásada socialismu o rovném postavení všech československých občanů nabízela nově se formujícím společností ideál, k němuž se mohly vztahovat.

4.2.3. Žena zaměstnankyně

Nejvýznamnějším ponaučením, které si měli adresáti kulturní diplomacie odnést, byla představa dvojí role žen ve společnosti. Dospělá žena jako aktivní postava byla zobrazována převážně jako zaměstnankyně nebo matka. Buď se podílela na růstu hospodářství nástupem do zaměstnání, nebo přispívala k rozvoji svého národa jako matka, přičemž v nejlepším případě zvládala obojí. Diplomacie nezasťírala, že spolu tyto úlohy mnohokrát kolidovaly, a naopak poukazovala na způsoby, kterými se československý stát snažil tyto střety řešit.

Zaměstnanost žen byla přítomna ve třech podobách, osobně prostřednictvím žen zaměstnaných na zastupitelských úřadech nebo v delegacích, dále v propagačních materiálech a nakonec v rámci osobních zkušeností zahraničních návštěv v Československu.

Setkání s ženami na československých zastupitelských úřadech, v československých delegacích či mezi vyslanými odborníky bylo limitované na menší výsek adresované společnosti. Představa, kterou mohla partnerská společnost získat, byla ovlivněna strukturou zaměstnanosti v Československu. Jak bylo zmíněno výše, ženy byly zapojeny především na nižších nediplomatických a administrativních pozicích. Jako delegátky nebo vyslané odbornice vyjížděly v rámci oborů, kde byly běžně zaměstnávány

¹⁶⁷ *News in Brief*, *Czechoslovak Life*, 1968, č. 7, s. 3.

¹⁶⁸ *Women still not equal with men*, *Czechoslovak Life*, 1968, č. 10, s. 4.

i v Československu. Vytvořený obraz zaměstnané ženy tak odrážel podprezentovanost na vyšších pozicích a v některých oborech. Tato situace byla de facto vylíčena jako přirozený stav, na němž v zásadě není nic špatného a jenž není potřeba měnit.

Možnost poznat přístup k zaměstnanosti žen přímo v Československu se také týkala omezeného množství zahraničních návštěvníků. Kromě delegací do Československa přijížděli především studenti a pracovníci na vzdělávací pobyty. Zkušenost členek ženských hnutí pozvaných Výborem ohledně pracovního zapojení žen spočívala v setkáních s československými ženami a v návštěvách různých sociálních zařízení, jako byly školky nebo nemocnice. V těchto institucích pravděpodobně narazily především na zaměstnankyně, protože se jednalo o odvětví s převahou žen mezi zaměstnanci.¹⁶⁹ Výběr právě těchto zařízení nejspíše vycházel ze zájmu delegací, které zde chtěly získat znalosti o fungování státní sociální a zdravotní péče.¹⁷⁰ Otázka nerovnoměrného zastoupení žen ve vybraných odvětvích tak vyvstala spíše jako vedlejší produkt a není možné určit, jestli tuto záležitost delegátky vnímaly. Z pohledu československých občanů se o problém jednalo, nejen z hlediska rovnosti v zaměstnání, ale připomínali také další negativní důsledky. Sociolog z Karlovy univerzity k nim zařadil „jednostranné vzdělání“ žáků a studentů kvůli „převaze ženské části školního personálu,“ neboť se potom „spíše šprtají než rozumí: důraz je kladen na memorování než na vytváření individuálních úsudků a rozvoj logického myšlení.“¹⁷¹ Jmenovány byly i méně kontroverzní dopady, jako například starosti s odchodem žen na mateřskou dovolenou nebo s opakovanou nepřítomností žen v práci kvůli péči o nemocné členy rodiny.¹⁷²

Časopisy, rozhlas a další propagační materiály nabízely největší prostor pro představení určitého obrazu ženy zaměstnankyně, se kterým mohly tvůrci těchto produktů do určité míry podle svého přání manipulovat. Nástup do zaměstnání byl spojovaný se zrovnoprávněním žen a umožněním toho, aby se staly skutečně nezávislými v rámci procesu emancipace. Proto se čtenáři mohli dočíst, že „rovnoprávné postavení žen je založeno na jejich ekonomické nezávislosti, na jejich volném přístupu ke vzdělání, ke všem

¹⁶⁹ V roce 1965 představovaly ženy 77,5 % zaměstnaných ve zdravotnictví a 61 % ve školství a kultuře. Citováno z: Alena WAGNEROVÁ, *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*, Praha 2017, s. 55.

¹⁷⁰ AMZV, TO-O 1965-1968 Libye a Maroko, ka. 1, Zpráva o pobytu delegace marockých žen v ČSSR ve dnech 10.9.-23.9.1965.

¹⁷¹ Rosemary KAVANOVÁ, *Emancipation: Myth or Reality?*, *Czechoslovak Life*, 1966, č. 5, s. 9.

¹⁷² Lieko ZACHOVALOVÁ, *The Nation's Health*, *Czechoslovak Life*, 1965, č. 2, s. 15.

*profesím a pozicím, na stejné odměně za stejnou práci,*¹⁷³ ale také že „[u]ž nechtějí být dřiči v domácnosti, chtějí se cítit nezávisle a užitečně.“¹⁷⁴ Zprostředkovaně tím byl znovu oslavován socialismus, jenž vytvořil podmínky pro zaměstnávání žen a v důsledku pro jejich plnou emancipaci. Propojení zaměstnanosti s rovnoprávností nebylo pouze výsledkem propagace socialismu, ale zřejmě odpovídalo skutečnému smýšlení společnosti, protože si této provázanosti všimli i zaměstnanci československého velvyslanectví v Guineji při analýze místního ženského hnutí. Do zprávy shrnující své závěry proto napsali, že „[p]racovní zákon, který umožňuje ženám pracovat, má své příznivé důsledky i v tom, že žena je nezávislá na výdělcích mužů, což jí umožňuje osamostatnit se i po stránce ekonomické a může v důsledku toho rozšiřovat svou rovnoprávnost.“¹⁷⁵

Na rozdíl od výše uvedených kanálů kulturní diplomacie byly pracující ženy představené v člancích a rádiu zaměstnané na různých úrovních i v řadě hospodářských odvětví. Pravidelně byly do časopisů zařazovány články o ženách na vedoucích pozicích v podnicích, vědě i v politice. Několikrát byl například otisknut profil Ludmily Pajdušákové, tehdy ředitelky observatoře Slovenské akademie věd.¹⁷⁶ Prostor pro vylíčení svého života, politických cílů a úspěchů dostávaly obzvláště československé ministryně a poslankyně.

Některé příspěvky však přistupovaly k této otázce kriticky a věnovaly se ženám na vysokých postech se zřetelem k výjimečnosti jejich postavení a překážkám, které musely po cestě překonat. Například ředitelka Farmakologického institutu uvedla, že „žena musí mít lepší vzdělání než muž, pokud chce dosáhnout stejné vysoké pozice.“¹⁷⁷ Nedostatek žen v politice byl dokazován také statistikami poukazujícími na pouze 20% zastoupení žen mezi členy národních výborů a místních samospráv.¹⁷⁸ Tato kritika se začala objevovat především ve druhé polovině 60. let a nejvíce v období pražského jara. Otázka ženské zaměstnanosti byla dále projednávána také kvůli rozdílným platům mužů a žen nebo rozporům mezi úrovní vzdělání žen a jejich pracovním zařazením.

Souhrnně byla československá žena prezentovaná především jako vzorná pracovnice, která si může zvolit vlastní povolání a užívat si rovných příležitostí a pracovních

¹⁷³ Eva HEPNEROVÁ, *The Draft of the New Bill of Family Rights*, Czechoslovak Woman, 1964, č. 1, s. 2.

¹⁷⁴ Michele VALLE, *Mother with a Monkey Wrench*, Czechoslovak Life, 1962, č. 6, s. 14.

¹⁷⁵ AMZV, TO-T 1965-1969, Guinea, ka. 1, *Ženské hnutí v Guinejské republice* (23. 2. 1966), s. 5.

¹⁷⁶ Lieko ZACHOVALOVÁ, *Closer to the Sun*, Czechoslovak Life, 1962, č. 11, s. 12-13.

¹⁷⁷ *News in Brief*, Czechoslovak Life, 1968, č. 6, s. 2.

¹⁷⁸ *News in Brief*, Czechoslovak Life, 1968, č. 3, s. 2-3.

podmínek s muži. Skutečný stav zaměstnanosti nebyl skrývaný a adresáti dotčených produktů kulturní diplomacie se mohli v různé míře seznámit s problémy provázejícími zaměstnané ženy v Československu. S časem ale začaly být odhalovány z pohledu státu negativní důsledky ženské zaměstnanosti, ke kterým patřila i klesající porodnost.

Mohli bychom však očekávat, že hlavním poselstvím z hlediska zaměstnanosti bude význam zapojení žen do pracovního procesu pro rozvoj hospodářství, protože v Československu masový nástup žen do zaměstnání po druhé světové válce významně přispěl k hospodářskému růstu.¹⁷⁹ Zahraničním čtenářům ale nebyla tato skutečnost příliš zdůrazňovaná. Přestože se mohli dočíst o přínosu zaměstnaných žen československému hospodářství, k samotné otázce jejich zaměstnanosti bylo přistupováno z hlediska jejich emancipace a naplnění jejich práv. Potřeba postkoloniálních zemí rozvíjet své hospodářství sice zdánlivě poskytovala prostor pro argument spojující zaměstnávání žen a hospodářský růst, ale československá kulturní diplomacie jej nevyužila a z pramenů není možné určit, jaké důvody k tomu vedly. Roli mohla hrát rovněž mezinárodní diskuze o lidských právech, která v OSN vedla ke schválení Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech v roce 1966, ale ani jeden z paktů se ženským právům nevěnoval do hloubky. Pozornost genderu věnovalo OSN až po roce 1968, v němž práva žen stála na programu konference OSN v Teheránu, a následně v 70. letech díky První světové konferenci o ženách a Mezinárodní dekádě žen uspořádaných na platformě OSN.¹⁸⁰

4.2.4. Žena matka

Druhá role ženy, matka a vychovatelka dětí, zajímala československé elity zejména v 60. letech.¹⁸¹ Kulturní diplomacie se nicméně chválou mateřství a výchovy dětí zabývala dlouhodobě a primárně vyzdvihovala služby poskytované státem těhotným ženám a matkám. Informování o mateřské dovolené, příspěvcích pro rodiče či školkách a školách bylo na běžném programu delegací, časopisů, rozhlasu i příspěvků členek VČŽ na mezinárodních konferencích a kongresech.

Pozornost věnovaná mateřství vycházela ze dvou důvodů. Na jednu stranu se jednalo o oblast, kde byl stát sám velmi angažovaný a od konce druhé světové války v ní

¹⁷⁹ K. JECHOVÁ, *Postavení žen v Československu v období normalizace*, s. 191.

¹⁸⁰ Arvonne S. FRASER, *Becoming Human: The Origins and Development of Women's Human Rights*, *Human Rights Quarterly* 21, 1999, č. 4, s. 853-906.

¹⁸¹ S. L. WOLCHIK, *Elite Strategy Toward Women in Czechoslovakia: Liberation or Mobilization?*, s. 134-135.

došlo k velkému pokroku. Výstavba školek, mateřská dovolená i ostatní formy státní podpory byly všeobecně přijímány velmi pozitivně, čehož mohla diplomacie využít k neproblematické propagaci výdobytků socialismu. Úsilí diplomacie bylo navíc živeno poptávkou ze strany adresovaných společností. Přednostní zájem o péči o ženu a dítě dokumentuje zpráva o delegaci marockých žen, která navštívila Československo v roce 1965.¹⁸² Naslouchání potřebám partnerského státu a jejich reflexe v kulturní diplomacii výrazně zvyšují pravděpodobnost úspěchu diplomatických aktivit, a proto koncentrace na mateřství a výchovu dětí představovala zcela logický krok autorů kulturní diplomacie.¹⁸³

Na druhou stranu odrážel zájem o mateřství veřejné diskuze o populačním vývoji v Československu, které se potýkalo s klesající porodností, a odborná i laická společnost debatovaly o možnostech zvrácení tohoto stavu. Několik článků dokonce předložilo čtenářům úryvky z konkrétních diskuzí mezi experty a zveřejnilo výsledky průzkumů veřejného mínění. Zamyšlení nad opatřeními v souvislosti s porodností nicméně poskytovalo relevantní informace také pro země čelící opačnému problému, tedy vysoké porodnosti. Prostřednictvím analýzy československé společnosti tvůrci kulturní diplomacie nabízeli možné odpovědi na potíže druhé strany, neboť se diskutovaná východiska vztahovala k populační politice obecně, a mohla tak pomoci klesající i rostoucí porodnosti.

Role ženy jako matky byla proto spojována s několika fenomény, jež měly různými způsoby mateřství podporovat, ač to nemuselo být zřetelné na první pohled. Jednalo se o státní výhody poskytované těhotným ženám a matkám jako byla mateřská dovolená či příspěvek na dítě, státní péče o dítě v podobě školek a škol nebo školních jídelen. K nim však musíme připočítat i dostupnost antikoncepce a potratů.

Význam mateřské dovolené a dalších benefitů pro propagaci mateřství je zřejmý. Téměř všechny formy kulturní diplomacie s výjimkou filmů a umění dopodrobna informovaly o všech opatřeních československého státu v souvislosti s těhotnými ženami a novými matkami. Adresáti se dozvěděli o tom, jak se socialistický režim stará o své ženy, a zároveň jim tím byly představeny možnosti, které mohla občanská společnost požadovat po svých vládách. Československo se vidělo jako modelový příklad pro vývoj v oblasti mateřské péče a dokládáno to bylo i statistikami. Poukazováno bylo na rychlý

¹⁸² AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, Zpráva o pobytu delegace marockých žen v ČSSR ve dnech 10.9.-23.9.1965.

¹⁸³ Cynthia P. SCHNEIDER, *Diplomacy that Works: 'Best Practices' in Cultural Diplomacy*, Washington 2003, s. 3.

pokles úmrtnosti žen v průběhu porodu i úmrtnosti novorozenců a tato data byla srovnávána s údaji ostatních evropských zemí, jimž Československo v tomto ohledu úspěšně konkurovalo. Tyto úspěchy v péči o matku a dítě byly následně interpretovány jako „jasná známka zdravotní, sociální a kulturní úrovně dosažené v této zemi.“¹⁸⁴

Na péči o matku navazovala péče o dítě spočívající zejména ve výstavbě jeslí, školek a škol. Reportáže o denním provozu školek měly ukázat, že i matky menších dětí mohou bez obav chodit do zaměstnání, protože se o jejich děti postará stát. Péče o děti přesto neměla přejít zcela na stát a návrh zapojení otců do výchovy se vyskytoval také jen výjimečně. Pracujícím ženám měla být pouze „ulehčena jejich zátěž.“¹⁸⁵ Hlavní pečovatelkou měla i nadále zůstat matka, avšak stát jí měl umožnit, aby mohla naplňovat obě role, které od ní očekával. Ideální ženou podle kulturní diplomacie tedy byla pracující matka.

Návštěvy školek a dalších sociálních zařízení se objevovaly na programu většiny delegací do Československa i do afrických zemí. Některé návštěvy přijely do Československa vyloženě na studijní pobyt. Například dvě zdravotnické pracovnice z Ghany zde „studovaly organisaci a metody výchovy v našich jeslích a mateřských školách, aby mohly doma organisovat podobné zařízení pro děti.“¹⁸⁶ Prohlídky školských a sociálních zařízení byly součástí programu výlučně delegací žen v Československu i v Africe. Když v roce 1964 navštívil Československo ministerský předseda SAR s manželkou, ve vybraných momentech byl připraven zvláštní plán pro jeho manželku, jenž zahrnoval návštěvu školy, sociálních a zdravotních zařízení.¹⁸⁷ Podobně měla být o půl roku později v době oficiálních jednání předsedy československé vlády Lenárta předvedena některá káhirska sociální zařízení jeho manželce, která ho na cestě do SAR doprovázela.¹⁸⁸ Šíření osobně nabytých znalostí o péči o dítě bylo přenecháno pouze ženským delegacím nebo členkám delegací, čímž byla prohlubována představa o jednotě matky a dítěte a v důsledku také představa o jednotě ženy a matky prosazovaná československým státem.

Druhou stránku československé populační politiky tvořily antikoncepční metody a potraty. Zastoupení těchto témat v kulturní diplomacii však bylo ve srovnání

¹⁸⁴ Zdeněk KUBEŠ, *Maternity Care in Czechoslovakia*, *Czechoslovak Life*, 1960, č. 4, s. 23.

¹⁸⁵ *The Gentle Sex, Solidarity*, 1964, č. 3, s. 5.

¹⁸⁶ Národní archiv ČR, Český svaz žen – ústřední výbor, ka. 37, Mezinárodní demokratická federace žen 1945-1970, s. 58.

¹⁸⁷ AMZV, TO-T 1960-1964, SAR, ka. 2, Zvláštní program pro choť min. předsedy pí Sabri.

¹⁸⁸ AMZV, TO-T 1965-1969, SAR, ka. 2, Předběžný návrh programu návštěvy předsedy vlády s. Lenárta v SAR (8. 2. 1965).

s mateřskými benefity a péčí o dítě výrazně omezenější. Prameny o osobních setkáních neumožňují zjistit, jestli byly v jejich průběhu diskutovány antikoncepce a potraty, avšak srovnání časopisů *Czechoslovak Life*, *Czechoslovak Woman* a *Solidarity* naznačuje, že obsah zaměřený výhradně na africké země se těmto otázkám vyhýbal. Zatímco časopisy *Czechoslovak Life* a *Czechoslovak Woman*, vydávané rovněž v jiných částech světa, se těmto tématům běžně věnovaly, v časopisu *Solidarity* se v 60. letech nevyskytuje ani jedna zmínka o antikoncepci nebo potratech. Aktéři kulturní diplomacie zřejmě reflektovali kontroverze doprovázející obě záležitosti a usoudili, že není potřeba zostřovat situaci. Diskuze o těchto tématech přesto nebyla skrývaná, neboť se o ní mohli čtenáři z Afriky dozvědět z prvně zmíněných časopisů.

V nich byl představen jak celý administrativní proces potratu, tak debaty o jeho korektnosti. Povolení potratů bylo vysvětlováno jako „*vyjádření postavení žen a významu rodiny v socialistické společnosti*“¹⁸⁹ a jako důkaz rovnoprávnosti žen a mužů. Potraty byly ospravedlňovány i v souvislosti se zmenšující se československou populací. Přísná pravidla ohledně povolených důvodů, existence potratových komisí i poplatky za výkon měly ukázat, že ženy se k potratu uchylují jako k posledními řešení. Jejich povolení mělo zároveň snížit počty nelegálních potratů. Po roce 1965, kdy byla v Československu uvedena první antikoncepční pilulka, byla dostupnost potratů navíc opodstatňovaná nedostatečně rozšířeným používáním hormonální antikoncepce. Už v roce 1960 se ale v článku o plánovaném rodičovství píše, že „*Ministerstvo zdravotnictví si uvědomuje, že potřeba potratů se sníží s tím, jak se rozšíří antikoncepční metody, a proto se snaží propagovat jejich používání.*“¹⁹⁰ Potraty i antikoncepce tak měly být propagované navzdory klesající populaci, protože „*[ž]ena se nyní skutečně stala plně emancipovanou i z hlediska fyzického spojení.*“¹⁹¹ Současně bylo pro stát společensky i ekonomicky výhodnější, aby rodiny počkaly s dětmi až do doby, „*než mladí lidé mají optimální podmínky pro založení rodiny.*“¹⁹²

4.2.5. Vzdělání

Zaměstnání a děti tvořily základní poselství ohledně funkce ženy ve společnosti. Kulturní diplomacie však reflektovala i jiné sféry života, v nichž mělo dojít k narovnání

¹⁸⁹ Rosemary KAVANOVÁ, *A Many-horned Dilemma*, *Czechoslovak Life*, 1966, č. 1, s. 8.

¹⁹⁰ Zdeněk KUBEŠ, *Progress in Planned Parenthood*, *Czechoslovak Life*, 1960, č. 6, s. 21.

¹⁹¹ Milan ŠKARÝD, *Families According to Plan*, *Czechoslovak Life*, 1968, č. 9, s. 32.

¹⁹² Milan ŠKARÝD, *The Czechoslovak Anti-explosion*, *Czechoslovak Life*, 1968, č. 10, s. 12.

práv mezi pohlavími nebo k informování o jejich podobě v Československu. Jednou z takových oblastí bylo školství a přístup dívek ke vzdělání.

Zprávy o vzdělávání dívek v Československu a československém školství opětovně prokazovaly výši životní úrovně v Československu. Stát byl vyobrazen jako pečující o své občany, zajímající se o jejich rozvoj a jejich možnosti přispět hospodářství. Zároveň československé školství nabízelo další příklad rovnoprávnosti žen a mužů. Všechny články v časopisech týkající se školství informovaly o přítomnosti žen a mužů na všech typech škol i na téměř všech studijních oborech. Všeobecně se zabývaly přednostmi československého školství, nicméně několik z nich si všimlo nerovnoměrného zastoupení pohlaví na některých školách, typicky na školách technického zaměření. Tento problém byl více zkoumán v souvislosti s feminizací některých odvětví hospodářství. Doprovázela to také kritika nedořešeného vztahu mezi vzděláním, zaměstnáním a mateřstvím, rozdílů mezi platovým ohodnocením mužů a žen a skutečnosti, že více žen pracovalo na pozicích s nižším platem než muži.

Souvislost mezi vzděláváním a zaměstnáním byla v kulturní diplomacii zásadní především z hlediska ekonomiky. Československo potřebovalo vzdělanou společnost, aby se mohlo rozvíjet jeho hospodářství. Stejný přístup byl aplikován na africké země nejen československou diplomacií, ale představoval zásadní součást rozvojové politiky globálně.¹⁹³ Československo v rámci své zahraniční politiky poskytovalo stipendia na studium na školách v Československu, vysílalo lektory na africké školy nebo přispívalo na výstavbu škol přímo na místě, protože výchovou odborníků chtělo přispět k rozvoji tamního hospodářství.

Ani oblasti vzdělávání sice neexistovala vyřčená strategie, rozdíly mezi ženami a muži však byly činěny implicitně. Z hlediska vysílaných lektorů se to zásadně neprojevalo. Menší podíl vysílaných lektorek pravděpodobně nastal v důsledku jiných faktorů, jako bylo například nerovné zastoupení žen v některých oborech. Sekundárně se však odlišný přístup ke vzdělávání mužů a žen odrazil na podpoře konkrétního zaměření výchovy. Československo při poskytování stipendií i výpomoci na místě prosazovalo středně technické kádry,¹⁹⁴ a proto měla výstavba škol na místě za československé účasti zahrnovat technické instituty, které byly plánované v Ghaně a Somálsku.¹⁹⁵ Návrh

¹⁹³ B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 13.

¹⁹⁴ NA ČR, MŠK, ka. 46, Návrh plánu zahraničních výstav ministerstva školství a kultury na rok 1963 (31. 5. 1962).

¹⁹⁵ B. BUZÁSSYOVÁ, *Socialist Internationalism in Practice*, s. 94.

výstavby technického institutu v Accře tak doporučuje „orientovat se na strojírenské odborné školství.“¹⁹⁶ Přestože to neznamena, že by byl institut určen pouze pro studenty muže, srovnání se složením studentů na technických odborných školách v Československu naznačuje většinové zaplnění těchto škol chlapci.¹⁹⁷ Technické vzdělání bylo upřednostněno po vyhodnocení potřeb ghanského hospodářství, neboť „by nejdříve zajistilo přípravu kvalifikovaných kádrů pro přípravu výroby, vlastní výrobu a údržbu, při čemž by mohlo být těchto kádrů použito pro kvalifikované údržbářské práce i v ostatních odvětvích průmyslu“ a ve výsledku mělo být dosaženo toho, že by „budovaný institut odpovídal potřebám rozvoje budoucího průmyslu.“¹⁹⁸ Skutečnost, že byly preferované technické obory, automaticky neznamena upřednostňování vzdělávání mužů. Mohla však nepřímo ovlivnit budoucnost vzdělávání dívek v Ghaně, protože prostor pro rozvoj dostala odvětví převážně obsazovaná muži.

Zajímavé srovnání nabízí Alena Alamgir, která upozornila na stipendijní programy na sovětské univerzity pro studentky z Mali. Malijská strana si měla přát, aby se malijské dívky v Sovětském svazu vzdělávaly na úrovni sekundárního vzdělávání, neboť chtěla získat například porodní asistentky nebo učitelky do mateřských škol. To však neodpovídalo představám Sovětského svazu, podle nějž mělo pouze 20 % studentů z každé země studovat na škole sekundární technické úrovně. Nakonec byl tento rozpor vyřešen kompromisem a 30 % malijských studentek navštěvovalo programy sekundární technické úrovně, zatímco zbytek byl rozdělen na jiné typy škol. Z textu Aleny Alamgir vyplývá, že důvodem nebyla snaha sovětské strany o prosazení vlastních představ o vzdělávání dívek, ale pouze všeobecné rozdělení typů škol mezi zahraniční studenty. Oproti československému případu, kdy výstavba technických škol favorizovala vzdělávání chlapců, došlo v Sovětském svazu k opaku, protože „přispěl prostřednictvím svých stipendijních pravidel k narušení genderových hierarchií.“¹⁹⁹ Oba příklady tak naznačují, že jednání československých a sovětských představitelů, které se primárně netýkalo prosazování konkrétních představ o ženách, mohlo druhotně pozitivně i

¹⁹⁶ NA ČR, MŠK, ka. 45, Zpráva o služební cestě delegace školských pracovníků do Ghany (5. 4. 1962), s. 24.

¹⁹⁷ Podle statistik za školní rok 1970/1971 představoval podíl dívek na technických odborných školách 23,9 % a na technických vysokých školách pouze 15,9 %. Citováno z: A. WAGNEROVÁ. *Žena za socialismu*, s. 64.

¹⁹⁸ NA ČR, MŠK, ka. 45, Zpráva o služební cestě delegace školských pracovníků do Ghany (5. 4. 1962), s. 24.

¹⁹⁹ A. ALAMGIR, *Mobility. Education and Labour*, in: J. Mark – P. Betts (eds.), *Socialism Goes Global*, s. 302.

negativně ovlivňovat postavení žen v afrických zemích, a tím působit rovněž na přenášený obraz ženy.

4.2.6. Manželství

Tématem kulturní diplomacie se stalo také manželství, kde bylo znovu zdůrazňováno zrovnoprávnění žen a mužů. Oba partneři měli mít stejné postavení z hlediska uzavírání manželství, jejich práv a povinností jako manželů, ale také z pohledu práva na rozvod. Autoři kulturní diplomacie tudíž vnímali, že mezi hlavní požadavky afrických ženských hnutí patřilo volání po monogamii, svoboda ženy rozhodovat o výběru svého partnera a rovná práva obou manželů.

Časopis *Solidarity* přinesl několik reportáží o postavení žen ve vybraných afrických státech, v nichž byl zhodnocen přístup k manželství. Sledování této otázky bylo také součástí zpráv zasílaných z československých velvyslanectví o ženských hnutích v příslušných zemích. Velvyslanectví v Guineji například referovalo, že guinejské ženy diskutovaly o rozvodech a názoru, „*aby vstup do manželského života byl založen na vzájemných citových vztazích.*“²⁰⁰ Časopis *Solidarity* však přistupoval k otázce manželství opatrněji a vymezoval se především vůči polygamii a nucenému manželství. Rozvodu se zcela vyhýbal, na rozdíl od časopisu *Czechoslovak Life*, v němž se jednalo o časté téma článků. Záznamy o delegacích i absence rozvodů v časopisu *Solidarity* naznačují, že právo na rozvod nestálo v popředí zájmu československé kulturní diplomacie, patrně kvůli problematičnosti tématu nebo malé poptávce po jeho projednávání.

Adresování problémů specifických pro ženy v Africe se netýkalo pouze rozvodů, ale také dalších zvyklostí. Prostor těmto záležitostem poskytoval právě časopis *Solidarity*, který vyzdvihoval především problematiku zahalování. V tomto ohledu nemohl čtenářům přiblížit žádné zkušenosti československých žen, a proto se omezil na kritiku tohoto zvyku. Východisko pak nespočívalo pouze v odhalení obličejů či vlasů, úplná emancipace mohla být dokázána až přistoupením na evropské zásady oblékání.²⁰¹ Zavržení zahalování odpovídalo sovětským kampaním proti zahalování ve Střední Asii, protože „*sovětský stát věřil, že zahalování utlačovalo středoasijské ženy a vykresloval je jako bezmocné oběti kulturních praktik.*“²⁰² Přestože i v časopise *Solidarity* byly některé místní tradice včetně zahalování odmítány jako zpátečnické, ženy nebyly vždy považovány za

²⁰⁰ AMZV, TO-T 1965-1969, Guinea, ka. 1, Ženské hnutí v Guinejské republice (23. 2. 1966), s. 5.

²⁰¹ Hana PINTOVÁ, *Land of Beauty*, *Solidarity*, 1967, č. 2, s. 19-21.

²⁰² A. KRYLOVA, *Legacies of the Cold War and the future of gender in feminist histories of socialism*, s. 72.

pasivní a bezbranné. Některé články sice psaly o tom, že ženy musí být emancipovány a „je třeba [je] postupně přimět ke změně zažitých zvyklostí, a to trpělivým přesvědčováním,²⁰³ ale na druhou stranu reportáž o pozici žen v Alžírsku vysvětlovala zahalování jako jednu z forem protestu proti francouzské koloniální nadvládě.²⁰⁴ Ve výsledku mělo zahalování vymizet, avšak jeho původ nebyl viděn pouze v opresivních tradicích, ale i v racionální snaze žen vyjádřit svůj politický názor.

4.2.7. Sport a umění

Významně se na kulturní diplomacii podílely také umělkyně a sportovkyně z pozice aktivních autorů diplomacie i prezentovaných objektů. Velký zájem o tento kanál byl nejen mezi československou diplomacií, ale také ze strany adresovaných států a jejich společností. Československé herečky, zpěvačky i sochařky nebo malířky se často objevovaly na stránkách časopisů a několik z nich rovněž odjelo představit svá díla přímo do Afriky. V SAR se delegace československých filmařů zúčastnily herečky Thielová a Štěpánková,²⁰⁵ v československém kulturním středisku v Káhiře byla vystavena tvorba Hermíny Týrlové²⁰⁶ a v Maroku vedla J. Majerová úspěšný seminář o loutkářství.²⁰⁷ V Mali dokonce vyšel v místním týdeníku článek o Boženě Němcové ke 100. výročí jejího úmrtí.²⁰⁸

Větší dosah však zřejmě měly československé sportovkyně a diplomacie si to uvědomovala. Především v SAR měla tamní vláda podporovat ženský sport, čehož československá strana využívala. Když měl v roce 1960 odjet do SAR Emil Zátopek, MZV důrazně doporučilo, aby byla přizvána také jeho manželka Dana Zátopková.²⁰⁹ O rok později zde uspěla československá tenistka Věra Pužejová, a tak MZV vydalo „doporučení využívat Pužejovou k propagaci čs. sportu v SAR i do budoucna.“²¹⁰ Velké pozornosti se mělo dostat také československým volejbalistkám ze Slavoje Praha v Maroku, přestože „sportovní efekt zájezdu byl ovlivněn úrovní ženského volejbalu

²⁰³ Ben Ahmed Mohamed FOUAD, *Tunisian Women – Yesterday and Today*, Solidarity, 1966, č. 3, s. 5.

²⁰⁴ Věra ŠŤOVÍČKOVÁ, *Unveiled Faces*, Solidarity, 1965, č. 3, s. 12.

²⁰⁵ AMZV, TO-O 1960-1964, SAR, ka. 2, Dopis adresovaný Čs. kulturnímu středisku (4. 12. 1961).

²⁰⁶ AMZV, TO-O 1960-1964, SAR, ka. 2, Československé kulturní středisko v Káhiře. Zpráva o činnosti za měsíc březen 1963 (12. 4. 1963).

²⁰⁷ AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, Zpráva o pobytu s. J. Majerovej v Maroku, k č. j. 34371.

²⁰⁸ AMZV, TO-O 1960-1964, Mali, ka. 1, Telegram (20. 11. 1962).

²⁰⁹ AMZV, TO-T 1960-1964, SAR, ka. 2, Emil Zátopek do SAR.

²¹⁰ AMZV, TO-T 1960-1964, SAR, ka. 2, Čs. tenisté v Egyptě (4. 4. 1961), s. 1.

v *Maroku*.²¹¹ Československé časopisy se naopak soustředily zejména na Věru Čáslavskou.

Sportovkyně v první řadě propagovaly československý sport obecně. Jejich hodnota tedy spočívala v reprezentaci sportu než uplatnění žen ve sportu. Diplomacie chápala, jaké příležitosti sport nabízel pro propagaci Československa i pro navazování osobních kontaktů, takže podporovala zahraniční styky Československého svazu tělesné výchovy a výjezdy československých sportovních týmů do zahraničí. Výhoda sportovkyň oproti sportovcům tkvěla pouze v jejich oblíbě u místního obyvatelstva za podmínky, že daný stát ženský sport oceňoval. Podobné hodnocení jako v případě Věry Pužejové ohledně propagace československého sportu se proto objevilo i ve zprávě o volejbalistkách v Maroku, jejichž pobyt měl být „úspěšný zejména z hlediska propagace čs. volejbalu, našeho sportu vůbec a tím ČSSR.“²¹² Všechny sportovní aktivity však byly přenechány Československému svazu tělesné výchovy, tudíž míra zapojení žen do propagace sportu závisela na jeho kontaktech a zájmech.

4.2.8. Politická angažovanost

Za vyvrcholení emancipace žen nejen v Československu byla považovaná míra jejich politické angažovanosti. Přítomnost žen v Národním shromáždění, vládě i národních výborech byla předkládána jako milník, který definitivně prokazoval, že ženy mohou působit ve všech oblastech jako muži.²¹³ Ačkoliv časopisy přiznávaly nepoměr v zapojení mužů a žen v politice, angažované ženy dostávaly zejména v tisku poměrně mnoho prostoru pro přiblížení svých životů.

Možnost účastnit se politického života však nebyla ženám přiznána bezpodmínečně. Ženy musely prokázat svou schopnost politické aktivity a připravenost postavit se po bok mužů v proletářské revoluci. Jedním ze způsobů, jak se z pohledu socialistického Československa osvědčily, byla účast v odboji za druhé světové války nebo případně utrpení v rukách nacistického režimu. Na stránkách časopisů a v pořadech Radio Prague byly připomínány zejména osudy lidických žen a návštěva památníku Lidice byla často řazena na program zahraničních delegací žen.

²¹¹ AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, Zpráva o pobytu družstva volejbalistek Slavoj Praha v Maroku (21. 7. – 29. 7. 1966) (5. 8. 1966), s. 2.

²¹² AMZV, TO-O 1965-1968, Libye a Maroko, ka. 1, Zpráva o pobytu družstva volejbalistek Slavoj Praha v Maroku (21. 7. – 29. 7. 1966) (5. 8. 1966), s. 2.

²¹³ S výjimkou zaměstnání v některých oborech zahrnujících těžkou práci nebo náročné pracovní podmínky, u kterých bylo usouzeno, že není vhodné, aby je vykonávaly ženy. Tyto pozice byly stanoveny zákonem.

Připomínky zkušeností československých žen s bojem za nezávislost a s nelidským zacházením ze strany nacistů jako okupační možnosti rovněž poskytovaly prostředek pro navázání osobnějšího vztahu s adresovanou společností, neboť se mělo jednat o sdílené zkušenosti. Ve svém projevu na Světovém kongresu žen v Moskvě v roce 1963 tuto myšlenku vyjádřila Helena Leflerová, která odůvodnila solidaritu s ženami pocházejících ze zemí, kde probíhá válka, slovy, že „[j]ejich osudy jsou nám nesmírně blízké. V druhé světové válce mi fašisté zabili muže, otce, malou sestru popravili v plynu, babičku umučili hladem a já s matkou jsem prožívala tři roky utrpení v koncentračním táboře. Moji rodnou obec Lidice smetli fašisté s povrchu země. ... A proto nám není a nemůže být lhostejné, že podle odhadů odborníků, slouží na naší planetě minimálně 20 miliónů osob ve zbrani.“²¹⁴

Časopis *Solidarity* přinášel příběhy účastnic afrických hnutí za nezávislost. Zdůrazňován byl „princip, že rovná práva a emancipaci mohou získat pouze ve spolupráci s těmi, kteří bojují za úplnou nezávislost, svobodu pro všechny občany své země.“²¹⁵ Nejenže pouze politická nezávislost mohla zajistit rovnoprávnost žen, ale podíl na ní měl zároveň sloužit jako osvědčení o způsobilosti žen k získání nových práv. Proto mohl časopis *Solidarity* napsat, že „[s]vou účastí na revoluci súdánské ženy dokázaly, že nejsou méněcenné bytosti a že mají právo účastnit se veřejného života, které jim všechny předchozí režimy upíraly.“²¹⁶ Tento postoj odpovídal představám o vývoji ženského hnutí v Československu, kde dosažení rovnoprávnosti žen bylo také spojováno s nástupem komunistické strany k moci. Ve výsledku kulturní diplomacie prostřednictvím postavení žen odsuzovala kolonialismus a schvalovala revoluční snahy.

Informování o politické aktivitě žen bylo specifické tématy spojovanými s nimi na domácí i mezinárodní úrovni. Pro kulturní diplomacii byly podstatné především myšlenky působící na zahraniční obyvatelstvo. Těmi se staly požadavky odzbrojení, míru nebo boj proti kolonialismu a všem formám útisku, protože „to byly vždy ženy, kdo těmito změnami, krizemi a válkami trpěl nejvíce. Ony jsou dárkyněmi života, ony vědí, jaké utrpení a strádání je potřeba, než se narodí a vyrostе lidská bytost.“²¹⁷ Explicitně to konstatoval i prezident Novotný, který podle Radio Prague při setkání s delegací žen u příležitosti Mezinárodního dne žen „zdůraznil význam míru pro ženy a matky a prohlásil,

²¹⁴ NA ČR, ČSSZ-ÚV, ka. 696, 714 Mezinárodní konference a kongresy, Teze referátu o Světovém kongresu žen v Moskvě /24-29. VI. 1963./, s. 4-5.

²¹⁵ *Prague, the Crossroads of Peace*, Czechoslovak Woman, 1969, č. 2, s. 7.

²¹⁶ Věra ŠTOVÍČKOVÁ, *First Woman Member of Parliament*, *Solidarity*, 1965, č. 10, supplement.

²¹⁷ Lidmila SEIFERTOVA, *Editorial*, *Solidarity*, 1967, č. 3, s. 1.

že společně se S[ovětským] S[vazem], budou C/S [Československo] a ostatní socialistické země pevně usilovat o mír a bojovat proti agresi a imperialismu.“²¹⁸ Analýza článků vydávaných v časopisu Czechoslovak Woman, z nichž můžeme odvodit, jaká témata ženy podle redakce zajímala, toto zaměření potvrzuje. Zatímco v rámci domácí situace se věnují především sociálním tématům, jako byla např. péče o děti a školství, články zabývající se mezinárodními otázkami zahrnovaly odzbrojení, mírové snahy a solidaritu s Vietnamem.

Představa o přirozeném zájmu žen o pacifismus, mír a další protiválečné aktivity zapadala do často používaného argumentu, že ženy jsou kvůli ženství a mateřství hlavními odpůrci násilí.²¹⁹ Tím byla znovu posílena mateřská role ženy. Kromě toho se mohlo jednat o odpověď na skutečné zájmy žen z afrických států. Podle členky VČŽ informující o přípravách kongresu MDFŽ se tyto ženy „připravují na světový kongres žen, aby zde nejenom hájily práva žen, aby podporovaly boj svých národů za osvobození národní, sociální a hospodářské, a manifestovaly svoji touhu po míru.“²²⁰ Aktivita československých žen v těchto otázkách se však soustřeďovala na jejich působení právě v Mezinárodní demokratické federaci žen, kde k tomu byly vedeny i ze strany státu. Požadavek míru a boj proti kolonialismu totiž tvořily významnou část zahraniční politiky socialistických států všeobecně a byly prosazovány nejen politicky nebo ekonomicky, ale také v rámci kulturních výměn.²²¹ Proslovy československých zástupkyň nebo argumentace postavením a povahou žen tak nijak nevybočovaly z širšího diskurzu a pouze jej doplňovaly úvahami vlastními tezemi.

Pokládání rovnítka mezi ženy a mír však kolidovalo s podporou antikoloniálních hnutí a podmínkou, aby ženy prokázaly své schopnosti účasti v revolucích a bojích za nezávislost. Časopisy na tento paradox nijak nereagovaly, ale vzhledem k omezenému počtu článků spojujících ženy s politickými tématy kampaněmi proti válce a násilí k tomu neměly mnoho příležitostí. Prozkoumat by si z tohoto hlediska zasloužila činnost československých zástupkyň v MDFŽ.

²¹⁸ APF ČRo, Archiv, Fond Radio Praha, Zahraniční vysílání pro Afriku, Vysílání ze dne 8. 3. 1965.

²¹⁹ Viz např. Mark TESSLER – Ina WARRINER, *Gender, Feminism, and Attitudes toward International Conflict: Exploring Relationships with Survey Data from the Middle East*, *World Politics* 49, 1997, č. 2, s. 250-281.

²²⁰ NA ČR, ČSSŽ-ÚV, ka. 694, 710 Ústřední sekretariát Výboru československých žen 1956-1959, 15. 5. 1958, Plenární zasedání Čs. výboru žen, konané 15. května 1958, s. 2.

²²¹ Paul BETTS – Radina VUČETIĆ, *Culture*, in: J. Mark – P. Betts (eds.), *Socialism Goes Global*, s. 152.

4.2.9. Mezinárodní den žen

Příležitost pro využití ženy k propagaci Československa nabízel Mezinárodní den žen. Československo se jeho oslavou stavělo do role ochránce a podporovatele žen, jenž si uvědomuje jejich význam pro společnost, ale zároveň mohlo tento den využít ke zvaní zahraničních delegací, vydávání speciálních čísel časopisů nebo k výjezdům vlastních delegací na oslavy MDŽ do zahraničí.

Z hlediska vztahů s Afrikou měly největší význam časopisy a Radio Prague. Zahraniční návštěvy se sice oslav MDŽ v Československu účastnily, ale jednalo se zejména o delegace z ostatních socialistických států. VČŽ jako organizátor sám upozornil na nevýhody doprovázející oslavy MDŽ v Československu, neboť „[p]obytu těchto delegací nemohlo být tolik využito, jako v dalším průběhu roku. Jsou to jednak obvyklé nepříznivé povětrnostní podmínky, jednak mohou být na oslavách MDŽ jen zcela krátká oficiální vystoupení zahraničních delegací.“²²² Prameny k účasti československých zástupkyň na MDŽ v Africe jsou naopak nedostatečné. V Guineji se v roce 1961 k místním oslavám připojil zastupitelský úřad reprezentovaný jeho zaměstnankyněmi a manželkami zaměstnanců, avšak zprávy o dalších letech nebo zemích se nedochovaly.²²³ Můžeme však předpokládat, že pokud místní ženská hnutí organizovala oslavy MDŽ, příslušná velvyslanectví se zachovala podobně jako československé velvyslanectví v Guineji.

Akce zahrnující i místní společnost na velvyslanectvích zřejmě pořádány nebyly. Československé velvyslanectví v Maroku informovalo o oslavě MDŽ v rámci klubu při zastupitelském úřadu, ale ta byla určena pouze pro jeho zaměstnance.²²⁴ Více možností mělo kulturní středisko v Káhiře, které podle *Zprávy o činnosti čs. kulturního střediska z března roku 1963* zorganizovalo u příležitosti MDŽ přednášku na téma „význam MDŽ a postavení ženy v naší vlasti“²²⁵ a událost doplnilo promítnutím filmu *Tereza*. V únoru předchozího roku se ve středisku pro změnu konala výstava o „účasti čs. žen ve veřejném životě a v různých oborech vědy.“²²⁶ Přestože ve zprávě o této události není výslovně uvedeno, že by byla uspořádaná v rámci MDŽ, není možné souvislost mezi nimi vyloučit.

²²² NA ČR, ČSSŽ-ÚV, ka. 696, 715 Mezinárodní dny žen, 15. 1. 1957, Referát na II. plenárním zasedání Výboru čs. žen dne 15. ledna 1957, s. 12.

²²³ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 1, Oslava MDŽ v Konakry (9. 3. 1961).

²²⁴ AMZV, TO-T 1965-1969, Maroko, ka. 2, Zpráva o činnosti a plnění plánu práce ZÚ Rabat za I. pololetí 1969.

²²⁵ AMZV, TO-O 1960-1964, SAR, ka. 2, Československé kulturní středisko v Káhiře. Zpráva o činnosti za měsíc březen 1963 (12. 4. 1963), s. 4.

²²⁶ AMZV, TO-O 1960-1964, SAR, ka. 2, Československé kulturní středisko Káhira. Zpráva o činnosti za měsíc únor 1962 (28. 2. 1962), s. 3.

Naopak časopis Solidarity přímo věnoval své březnové číslo v roce 1967 tématu MDŽ, časopis Czechoslovak Life tak učinil o rok později a pořady informující o MDŽ a průběhu oslav v Československu zařazovalo v březnu na svůj program také Radio Prague.

4.2.10. Závěr

Kulturní diplomacie využívala poměrně velké množství témat dotýkajících se žen k předání různých myšlenek. Zřetelně z nich vystupovalo několik otázek, mezi něž patřily zejména rovnoprávnost, zaměstnání a mateřství. Ačkoliv vstup do zaměstnání a výchova dětí byly představovány jako funkce a služba společnosti, oba aspekty byly zároveň spojeny s rovnoprávností.

Podle marxismu-leninismu, který spatřoval příčinu nerovnosti mezi pohlavími v dosavadní podobě společenské dělby práce, „socialismus tím, že vyvlastnil výrobní prostředky, zrušil možnost vykořisťování člověka člověkem“²²⁷ a v důsledku také vykořisťování ženy mužem. Produkty kulturní diplomacie však tuto linku zcela pomíjely a naopak zdůrazňovaly podmíněnost rovnosti vstupem do zaměstnání a ekonomickým osamostatněním se. Teoretická možnost výběru jakéhokoliv zaměstnání a dosažení vyšších pozic pak představovala důsledek rovnosti. Rovnost mužů a žen se prolínala téměř všemi tématy, a Československo se tak prezentovalo jako stát následující určité hodnoty, protože svým občanům zaručovalo rovnoprávnost, a současně tuto hodnotu prostřednictvím kulturní diplomacie šířilo dál. Snaha o zrovnoprávnění žen ve světě podle představ československého režimu byla veřejně demonstrována podobně jako antikolonialismus, ale v menší míře. Na rozdíl od Mezinárodní demokratické federace žen, která vysvětlovala ženská práva jako lidská práva,²²⁸ československá diplomacie nevyužívala ani této interpretace. „Ženskou otázku“ s výjimkou souvislosti s hnutími za nezávislost líčila jako de facto samostatný problém vyžadující separátní řešení.

Rovněž důraz na mateřství měl přispívat ke zlepšení postavení až zrovnoprávnění žen, protože tím mělo být překonáno „[d]ilema, které je postaveno před ženu a jehož podstata je v její rozpolcenosti mezi prací pro rodinu a prací pro společnost.“²²⁹ V momentě, kdy by mateřství a výchova dětí byly přijaty za společenskou funkci, došlo by k náležitému ocenění těchto činností, a tak i přiznání patřičného postavení ženě.

²²⁷ Miroslava ŠOLCOVÁ, *Postavení ženy v socialistické společnosti*, Praha 1984, s. 57.

²²⁸ Yulia GRADSKOVA, *The cold war and the Women's International Democratic Federation: defending women's rights and inspiring women with achievements of the state socialism*, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety* 2, 2020, č. 9, s. 181.

²²⁹ M. ŠOLCOVÁ, *Postavení ženy v socialistické společnosti*, s. 103.

Chvála mateřství například v časopisech tedy nereagovala pouze na československý problém klesající porodnosti, ale představovala další hodnotu, jež měla přispět k emancipaci žen.

Náhled na zaměstnávání žen a mateřství mohl být nicméně považován za příspěvek k rozvojové pomoci, protože navrhovaná opatření byla pokládána za podpůrný nástroj ekonomiky. Československo se v tomto smyslu nabízelo jako vzorový příklad toho, čeho mohou rozvíjející se země dosáhnout, a informování o konkrétních krocích tvořilo návod pro dosažení takového stavu. Adresáty kulturní diplomacie tedy nebyly jen ženy v adresovaných zemích, ale široká veřejnost i osoby s přístupem k rozhodovacím procesům.

Obraz ženy však nebyl zcela jednolité a pozitivní. Především časopisy *Czechoslovak Life* a *Czechoslovak Woman* obsahovaly články kritizující nedostatečné snahy o zlepšení postavení žen přímo v Československu. Upozorňovaly zejména na problém tzv. druhé směny a feminizaci některých odvětví. Je možné, že se s těmito otázkami setkaly také návštěvnice v Československu, například v rámci besed s československými ženami. Kritika se však omezovala pouze na vybraná témata související zejména se zaměstnáváním žen. I v případě diskuzí o mateřství šlo často o nedostatek míst ve školkách, takže matky nemohly chodit do práce. Tento poznatek naznačuje, že tvůrci kulturní diplomacie přijali zaměstnání a pracovní podmínky žen jako ústřední téma, jež představovalo jednu z hlavních součástí identity žen a také jeden z hlavních společenských problémů. Jiné záležitosti, jako například vztahy v rodině nebo násilí na ženách, reflektovány prakticky nebyly. Kritika ze strany časopisů tedy nepřekračovala společensky i politicky únosné limity, které se ostatně v druhé polovině 60. let v souvislosti s nastupujícím pražským jarem zmenšovaly. Kritika se vždy navíc odkazovala na expertní diskuze nebo statistická data. Kromě toho, že výsledné negativní hodnocení vlastně nebylo kritické vůči státu, protože bylo státem schvalováno, odpovídal obsah kritiky představám doby o nezbytnosti technokratického vládnutí.²³⁰ Rovnost žen a mužů mohla být vyčíslena podílem žen na školách a v různých hospodářských odvětvích, problémy ženské zaměstnanosti i nízké porodnosti byly popisovány pomocí statistických dat a jejich pomocí měli odborníci také najít řešení, především ve zvýšení počtu míst ve školkách a zlepšení služeb, aby se snížil tlak na ženu v domácnosti.

²³⁰ Vítězslav SOMMER – Matěj SPURNÝ – Jaromír MRŇKA, *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*, Praha 2019.

Zajímavé je rovněž srovnání obrazu ženy zachyceného v časopisech Czechoslovak Life a Czechoslovak Woman oproti časopisu Solidarity. Zatímco prvně jmenované časopisy se pouštěly i do kontroverznějších témat, jako byly rozvody a potraty, časopis Solidarity se jim vyhýbal a soustředil se na méně sporné problémy, např. na zákaz polygamie. Díky tomu, že byl vydáván pouze v Africe, mohl reagovat na diskuze probíhající v afrických zemích a zároveň mohl vědomě ignorovat témata, která by se nemusela setkat s pozitivní odezvou. Časopisy Czechoslovak Life a Czechoslovak Woman naopak zohledňovaly také zájmy čtenářů z Evropy a Asie. Pokud tento poznatek vztáhneme na přístup dalších autorů kulturní diplomacie specializovaných na africké oblasti, můžeme předpokládat, že se také koncentrovali na záležitosti, které jednotlivé země řešily, a nesnažili se překračovat hranice provokace.

V souvislosti s kontextualizací obsahu pro africké země je nutné zmínit jednu oblast, již československá diplomacie identifikovala jako klíčovou pro ženy, ale více se jí nevěnovala. Otázka gramotnosti žen a poskytnutí základního vzdělání se objevovala mezi hlavními požadavky afrických ženských hnutí, což zdokumentovaly i československé zastupitelské úřady a členky VČŽ. Velvyslanectví v Konakry ve své zprávě o sjezdu guinejských žen v roce 1968 uvedlo jako ústřední otázky, s nimiž se tamní ženské hnutí potýká, právě zákaz polygamie a alfabetizaci žen.²³¹ VČŽ byl o tomto problému informován už v roce 1956 československou delegátkou na zasedání MDFŽ v Peking, podle níž diskuze týkající se Afriky a Asie zahrnovaly úmrtnost dětí a negramotnost.²³² Československá diplomacie těchto analýz nijak nevyužila a v rámci školství se soustředila na odborné vzdělávání. Z pramenů však není možné určit, jestli se jednalo o vědomé rozhodnutí a upřednostnění jiných témat, nebo toto zaměření ovlivnil kontext doby a celosvětového vývoje rozvojové pomoci.

Navzdory nekoherentnosti obrazu ženy ale snaha o kontrolu kanálů kulturní diplomacie směrem do Afriky existovala, a to zejména prostřednictvím zastupitelských úřadů. S výjimkou vysílání Radio Prague byli tvůrci kulturní diplomacie v různé míře hlídání příslušnými velvyslanectvími. Delegace vysílané do Afriky byly odkázané na diplomatickou a organizační pomoc velvyslanectví, jež zároveň sledovala jejich pohyby a informovala o nich MZV a další státní orgány. Velvyslanectví se také podílela na

²³¹ AMZV, TO-O 1965-1969, Guinea, ka. 1, Záznam o konání prvního sjezdu guinejských žen (10. 2. 1968).

²³² NA ČR, ČSSŽ-ÚV, ka. 694, 709 Plenární zasedání (referáty, diskusní příspěvky, materiály) 1956, Diskusní příspěvek Dr. Anny Šlechtové, členky předsednictva Výboru čs. žen na I. plenárním zasedání Výboru čs. žen dne 21. IX. 1956 (21. 9. 1956).

komerčních jednáních, například ohledně exportu československých filmů. Dohledu se nevyhnuly ani časopisy, neboť jejich distribuci měla na starosti převážně velvyslanectví. Povědomí o obsahu článků dokazuje Koncepce propagace ČSSR v Maroku, v níž se píše, že „[j]e samozřejmé, že redakce samy vylučují vše, co by mohlo vyvolat protest vlád příslušných zemí, přesto však ZÚ bude muset navíc provádět sám kontrolu každého výtisku.“²³³

²³³ AMZV, TO-T 1965-1969, Maroko, ka. 1, Koncepce propagace ČSSR v Maroku (17. 11. 1965), s. 5.

4.3. Cíle kulturní diplomacie

Produkty kulturní diplomacie byly vždy vytvářeny s určitým záměrem. V Československu bylo toto hledisko obzvlášť patrné kvůli systémovému zakotvení diplomacie. Nejen státní orgány, ale také instituce mimo hlavní rámec státní nebo stranické vládní struktury a jednotlivci byli pod dohledem státních orgánů a jejich kontakt se zahraničím byl řízen tím směrem, aby odpovídal přáním vedoucím představitelům Československa. Na produktech kulturní diplomacie proto můžeme pozorovat, za jakým účelem vznikaly. V této podkapitole budou cíle kulturní diplomacie krátce představeny se zřetelem k tomu, jak mohly ovlivňovat obsah kulturní diplomacie a používané prostředky.

4.3.1. Propagace

Kulturní diplomacie primárně cílila na propagaci Československa. Kapitola o kulturní diplomacii vysvětlila, že pozitivní přístup adresované společnosti mohl posílit vliv Československa na veřejné mínění i na politické a hospodářské elity druhého státu. Tím mohlo dojít k navázání obchodních vztahů a kladný názor veřejnosti na československé výrobky zvyšoval šance na úspěšný odbyt. Za tímto účelem všechny kanály kulturní diplomacie představovaly kladné stránky Československa, k čemuž dával obraz žen mnoho příležitostí.

Jak ukázala předchozí podkapitola, československá diplomacie zdůrazňovala zrovnoprávnění pohlaví. Podíl na tomto procesu připisovala především režimu, který přijímal zákony zajišťující rovnost pohlaví před zákonem, v rodině nebo v zaměstnání, ale také opatření na ochranu žen v zaměstnání a ochranu těhotných žen a matek. K propagaci dále přispívalo popisování služeb poskytovaných státem, jejichž cílem mělo být ulevit ženám od starosti o domácnost, aby se mohly soustředit na zaměstnání. „Doposud výchova dětí a povinnosti v domácnosti kladly na pracující manželky mimořádnou zátěž. Předpisy pro rodinu zahrnují nejen napomenutí, že manžel se musí na tomto břemenu podílet, ale také ustanovení, že část tohoto břemene převezmou sociální služby.“²³⁴ I zásluhy za zlepšující se zdravotní péči byly připisovány především režimu. V textu předního českého gynekologa Zdeňka Kubeše v časopisu *Czechoslovak Life* z roku 1960 se píše, že pokroky ve zdravotní péči „nejsou pouze důsledkem všeobecného pokroku lékařské vědy. Jsou především důsledkem rychlého růstu životní úrovně a

²³⁴ Eleanor WHEELER, *Grandparents, newly-weds and brides-to-be. Discuss new family law*, *Czechoslovak Life*, 1963, č. 9, s. 11.

*zdokonalování socialistické organizace lékařské péče – systému, který přináší nejnovější poznatky medicíny i do těch nejmenších vesnic.*²³⁵ Československý stát byl tedy vyobrazován jako pečující a zajímající se o životní úroveň svého obyvatelstva.

Žena byla k propagaci využívána také jako objekt. Především přítomnost žen na řadě reklam zveřejňovaných v časopisech měla přilákat pozornost čtenářů k československým výrobkům.²³⁶ Na zadní obálce jednotlivých čísel, kde se nacházel prostor pro reklamy, byly vyobrazeny ženy předvádějící propagované produkty, například oblečení v reklamě na Centrotex, nebo v rámci reklam na turismus do Československa i různé aktivity, které zde bylo možné vyzkoušet.

4.3.2. Osvěta

Stejného významu dosahovala v kulturní diplomacii osvěta. Líčení výdobytků socialismu, jejichž pomocí mělo být Československo propagováno, zároveň ukazovalo, čeho mohou adresované společnosti dosáhnout ve své zemi. Tehdejší životní úroveň v Československu byla stanovena jako meta, ke které měly tyto země směřovat, a detailní rozbor jednotlivých komponentů životního stylu předkládal návod, jak této mety dosáhnout. Už samotná volba konkrétní mety předávala druhé společnosti zprávu, jaké zájmy nebo hodnoty jsou pro Československo klíčové. Proto se z hlediska ženy stala měřítkem rovnoprávnost pohlaví, podle níž měly být posuzované všechny aspekty lidské společnosti.

První setkání s osvětou nabízely distribuované propagační materiály a časopisy nebo rádio teoreticky dostupné všem obyvatelům adresované země. Diplomacie v rámci propagačních publikací upřednostňovala ty, které mohly předat svým čtenářům nové informace. Dokazuje to *Zpráva o kulturních, školských a vědeckých stycích a propagaci ČSSR v zahraničí*, v níž se píše, že „nejhodnotnější jsou pro momentální potřebu naší propagace publikace, které obsahují některou konkrétní zkušenost naší výstavby socialismu.“²³⁷ Téměř příkladně aplikoval postup propagace a osvěty v březnu roku 1965 pořad Radio Prague představující Československo.²³⁸ Nejdříve seznámil posluchače s historií MDŽ a s prvními požadavky sepsanými na druhé mezinárodní konferenci socialistických žen, k nimž patřila „ochrana matky a dítěte, osmihodinová pracovní doba,

²³⁵ Zdeněk KUBEŠ, *Maternity care in Czechoslovakia*, *Czechoslovak Life*, 1960, č. 4, s. 22.

²³⁶ P. ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*, s. 66.

²³⁷ AMZV, TO-T 1965-1969, SAR, ka. 2, *Zpráva o kulturních, školských a vědeckých stycích a propagaci ČSSR v zahraničí za rok 1965* (12. 1. 1966), s. 17.

²³⁸ APF ČRo, Archiv, Fond Radio Praha, Zahraniční vysílání pro Afriku, Vysílání ze dne 8. 3. 1965.

*volební právo pro ženy a celosvětový boj proti válce.*²³⁹ Následně postupoval po jednotlivých požadavcích a podrobně popsal metody, kterými je Československo splnilo. Pouze v případě boje proti válce musel připustit, že tato snaha stále není u konce.

Takto získané znalosti si mohli rozšířit členové delegací cestující do Československa nebo jednotlivci, kteří se setkali s československými hosty přijíždějícími do Afriky. Nejenže tak mohli rozšířit své vědomosti, ale osobní kontakt mohl prohloubit důvěru v předávané poznatky. Delegace do Československa si na vlastní kůži mohly ověřit, jestli Československo skutečně realizuje všechny proklamované úspěchy, například v oblasti péči o matku a dítě nebo z hlediska přístupu žen ke vzdělání a zaměstnání. Když se po cestě z Mezinárodní konference pracujících žen v Československu zastavily některé delegátky z Latinské Ameriky a Afriky, tajemnice VČŽ mohla uvést, že „[t]yto delegátky poznaly, jak v zemi, osvobozené od kapitalismu, mohou se ženy svobodně spolupodílet na řešení všech celostátních problémů.“²⁴⁰ Návštěvy továren, sociálních a zdravotních zařízení poskytly ukázkou jejich běžného provozu a v průběhu diskuzí s československými občany se delegáti mohli doptávat na další otázky. Československá strana tyto besedy podporovala, a proto negativně hodnotila pasivitu dvou guinejských delegátek, „*které obvyklejevily o věci zájem pouze povrchní, kladly málo otázek, pasivně přijímaly vše, co jim bylo předkládáno.*“²⁴¹

Po návratu domů měli členové delegací využít nové poznatky dvěma způsoby. Zaprvé je měli aplikovat ve své vlastní činnosti. Zadruhé je měli šířit mezi svými spoluobčany, aby se informace dostaly mezi co největší okruh osob. Na tento aspekt upozornilo zhodnocení návštěvy marockých družstevníků v Československu, kteří navrhli uspořádání podobného pobytu pro družstevnice, neboť „*mají velký počet žen, které pracují v družstevnictví a jsou velmi schopné, takže by mohly být po návratu ze semináře přínosem pro rozvoj marockých družstev.*“²⁴² Československé diplomacii s ohledem na ženskou část adresované společnosti nebo prezentovaný obraz ženy tedy nešlo pouze o propagaci Československa, ale i o poskytnutí praktických znalostí, jež by druhá strana mohla uplatnit pro vlastní rozvoj.

²³⁹ APF ČRo, Archiv, Fond Radio Praha, Zahraniční vysílání pro Afriku, Vysílání ze dne 8. 3. 1965.

²⁴⁰ NA ČR, ČSSŽ-ÚV, ka. 694, 709 Plenární zasedání (referáty, diskusní příspěvky, materiály) 1956, 21. 9. 1956, Referát soudružky Táni Tůmové, tajemnice Výboru čs. žen, na I. plenárním zasedání Výboru čs. žen 21. září 1956, s. 3.

²⁴¹ AMZV, TO-O 1960-1964, Guinea, ka. 2, Zpráva o pobytu delegace guinejských žen (19. 10. 1960).

²⁴² AMZV, TO-O 1960-1964, Maroko, ka. 1, Koktejl s vernisáží čs. družstevní výstavy pro marocké družstevníky (14. 11. 1962), s. 1.

4.3.3. Kritika

Další motivaci pro kulturní diplomacii představovala kritika protivníků. Především v období studené války, v jejímž rámci došlo k politizaci a ideologizaci řady oblastí běžného života, se stala kultura nástrojem politického soupeření a některými byla považovaná až za „*synonymum ideologie*.“²⁴³ Socialistické země kromě vychvalování vlastních předností využívaly kultury a kulturní diplomacie k pošpinění svých soupeřů. Československá kulturní diplomacie se proto snažila předvést výhody socialistického režimu oproti kapitalismu rovněž v otázce postavení žen. Článek o novém zákoníku práce vydaný v časopisu *Czechoslovak Life* uvedl, že „*v některých západních zemích byly ještě nedávno prodavačky po svatbě propouštěny, protože jejich zaměstnavatelé nechtěli nést náklady na pojištění*“,“²⁴⁴ zatímco nové československé zákony měly zamezit propouštění, služebním cestám i nočním službám těhotných žen a matek. Vysoká životní úroveň ve srovnání se Západem byla dokazována také statistikami o úmrtnosti matek při porodu a novorozenců.²⁴⁵ V analyzovaných časopisech i *Radio Prague* se však kritika kapitalistických států i jiných rivalů na mezinárodním poli projevovala především v souvislosti s kolonialismem a rasovými zákony v USA, a proto se kritické poznámky v textech věnovaných ženám objevovaly ojediněle.

Možnost líčit své protivníky v negativním světle nabízel také přímý kontakt v Africe. Dokazuje to materiál MZV sepsaný po šestidenní válce, který doporučoval využít vzniklého politicko-ideologického vakua v SAR a „*[o]slabovat vliv kapitalistických zemí jednak odhalováním jejich pravé tváře, především však nahrazováním jejich vlivu na školách všeho druhu a ve všech odvětvích umění*.“²⁴⁶ Na základě pramenů ale není možné určit, jestli k těmto cílům byla zužitkována i témata týkající se žen.

4.3.4. Působení na politický vývoj

Propagace, osvěta i kritika nepřítele mohly Československu napomoci při snaze ovlivnit myšlení politických elit a celkové ideologické směřování druhého státu. Přestože se kulturní diplomacie v první řadě orientuje na širší veřejnost než na vysoké představitele

²⁴³ Gregory PASCHALIDIS, *Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad*, *International Journal of Cultural Policy* 15, 2009, č. 3, s. 282.

²⁴⁴ *Nation discusses new labour code*, *Czechoslovak Life*, 1963, č. 5, s. 9.

²⁴⁵ Zdeněk KUBEŠ, *Maternity care in Czechoslovakia*, *Czechoslovak Life*, 1960, č. 4, s. 23.

²⁴⁶ AMZV, TO-T 1965-1969, SAR, ka. 2, *Informace o možnostech působení v oblasti kultury a ideologie* (28. 9. 1967), s. 4.

státu, její dosah i na této úrovni není nezanedbatelný. Politické elity se mohly setkat s produkty kulturní diplomacie, ať už například sledováním československých filmů nebo v rámci setkání s československými delegacemi. Zprostředkovaně mohli československou kulturní diplomacii reflektovat také při sledování nálad vlastní společnosti.

Při snaze usměrnit politický vývoj státu je role obrazu ženy v diplomacii skromnější. Vzhledem k podprezentovanosti žen na vysokých pozicích měly ženy jako aktérky omezený prostor pro sdělování vlastních názorů zahraničnímu publiku. Příležitost jim k tomu dávaly především časopisy. Rovněž k oslovování žen jako adresátů v partnerských zemích nebylo mnoho šancí, protože v řadě zemí čelily problému malého zastoupení žen v politických funkcích podobně jako v Československu. Avšak výrazné osobnosti tamních ženských hnutí, jež často dosáhly i vysokých politických pozic, například jako poslankyně národních parlamentů, přitahovaly patřičnou pozornost československých novinářů. Především Aoua Kéita opakovaně navštívila Československo a VČŽ s ní po většinu času udržoval velmi vřelý vztah. Tyto kontakty mohly v úsilí o změnu postavení ženy v afrických zemích představovat nejefektivnější nástroj, neboť se jednalo o bezprostřední přístup do vyšších úrovní politiky a zároveň se kontaktované ženy samy zajímaly o témata, jež jim československá strana navrhovala.

Obraz žen v Československu i v zahraničí také sloužil k prosazování svých politických představ. Kromě rovnosti žen a mužů jako jedné ze základních hodnot moderní společnosti dosvědčoval popis přístupu k ženám a metod k dosažení jejich rovnosti s muži, že socialismus je způsobem k řešení těchto záležitostí. Vyzdvihování zásluh režimu a naopak pomíjení přínosu jednotlivců nebo všeobecného společenského i technologického vývoje navozovalo představu, že hlavním iniciátorem je socialistický systém jako takový. Adresované státy tak byly oklikou přesvědčovány k přijetí socialismu.

4.3.5. Závěr

Souhrn cílů kulturní diplomacie v souvislosti s obrazem ženy jistě není úplný. Každý aktér do své činnosti vnášel své osobní zájmy nebo zájmy konkrétních institucí, ve kterých působil. Tyto snahy se však projevovaly především v jednotlivých vyjádřeních kulturní diplomacie a v obecnějším rámci kulturní diplomacie se ztrácely. Pro československou zahraniční politiku bylo rozhodující, zda kulturní diplomacie naplňuje

uvedené úmysly, a každý projev kulturní diplomacie analyzovaný v rámci této práce odpovídal nejméně na jeden z nich.

Dokument *Informace o možnostech působení v oblasti kultury a ideologie* nabízí vhled do záměrů československé diplomacie v SAR ve chvíli, kdy v druhé polovině 60. let byly dle předložené analýzy vztahy SAR s USA, Velkou Británií a Západním Německem ochromené, a Československo chtělo této situaci využít pro posílení vlastní pozice.²⁴⁷ Vymezuje proto cíle, pomocí nichž mělo být dosaženo „*vítězství sil hájících cestu nekapitalistického vývoje vedoucího k socialismu.*“²⁴⁸ Jednalo se o podporu již zavedených socialistických prvků v SAR, demonstrování, že socialismus je „*jedinou možnou a správnou cestou k zajištění zdravého rozvoje SAR,*“²⁴⁹ kritiku kapitalistických zemí a posilování vlivu socialistického bloku prostřednictvím propagace vlastních předností a působením v oblastech, které byly opuštěny zmíněnými zeměmi. Návrh vztahů se SAR zahrnuje všechny výše popsané cíle a potvrzuje, že šlo o uvědomělá rozhodnutí, která se měla odrážet v kulturní diplomacii. Zároveň stanovuje ústřední cíl zahraniční politiky, a to šíření socialismu, jemuž měly být podřízeny ostatní zájmy kulturní diplomacie.

²⁴⁷ AMZV, TO-T 1965-1969, SAR, ka. 2, *Informace o možnostech působení v oblasti kultury a ideologie* (28. 9. 1967).

²⁴⁸ Tamtéž, s. 3

²⁴⁹ Tamtéž, s. 4.

5. Závěr

Zapojení žen do zahraniční politiky se po druhé světové válce posunulo od limitovaného zastoupení mezi aktéry a často stereotypního pohledu na roli žen v mezinárodních vztazích až k feministické zahraniční politice, ke které se dnes hlásí několik zemí po celém světě. Konsensus o konkrétní podobě feministické zahraniční politiky neexistuje a každá vláda si ji definuje podle vlastních představ, přesto všechna pojetí sdílí základní východiska. Podstatu feministické zahraniční politiky tvoří hodnoty, k nimž patří především rovnost, spravedlnost a intersekcionalita.²⁵⁰ Požadavky žen deklarované feministickými skupinami se tak staly měřítkem etičnosti až správnosti zahraniční politiky. To však neznamená, že by na mezinárodní úrovni nebyly přítomny už desítky let, jak dokládá například existence Mezinárodní rady žen založené už v roce 1888. Otázky ženské emancipace se objevovaly i v mezivládních vztazích, kde kromě diskutovaného tématu představovaly nástroj pro vedení vlastní zahraniční politiky. Postavení žen jako součást politické organizace státu i jeho kultury se stalo součástí propagace státu tak, jak ji za úkol měla kulturní diplomacie.

Právě propojení diplomacie a genderu tvoří jádro této práce, která zkoumala osobní zapojení žen do tvorby kulturní diplomacie a zejména obraz ženství jako určité hodnoty nebo společenského uspořádání v kulturní diplomacii Československa vůči africkým státům v 60. letech 20. století. Ženy v mezinárodních vztazích jsou proto představeny jako aktérky, objekty i adresátky a důraz je kladen na interakce mezi těmito dimenzemi.

Oblast analýzy byla omezena na kulturní diplomacii, neboť se ve druhé polovině 20. století jednalo o významný nástroj zahraniční politiky zemí přímo zapojených do studené války. Navíc se kulturní diplomacie stala prostředkem rozvojové pomoci či solidarity, kterou země hlásící se k Západu i socialistickému bloku nabízely postkoloniálním státům. Kromě materiální pomoci totiž navrhovaly své pojetí modernity jako „*příklad, jak by společnost mohla a měla fungovat.*“²⁵¹ Snaha o de facto ideologický vliv měla postkoloniálním zemím poskytnout návod pro rozvoj a navázat bližší vztahy mezi východoevropskými a africkými státy.

Práce si kladla za cíl probádat, jestli takto předávaný obraz žen existoval. Odpověď na tuto otázku se na první pohled zdá jednoduchá, neboť zřejmě nevznikl žádný

²⁵⁰ Jessica CHEUNG – Dilek GÜRSEL – Marie Jelenka KIRCHNER – Victoria SCHEYER, *Feministická zahraniční politika v každodenní praxi – příručka*, Berlín 2022, s. 18.

²⁵¹ S. LORENZINI, *Global Development: A Cold War History*, s. 3.

dokument, který by přímo stanovil zásady pro aktivní i pasivní zapojení žen do vedení mezinárodních vztahů Československa. Na obecné rovině nebyla určena žádná pravidla pro začlenění žen do diplomatického procesu a ani nebylo řečeno, zda má být v rámci kulturní diplomacie předáván konkrétní obraz ženy.

Větší prostor pro formulaci specifické agendy ohledně ženy nabídla až 70. léta 20. století v souvislosti s vývojem této otázky v OSN, v jehož důsledku se v roce 1975 konala První světová konference o ženách, následovaná Mezinárodní dekadou žen. Československo mohlo těchto událostí využít k prosazování svých představ na světové úrovni či k propagaci vlastních řešení otázek, které byly projednávány.

Úkony aktérů kulturní diplomacie na nižších úrovních však prozrazují, že politická reprezentace, diplomati i další osoby si možnosti, jež aktivita žen v mezinárodní sféře i obraz ženy poskytovaly, uvědomovali už v průběhu 60. let. Činnost žen jako zástupkyň Československa se měla odehrávat především prostřednictvím Výboru československých žen v rámci mezinárodních organizací, z nichž nejvýznamnější se stala Mezinárodní demokratická federace žen. Členky VČŽ se ale účastnily i řady dalších setkání a konferencí, kam byly vysílány jako osoby odpovědné za prezentaci státní agendy týkající se žen, rodin a dětí. Výbor také přijímal zahraniční delegace v Československu a zajišťoval jim program, který často zahrnoval demonstraci toho, jak Československo řešilo různé problémy žen, například v zaměstnání nebo mateřství. Tím se VČŽ rovněž podílel na formování určitého obrazu ženy. Přesto programy a roční plány Výboru kladly v zahraničních stycích více důraz na prosazování všeobecného odzbrojení a míru.

Kromě členek VČŽ se ženy účastnily kulturní diplomacie také jako novinářky, umělkyně, sportovkyně a v neposlední řadě jako zaměstnankyně a manželky zaměstnanců zastupitelských úřadů. Jejich role byla specifická tím, že na rozdíl od členek VČŽ spíše konkrétní obraz ženy samy ztělesňovaly, než že by samy rozhodovaly o jeho podobě. Významná byla jejich přítomnost v afrických zemích, ať už osobně nebo vzdáleně prostřednictvím jejich děl. Jejich zaměstnání, názory nebo náplň dalších aktivit totiž zobrazovaly genderové uspořádání v Československu a adresáti si z nich mohli složit komplexní obraz československé ženy.

Ačkoliv by mohla být tato výsledná představa považovaná za mimovolnou, prostředí socialistického Československa umožňovalo vedení státu do značné míry ovlivňovat velké množství kanálů kulturních zahraničních vztahů, a zapojit je tak do kulturní diplomacie. Už jen samotný dohled zastupitelských úřadů nejen nad téměř všemi

aktivitami československých občanů v zahraničí, ale i produkty materiální kultury, které se do zahraničí dostávaly, usnadňoval státu usměrňovat obraz ženy podle svého přání. Zastupitelské úřady si udržovaly přehled o obsahu dovážených periodik, o aktivitě vysílaných expertů a umělců, ale také o potřebách nebo názorech přijímacího státu. Když diplomaté na velvyslanectví usoudili, že se naskytla vhodná příležitost pro zohlednění ženy jako objektu kulturní diplomacie, intervenovali například prostřednictvím zpráv nebo doporučení zasílaných na MZV. Namísto pravidel určujících dopředu, jak má být k ženě v rámci diplomacie přistupováno, se tak jednalo spíše o individuální akce nebo odpovědi na vývoj událostí v partnerských zemích nebo v Československu. Konečný obraz ženy tak vznikl jako výsledek souběhu více faktorů, k nimž patřily jednotlivé aktivity zástupců a vedení státu, ale i strukturální aspekty, jako bylo složení diplomatického sboru či organizací zahrnutých do kulturní diplomacie.

Vzniklý produkt představoval ženu na několika úrovních. Na prvním místě stála formální rovnoprávnost a rovnost žen a mužů v Československu, které měly představovat ideál pro všechny společnosti považující se za moderní. Druhým bodem pak byla dvojí role žen jako pracovnic a matek. Příkladná žena měla naplňovat obě funkce, přičemž jí s tím měl pomáhat stát, jenž jí zajistil přístup ke vzdělání a zaměstnání a garantoval kolektivní výkon některých služeb nahrazujících jiné činnosti žen, především celodenní péči o děti. Souhrnná představa moderní československé ženy byla následně doplněna prezentací žen jako umělkyně, sportovkyně a vědkyně, čímž byla dokazována všestrannost žen a jejich plné zapojení do československé společnosti.

Skutečnost, že řada deklarovaných zpodobnění neodpovídala zcela realitě, nebyla většinou zatajovaná. Vina však nebyla kladena na vrub socialistického systému, ale spíše se jednalo o konstatování problémů bez hledání konkrétního viníka, nebo se mělo jednat o nedostatečný vývoj československé společnosti. Především v časopisech se kritika začala objevovat v souvislosti s proměnou atmosféry v období pražského jara, kdy se kromě politických otázek začalo diskutovat také o společenských problémech.

Výsledný obraz ženy měl adresátům přiblížit život v Československu a představit Československo jako vstřícného a laskavého přítele. Navíc jim měl ukázat, jaký je ideální stav genderového uspořádání, a nabídnout způsob, jak se k němu dostat. Touto cestou byl prezentován socialismus, neboť právě ten měl být schopen nastavit společenské podmínky pro emancipaci žen. V neposlední řadě bylo využíváno žen k podpoře dalších zahraničních zájmů Československa, jako například k šíření požadavku míru a všeobecného odzbrojení, nebo naopak v rámci reklamy na československý export.

Vzhledem k tomu, že žena v kulturní diplomacii nezastávala v 60. letech ústřední úlohu, méně nebo pouze zprostředkovaně na ni dopadaly proměny zahraniční politiky Československa v Africe. Vývoj směrem k pragmatičtějším vztahům mohl projekci ženy omezit nepřímo například celkovým omezením vztahů s jednotlivými zeměmi nebo poklesem kulturní výměny jako takové. Obdobně na tuto sféru tolik nedopadaly ani neshody mezi různými státními institucemi usilujícími o politický nebo ekonomický zisk, se kterými se potýkaly jiné projevy diplomacie.²⁵² Protože se, na rozdíl od vysílání expertů nebo přijímání zahraničních studentů na československé školy, jednalo o spíše sekundární produkt kulturní diplomacie, nebyl vývoj zahraniční politiky určující pro náplň obrazu ženy. Více ovlivňoval jeho intenzitu nebo výběr jeho adresátů.

Právě adresáti v analýze obrazu ženy v kulturní diplomacii v této práci chybí. Oslovovány totiž byly celé společnosti, například prostřednictvím periodik a rozhlasu, ale i obyvatelé jednotlivých měst, zástupkyně místních ženských hnutí nebo členové jiných uskupení. Jednalo se tedy o nesourodou soustavu lidí v různých zemích, kteří byli konfrontováni s odlišnými projevy kulturní diplomacie. O to podstatnější byla vzájemná koherence jednotlivých sdělení o ženě, které však nebylo vždy dosaženo, jak bylo v této práci naznačeno. Společně s působením československých zástupkyň v mezinárodních organizacích se proto jedná o oblast nabízející prostor pro další výzkum. Zajímavé poznatky by mohlo přinést také prozkoumání zpodobnění femininity a ženy z hlediska identity či charakteru, avšak pro takové bádání není dostatek pramenů.

²⁵² Viz např. Mikuláš PEŠTA, *Mezi solidaritou, obchodem a politikou*, Paměť a dějiny 14, 2020, č. 3, s. 24-32.

6. Seznam pramenů a literatury

6.1. Primární prameny

Národní archiv České republiky

fond Československý svaz žen – ústřední výbor, Praha, karton 694

fond Československý svaz žen – ústřední výbor, Praha, karton 696

fond Český svaz žen – ústřední výbor, Praha, karton 37

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 14

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 37

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 45

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 46

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 48

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 49

fond Ministerstvo školství a kultury, Praha, karton 56

fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – sekretariát 1954-1962, sv. 240, a. j. 406, bod 14

fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – sekretariát 1962-1966, sv. 4, a. j. 7, bod 24

fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha – politické byro 1954-1962, sv. 325, a. j. 413, k informaci

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky

fond TO-obyčejné, Guinea 1960-1964, karton 1

fond TO-obyčejné, Guinea 1960-1964, karton 2

fond TO-obyčejné, Guinea 1965-1968, karton 1

fond TO-tajné, Guinea 1960-1964, karton 2

fond TO-tajné, Guinea 1965-1969, karton 1

fond TO-obyčejné, Mali 1960-1964, karton 1
fond TO-obyčejné, Mali 1965-1968, karton 1
fond TO-obyčejné, Maroko 1960-1964, karton 1
fond TO-obyčejné, Libye, Maroko 1965-1968, karton 1
fond TO-tajné, Maroko 1965-1969, karton 1
fond TO-tajné, Maroko 1965-1969, karton 2
fond TO-obyčejné, Nigérie 1960-1964, karton 1
fond TO-tajné, Nigérie 1965-1969, karton 1
fond TO-obyčejné, SAR 1960-1964, karton 2
fond TO-tajné, SAR 1960-1964, karton 2
fond TO-tajné, SAR 1965-1969, karton 2

Archivní a programové fondy ČRo, Archiv

Fond Radio Praha, Zahraniční vysílání pro Afriku

Periodika

Czechoslovak Life 1960-1970

Czechoslovak Woman 1960-1970

Solidarity 1964-1970

6.2.Literatura

ADVISORY COMMITTEE ON CULTURAL DIPLOMACY. *Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy*. Online. In: U.S. Department of State, 2005. Dostupné z: <https://2009-2017.state.gov/pdcommission/reports/174096.htm>. [cit. 2024-03-29].

BELECKIJ, V. N.; J. J. BOGUŠ; G. A. DĚBORIN; V. N. JEGOROV; V. L. ISRAELJAN; B. S. NIKOLAJEV; V. P. NICHAMIN; A. I. STĚPANOV; M. F. TOKAREV; V. D. ŠČETININ. *Diplomacie socialismu*. Praha: Svoboda, 1975.

BUZÁSSYOVÁ, Barbora. "Side by Side with Fighting Nations": Making the New Culture of Pro-African Solidarity in the Campaigns of the Czechoslovak Committee for Solidarity with African and Asian Peoples. *International Review of Social History*. 2024, roč. 69, č. S32, s. 177-196. <https://doi.org/10.1017/S0020859023000688>.

BUZÁSSYOVÁ, Barbora. Building and Testing Trust Within a Socialist Dictatorship: The Case of Czechoslovak Experts in Africa Pre- and Post-1968. *Forum Historiae. Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*. 2021, roč. 15, č. 2, s. 69-85. <https://doi.org/10.31577/forhist.2021.15.2.6>.

BUZÁSSYOVÁ, Barbora. Od internacionalistickej pomoci k pragmatickej spolupráci: priority československého "expertného poradenstva" v oblasti vedy a vzdelávania pre krajiny Afriky v priebehu 60. a 70. rokov. *Historický časopis*. 2021, roč. 69, č. 1, s. 119-145. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.1.6>.

BUZÁSSYOVÁ, Barbora. *Socialist Internationalism in Practice: Shifting Patterns of the Czechoslovak Educational Aid Programmes to Sub-Saharan Africa, 1961-1989*. Dizertační práce. Bratislava: Historický ústav SAV, Filozofická fakulta Univerzity Komenského. 2021.

CANNING, Kathleen. *Gender history in practice: historical perspectives on bodies, class & citizenship*. Ithaca: Cornell University Press, 2006.

CUMMINGS, Milton C. *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington, DC: Americans for the Arts, 2009. Cultural Diplomacy Research Series.

DE HAAN, Francisca. Continuing Cold War Paradigms in Western Historiography of Transnational Women's Organisations: the case of the Women's International

Democratic Federation (WIDF). *Women's History Review*. 2010, roč. 19, č. 4, s. 547-573.
<https://doi.org/10.1080/09612025.2010.502399>.

DE HAAN, Francisca. Writing Inter/Transnational History: The Case of Women's Movements and Feminisms. In: HAIDER-WILSON, Barbara – William D. GODSEY – Wolfgang MUELLER (eds.). *Internationale Geschichte in Theorie und Praxis = International History in Theory and Practice*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2017, s. 501-536.

DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002.

DEVLIN, Claire – Robert ELGIE. The Effect of Increased Women's Representation in Parliament: The Case of Rwanda. *Parliamentary Affairs*. 2008, roč. 61, č. 2, s. 237-254.
<https://doi.org/10.1093/pa/gsn007>.

DOWNSOVÁ, Laura Lee. Od dějin žen k dějinám genderovým. In: BERGER, Stefan – Heiko FELDNER – Kevin PASSMORE (eds.). *Jak se píšou dějiny*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016, s. 347-378.

DVOŘÁČEK, Jan – Linda PIKNEROVÁ – Jan ZÁHOŘÍK. *A history of Czechoslovak involvement in Africa: studies from the colonial through the Soviet eras*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, 2014.

DVOŘÁČEK, Jan. *Československo-etiopské vztahy, 1945-1974*. Dizertační práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, Ústav historických věd, 2018.

Encyklopedie moderní ženy. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.

FRASER, Arvonne S. Becoming Human: The Origins and Development of Women's Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 1999, roč. 21, č. 4, s. 853-906.
<https://doi.org/10.1353/hrq.1999.0050>.

GALERIE ARCIMBOLDO. *Mistrovská díla čínského malířství = Chinese Master Paintings = 中国书画名家作品: Praha 26.11.2013 Kaiserštejnský palác*. Praha: Galerie Arcimboldo, 2013.

GAPOVA, Elena. The Russian Revolution and Women's Liberation. In: FÁBIÁN, Katalin – Janet Elise JOHNSON – Mara LAZDA (eds.). *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*. London: Routledge, 2022, s. 115-122.

GRADSKOVA, Yulia. The cold war and the Women's International Democratic Federation: defending women's rights and inspiring women with achievements of the state socialism. *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*. 2020, roč. 2, č. 9, s. 172-185. <https://doi.org/10.15290/cnisk.2020.02.09.09>.

GRADSKOVA, Yulia. Women's International Democratic Federation, the 'Third World' and the Global Cold War from the late-1950s to the mid-1960s. *Women's History Review*. 2020, roč. 29, č. 2, s. 270-288. <https://doi.org/10.1080/09612025.2019.1652440>.

HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender equality in law: uncovering the legacies of Czech State socialism*. Oxford: Hart Publishing, 2017.

HAVELKOVÁ, Hana – Libora OATES-INDRUCHOVÁ (eds.). *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015.

HEROLDOVÁ-ŠŤOVÍČKOVÁ, Věra. *Po světě s mikrofonem*. Praha: Radioservis, 2009.

HEVONOJA, Jaana. *Ylen legendaarinen radioääni Lieko Zachovalová on kuollut*. Online. Yle. 4. 6. 2017. Dostupné z: <https://yle.fi/a/3-9649062>. [citováno 2024-06-17].

HILL, Christopher. *Foreign Policy in the Twenty-First Century*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

HOLEČKOVÁ, Božena. *Komunistická novinářka Jožka Jabůrková*. Praha: Novinář, 1978.

HOLEČKOVÁ, Marta Edith. Konfliktní lekce z internacionalismu. Studenti z „třetího světa“ a jejich konfrontace s českým prostředím (1961–1974). *Soudobé dějiny*. 2013, roč. 20, č. 1-2, s. 158-175. <https://doi.org/10.51134/sod.2013.007>.

HOLEČKOVÁ, Marta Edith. *Příběh zapomenuté univerzity: Universita 17. listopadu (1961-1974) a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2019.

HURN, Brian J. – Barry TOMALIN. Cultural Diplomacy and Nation Branding. In: *Cross-Cultural Communication*. London: Palgrave Macmillan, 2013, s. 224-240.

CHEUNG, Jessica – Dilek GÜRSEL – Marie Jelenka KIRCHNER – Victoria SCHEYER. *Feministická zahraniční politika v každodenní praxi: příručka*. Berlín: Mezinárodní liga žen za mír a svobodu Německo, 2022.

International Review of Social History. 2022, roč. 67, č. S30 Women's Rights and Global Socialism.

JECHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – Tomáš VILÍMEK (eds.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008, s. 69-129.

JECHOVÁ, Květa. Postavení žen v Československu v období normalizace. In: TŮMA, Oldřich – Tomáš VILÍMEK (eds.). *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 176-246.

JOHNSTON, Rosamund. *Red Tape: Radio and Politics in Czechoslovakia, 1945-1969*. Stanford: Stanford University Press, 2024.

KAŇÁK, Petr – Jan Koura. In the Shadow of the KGB: Legacy of Czechoslovak Intelligence (1948-1989). *Intelligence and Counterintelligence*. 2024, roč. 37, č. 2, s. 450-481. <https://doi.org/10.1080/08850607.2023.2204995>.

KOŘAN, Michal – Bronislav BECHYŇSKÝ – Veronika BÍLKOVÁ – Jan BLAŽEK – Marek ČEJKA – Vít DOSTÁL – Tomáš DOPITA – Rudolf FÜRST – Martin HRABÁLEK. *Česká zahraniční politika v roce 2016: analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2017.

KRAVCHENKO, Zhanna – KULAWIK, Teresa (eds.). *Borderlands in European gender studies: beyond the East-West frontier*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.

KRUPÍČKA, Miroslav. *Radio Praha: 65 let*. Praha: Radio Praha, 2001.

KRYLOVA, Anna. Gender Binary and the Limits of Poststructuralist Method. *Gender & History*. 2016, roč. 28, č. 2, s. 307-323. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12209>.

- KRYLOVA, Anna. Legacies of the Cold War and the future of gender in feminist histories of socialism. In: FÁBIÁN, Katalin – Janet Elise JOHNSON – Mara LAZDA (eds.). *The Routledge Handbook of Gender in Central-Eastern Europe and Eurasia*. London: Routledge, 2022, s. 41-51.
- LEICHTOVÁ, Magdalena – Linda PIKNEROVÁ. *Rozvojová spolupráce východního bloku v době studené války*. Praha: Dokořán, 2013.
- LIŠKOVÁ, Kateřina. Sex under socialism: From emancipation of women to normalized families in Czechoslovakia. *Sexualities*. 2016, roč. 19, č. 1-2, s. 211-235. <https://doi.org/10.1177/1363460715614246>.
- LORENZINI, Sara. *Global Development: A Cold War History*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2019.
- MAACK, Mary Niles. Books and Libraries as Instruments of Cultural Diplomacy in Francophone Africa during the Cold War. *Libraries & Culture*. 2001, roč. 36, č. 1, s. 58-86. <https://doi.org/10.1353/lac.2001.0012>.
- MACHALA, Jan. *Kulturní zahraniční politika Československa v raném období normalizace*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin, 2021.
- MARK, James – Paul BETTS (eds.) *Socialism Goes Global. The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*. Oxford: Oxford University Press, 2022.
- MAZANEC, Jakub. Margins of Everyday Life of Czechoslovak Experts in Africa. *Prague Papers on the History of International Relations*. 2021, č. 1-2, s. 66-78.
- MELISSEN, Jan. The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. In: MELISSEN, Jan (ed.) *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2005, s. 3-27.
- MINNAERT, Toine. Footprint or fingerprint: international cultural policy as identity policy. *International Journal of Cultural Policy*. 2014, roč. 20, č. 1, s. 99-113. <https://doi.org/10.1080/10286632.2012.722997>
- MITTER, Rana – Patrick MAJOR (eds.). *Across the Blocs: Exploring Comparative Cold War Cultural and Social History*. London: Routledge, 2004.

MUEHLENBECK, Philip E. *Czechoslovakia in Africa, 1945-1968*. Basingstoke: New York, 2016.

MULCAHY, Kevin V. Introduction. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*. 1999, roč. 29, č. 1, s. 3-6. <https://doi.org/10.1080/10632929909597281>.

NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. *Dějiny – teorie – kritika*. 2008, č. 1, s. 81-102. <https://doi.org/10.14712/24645370.2481>.

NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018.

OLŠA, Jr., Jaroslav. Českoslovenští diplomaté v černé Africe, 1918-1955. *Mezinárodní vztahy*. 2005, roč. 40, č. 2, s. 90-105.

PASCHALIDIS, Gregory. Exporting National Culture: Histories of Cultural Institutes Abroad. *International Journal of Cultural Policy*. 2009, roč. 15, č. 3, s. 275-289. <https://doi.org/10.1080/10286630902811148>

PEŠTA, Mikuláš. Czechoslovakia, Eastern Bloc and Expert Missions to Africa. An Introduction to the Special Issue. *Prague Papers on the History of International Relations*. 2021, č. 1-2, s. 7-18.

PEŠTA, Mikuláš. Mezi solidaritou, obchodem a politikou. *Paměť a dějiny*. 2020, roč. 14, č. 3, s. 24-32.

PEŠTA, Mikuláš. The Expert Community: Expert Knowledge and Socialist Virtues-Czechoslovak Military Specialists in the Global South. In: ROTH-EY, Kristin (ed.). *Socialist Internationalism and the Gritty Politics of the Particular. Second-Third World Spaces in the Cold War*. London: Bloomsbury Publishing, 2023, s. 139-158.

RICHTEROVA, Daniela – Mikuláš PEŠTA – Natalia TELEPNEVA. Banking on Military Assistance: Czechoslovakia's Struggle for Influence and Profit in the Third World 1955-1968. *The International History Review*. 2020, roč. 43, č. 1, s. 90-108. <https://doi.org/10.1080/07075332.2020.1763422>.

SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. 1986, roč. 91, č. 5, s. 1053-1075. <https://doi.org/10.2307/1864376>.

SCOTT-SMITH, Giles – Hans KRABBENDAM (eds.). *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960*. London: Routledge, 2003.

SCHNEIDER, Cynthia P. Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It. *The Brown Journal of World Affairs*. 2006, roč. 13, č. 1, s. 191-203.

SCHNEIDER, Cynthia P. *Diplomacy that Works: 'Best Practices' in Cultural Diplomacy*. Washington: Center for Arts and Culture, 2003.

SOMMER, Vítězslav – Matěj SPURNÝ – Jaromír MRŇKA. *Řídit socialismus jako firmu: technokratické vládnutí v Československu, 1956-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i, 2019.

ŠEDIVÝ, Jaroslav – Květa KOŘALKOVÁ. *Zahraniční politika ČSR v letech 1945-1960*. Praha: SNLP, 1960.

ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Postavení ženy v socialistické společnosti*. Praha: Horizont, 1984.

ŠULC, Milouš. *Radio Praha očima statistika*. Praha: Výzkumné oddělení Českého rozhlasu, 1979.

TESSLER, Mark – Ina WARRINER. Gender, Feminism, and Attitudes toward International Conflict: Exploring Relationships with Survey Data from the Middle East. *World Politics*. 1997, roč. 49, č. 2, s. 250–281. <https://doi.org/10.1353/wp.1997.0005>.

Ústavní zákon 100/1960Sb. ze dne 11. července 1960, Ústava Československé socialistické republiky.

VÍT, Jakub. V roli exportéra "věci komunismu": Československo a subsaharská Afrika 1948-1962. *Soudobé dějiny*. 2003, roč. 10, č. 1-2, s. 29-57.

VODOCHODSKÝ, Ivan. *"Superženy" a "velké děti": konceptualizace postavení mužů v rámci genderového řádu státního socialismu*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2007.

Vyhláška č. 84/1964 Sb. ministra zahraničních věcí ze dne 18. 3. 1964, k Dohodě o kulturní spolupráci mezi Československou socialistickou republikou a Republikou Mali.

WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945-1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021.

WESTAD, Odd Arne. *The Global Cold War Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

WIESNER-HANKS, Merry E. Gendered World History. In: CHRISTIAN, David (ed.). *The Cambridge World History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 234-260.

WOLCHIK, Sharon L. Elite Strategy Toward Women in Czechoslovakia: Liberation or Mobilization? *Studies in Comparative Communism*. 1981, roč. 14, č. 2-3, s. 123-142. [https://doi.org/10.1016/0039-3592\(81\)90003-X](https://doi.org/10.1016/0039-3592(81)90003-X).

ZÍDEK, Petr – Karel SIEBER. *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2007.

ZÍDEK, Petr. *Československo a francouzská Afrika 1948-1968*. Praha: Libri, 2006.